

კახეთი I

სამშენებლო კულტურა

ნაშრომში წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული ჩანაწერები ასახავს XX ს. 50-60-იანი წლების კახეთის მოსახლეობის ტრადიციულ სამშენებლო კულტურას (დაგეგმარებას, მასალას, გადახურვას, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ტიპებს).

ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისა და ამ საკითხით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის. მას პრაქტიკული მნიშვნელობა ენიჭება მუზეუმში „ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ღია ცის ქვეშ“ ხალხური სამშენებლო კულტურის ემპირიული უნარ-ჩვევების რეალიზებისათვის.

პროექტის ავტორი
რედაქტორი

თ. ცაგარეიშვილი
ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი,
ეთნოლოგი

მხატვარი

კ. სულაბერიძე

კომპიუტერული
უზრუნველყოფა

პ. ქორქია

ISSN 1987-9725

ISBN 978-9941-0-8023-4

ქძღვნება
ყაბა ბუნდუჭიძის ნათულ სსოვნას

„თუ ბუნდუჭიძეს და მძღვნუჭიძეს ეინდათ უზიაროთ. მთაძი მნყემსებთან
ყნდა იცხოვროთ... აჟ. მნყემსებთან. ჰალაც ყსილაჟი ძალა ეახალისებს და
საყყოთი ეანცდებში ჩაეფლავს. მხოლოდ მაძინ მოისაყლისებს ახლობლოებს...
ჩუძი ჟაჟი ყაბა მაეონდება. ჰომელისც უქსჟელიცებში სძიჰად მახსლდა.
მაძინ ძალიან ჟეეობჰობდით. ცოლიჟით უყითსებოლი ყეულაჟოლს და
მის აჰაჟოთ ჰჩუჟას ყილყ ვითჟალისნინებდი.“

ყეულიყა ჰყსაძე
ყვინცის თლუ. 1989

ამონარიდი საველე დღიურიდან

შ ი ნ ა ა რ ს ი

თავი I

საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები 11

თავი II

სამეცნიერო შედეგები

ა) საცხოვრებელი ნაგებობანი კახეთში 233

ბ) საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები სოფ. აკურის
მაგალითზე 271

დამატება

საინგილო ეთნოგრაფიის თვალთ 330

წინათქმა

XX საუკუნის I ნახევარში, ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ჩამოყალიბების პირველივე წლებიდან, მეცნიერთა მცირერიცხოვანი კოლექტივი რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. იმ პერიოდის ევროპის სამეცნიერო წრეებში ზოგიერთი მეცნიერი ავრცელებდა აზრს, რომ საქართველო და კავკასია მხოლოდ შარაგზაა, მასზე გამავალი მრავალრიცხოვანი ხალხების თავშესაფარი (რიტერი) და ამდენად, ინდივიდუალურ კულტურულ ღირებულებას მოკლებული (ჰაქსტჰაუზენი, ბრაუნჰარდტი, ლემერი, ინოსტრანცევი, მონტადინი და სხვა). ამას ხსნიდნენ იმით, რომ მთის პირობებმა და საკომუნიკაციო საშუალებების სიძნელეებმა ხელი შეუშალა კავკასიას დამოუკიდებელი კულტურული კერა შეექმნა, თავისი ცივილიზაცია ჩამოეყალიბებინა (ბლაიხშტაინერი). ამ კონცეფციებს შეპირობებულია ის დასკვნებიც, რომლებიც ევროპაში გავრცელდა რიგ მეცნიერთა მიერ. კერძოდ, კულტურის ყველა არსებულ მოვლენას განიხილავდნენ როგორც ძველი ირანულის გაელენის შედეგად მიღებულს (ვესელოვსკი, მილერი, კოვალევსკი და სხვა), სამეურნეო მიღწევებს კი კეთილისმყოფელი ბუნებრივი პირობებით ხსნიდნენ. რუსულ და ევროპულ ენებზე გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში გამოთქმული იყო მოსაზრებები ქართველი ხალხის სხვადასხვა ეთნიკურ ერთობად (სვანები, ხევსურები, მეგრელები...) დანაწევრების მცდელობაზე (ბოიარსკი, ზისერმანი, კოვალევსკი, ტრეიდე, ბლაიხშტეინერი და სხვა). ვრცელდებოდა ტენდენციური კონცეფციები ქართველი ხალხის ეთნოგენეტიკური გათიშულობის, მთისა და ბარის მოსახლეობის

სოციალ-ეკონომიკური დაპირისპირების, ბარისაგან მთის იზოლაციისა და სხვა (ბიჰანი, ლეონტოვიჩი, მეშჩანინოვი და ა.შ.). ამას ემატებოდა საზოგადოების ნიჰილისტური დამოკიდებულებაც ეთნოგრაფიის მიმართ. ეთნოგრაფია ითვლებოდა მხოლოდ ფაქტების აღმწერად დარგად, მასალის შეგროვება — მარტივ საქმიანობად, რომელიც თითქოს ყველას ხელეწიფებოდა. ამან გამოიწვია ათასი დაუსაბუთებელი მოსაზრების გავრცელება ქართულ ეთნოსზე.

ქართული ეთნოგრაფიის უპირველეს ამოცანად იქცა კონცეფციის: „კავკასიის კულტურა, როგორც ჰეტეროგენული და პერიფერიული, შეკონსტიტუირებულია სხვადასხვა წარმოშობის ენებისა და ყოფის სხვადასხვა ელემენტებისაგან“ სწორ, მეცნიერულ ფაქტებზე დაყრდნობით უარყოფა, მისი მონოგენეტური წარმოშობის დადასტურება. დაბრკოლებას ქმნიდა ისიც, რომ ამ პერიოდში მიღებული ეთნოგრაფიული კვლევის მეთოდები ძირითადად პირველყოფილი ხალხების ყოფის შესწავლაზე იყო გათვლილი, რაც ქართული სინამდვილისთვის არ გამოდგებოდა. საქართველოში შემონახული იყო კულტურის როგორც უძველესი ფორმები, ასევე მაღალი კულტურული მიღწევები (გ. ჩიტაია). სწორედ აქ იჩინა თავი გიორგი ჩიტაიას ფუძემდებლურმა და ორგანიზატორულმა ნიჭმა, „აუცილებელია — წერდა იგი — საქართველოსთვის საველე მუშაობის განსხვავებული მეთოდი და ამით დარგისთვის საძირკვლის შედგმა... საჭიროა ამ მეთოდით საქართველოს ყველა კუთხის ღრმად შესწავლა და ადგილობრივი თავისებურებების გამოვლენა ზოგადქართული კულტურის კანონზომიერების დასადგენად“.

კვლევა-ძიების მთავარ ქვაკუთხედად იქცა ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფისა და მატერიალური კულტურის ცალკეული ელემენტების თვითმყოფადობის გამოვლენა სოციალური და სულიერი კულტურის ეთნოსპეციფიკის ჩვენებით.

ეს მისია ითავა მეცნიერთა პირველი თაობის მცირე ჯგუფმა.

მათ კვლევებზე იყო დამოკიდებული „ჩიტაისეული“ მეთოდის გამართლება და ეთნოგრაფიის განვითარების პერსპექტივა. სწორედ ამ თაობის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელია პროფ. ჯულიეტა რუხაძე-ბენდუქიძე.

1947-49 წლებში ქართლის რეგიონის კომპლექსური შესწავლის შემდეგ დაზვერვითი ექსპედიცია შედგა კახეთში. 1950-62 წლებში კახეთში მუშაობდა მეცნიერ-მუშაკების ილია ჭყონიას და ჯულიეტა რუხაძე-ბენდუქიძის ჯგუფები. მევენახეობაზე მასალებს კრებდა ანდრო ლეკიაშვილი, სოციალურ საკითხებზე – ილია ჭყონია, მემინდვრობისა და მატერიალური კულტურის საკითხებზე – ჯულიეტა რუხაძე. ექსპედიციაში მონაწილეობას იღებდნენ მხატვარი ზურაბ წერეთელი და არქიტექტორი ვლადიმერ წილოსანი.

წარმოდგენილი ნაშრომის პირველი ტომი ეძღვნება კახეთის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების შესწავლას, მეორე ტომი — მემინდვრობას. ნაშრომში მოცემულ მასალებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ეთნოგრაფიული კახეთის ცოცხალი ყოფის წარმოსადგენად.

კახეთი საქართველოს მნიშვნელოვანი კუთხეა. მას მხატვრულად „საქართველოს მარანსაც“ უწოდებენ. კახეთი ყველაზე ბარაქიანი და ერთ-ერთი უძველესი კულტურის მატარებელი კერაა. არქეოლოგიური მონაპოვრები, წერილობითი წყაროები თუ მრავალი ისტორიული დოკუმენტი უძველესი დროიდან მის სამეურნეო და პოლიტიკურ დაწინაურებაზე მიუთითებს.

კახეთის განვითარებული სამეურნეო ბაზა შეესაბამებოდა მის გეოგრაფიულ მდებარეობას, რელიეფს და ქართველი კაცის ემპირიულ შრომით კულტურას. კახეთის ბუნებრივი სიმდიდრე — ნოყიერი შავმიწანიადაგიანი ზოლი ხელს უწყობდა მიწათმოქმედების განვითარებას (შირაქის ველი), ნეშომპალის ნიადაგი — მევენახეობის განვითარებას (ახმეტა-გურჯაანის რეგიონი), მდიდარი სათიბ-საძოვრები — მესაქონლეობის განვითარებას.

ვაზი კახელი კაცის თვითშეგნების სიმბოლოა, რომელიც ყველაზე მძიმე წლებში ბრძოლით, ხოლო გვალვიან ჭირვეულ პერიოდებში უმძიმესი შრომის ფასად შეინარჩუნა. კახელმა გლეხმა უმაღლეს დონეზე აიყვანა მემინდვრობის კულტურაც დიდი „ქართული გუთნისა“ და „გუთნისდედის“ ინსტიტუტის შექმნით. დღემდე კახეთი ყველაზე მჭიდროდ დასახლებული რეგიონია. მის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებსა და სამეურნეო-კულტურულ ხასიათს შეესაბამება საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ტიპები, რომლებიც ერთი მხრივ, შუქს ჰფენს საოჯახო ტრადიციულ ყოფას, მეორე მხრივ, ხალხური ხუროთმოძღვრების განვითარების დონეს: დაგეგმარებას, მასალას, გადახურვის სისტემას, მშენებლობის ემპირიულ ხერხებს. სამეურნეო ნაგებობები კი ავლენს ოჯახის ეკონომიკურ და მატერიალურ მდგომარეობას.

მძიმე ისტორიული ბედისა და სამაგალითო მუხლჩაუხრელი შრომის შედეგია კახელი კაცის სიდინჯე, გამძლეობა, ძვირსიტყვაობა. ის ცნობილია პირდაპირობით, ალაღმართალია, გულუხვი და ავ-კარგის სამართლიანად გამრჩევია. სამაგალითოა მისი ერთგულება რწმენის, ქვეყნისა და მშობლიური მიწისადმი. ის საუკუნეების მანძილზე იცავდა თავის მიწა-წყალს და უშიშრად უმკლავდებოდა შემოსეულ მტერს, აშენებდა დიდებულ ეკლესიამონასტრებს და უხმაუროდ, უდრტვინველად იტანდა ცხოვრებისეულ ყველა გაჭირვებას: მრავალწლიან უმოსავლო წლებს, ზორშაკს, სეტყვას, გვალვას და ისევ წმ. გიორგის რწმენითა და იმედით, თავიდან იწყებდა გადაბუგული ვენახისა და გავერანებული სათესი მიწების აღდგენას: „მე თუ არა, ჩემს შვილიშვილებს მაინც გამოადგებაო“.

სწორედ ამ ხალხის ცოცხალი ცხოვრების ისტორიებს გაეცნობით ჯულიეტა რუხაძე-ბენდუქიძის რუდუნებით შეკრებილ და საკუთარი ხელით ჩაწერილ საველე მასალებში.

კახეთის ექსპედიციების საველე-ეთნოგრაფიული მასალები დალაგებულია თემატურად და გამოდის ორ ტომად: ტომი I — სამშენებლო კულტურა, ტომი II — მემინდვრობა. ორივე ტომს თან ერთვის ამ მასალების საფუძველზე დაწერილი სამეცნიერო კვლევის შედეგები.

I ტომში დამატების სახით ქვეყნდება „საინგილოში მოგზაურობის დღიური“. სამწუხაროდ, საინგილოს საველე მასალების ოთხი რვეული ვერ მოვიძიეთ.

ავტორისეული საველე მასალა ქვეყნდება უცვლელად ექსპედიციის ჩატარების წლის, სოფლის და მთხრობლის ვინაობის აღნიშვნით. ორივე ტომი გაფორმებულია მხატვარ ზურაბ წერეთლისა და არქიტექტორ ვლ. წილოსანის ნამუშევრებით და შევსებულია ეთნოგრაფიულ ფონდში დაცული საილუსტრაციო მასალით.

წინამდებარე ტომების მომზადება-გამოცემაში გაწეული დახმარებისათვის მადლობას მოვახსენებთ ნუნუ ბენდუქიძეს.

თამილა ცაგარეიშვილი

P.S. ამ გამოცემას ვუძღვნით ცნობილი პიროვნების *კახა ბენდუქიძის* ხსოვნას, რათა ერთხელ კიდევ მივაგოთ პატივი და ფართო საზოგადოებას გაეაცნოთ მის მიერ განვლილი ცხოვრების ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი: სამეცნიერო გარემოსთან ურთიერთობა ბავშვობიდანვე, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია მისი მსოფლმხედველობის ფორმირებაზე. ცნობილი მეცნიერის, ქართული კულტურის უზადო მკვლევარი დედის შვილი, ბავშვობიდან ეთნოგრაფიულ ექსპედიციებს შეზრდილი, მოწიფულობის ასაკში განსხვავებული თვალთ უყურებდა თანამედროვე პირობებში ქართული სოფლის განვითარების პერსპექტივებს. მისი მრავალმხრივი

პროექტების ფარგლებში ერთ-ერთი ნააზრევი სწორედ ფერმერული მეურნეობის განვითარებას და სოფლად საშუალო ფენის ჩამოყალიბების პრობლემებს ეხება. თუმცა, ამაზე საუბარს ნაადრევად მიიჩნევდა. მაგონდება ერთ-ერთ ინტერვიუში მისი ნათქვამი: „რას გავაკეთებ, თუ უმუშევარი დავრჩები? მესაქონლეობას მოვკიდებ ხელს, წავალ საძოვრებზე და გავხსნი ფერმებს და იცით, იქ რა კარგია? მწყემსებთან ბუნებაში“.

P.S. არ მავიწყდება ქალბატონი ჯულიეტას მონათხრობი. 9 წლის კახა გაუკვირვებია ქართულ სოფლებში საწყაოების მრავალფეროვნებას და ამ ფაქტით კმაყოფილი დედისთვის უთქვამს: „არა, დედი, ეს ცუდია, ვაჭრობა განვითარებული არ ყოფილა, თორემ ასეთი სხვადასხვა საწყაო არ იქნებოდა“.

კახა ბენდუქიძისთვის სანუკვარი დედის სახელთან ერთად ქართული ეთნოგრაფიული სამყარო სიცოცხლის ბოლომდე თანმდევი იყო.

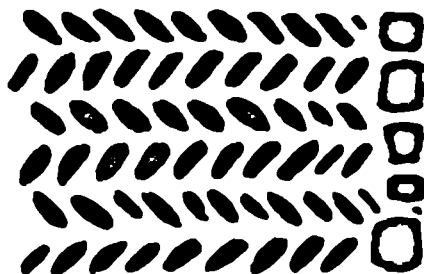
თავი I

საქონლურება

და

საფინანსო ნაკლებობები

1950-1954

9-1X-505

ყვანულა

მინისტრების გზით სახსრ-ბ

მუხლიშვილი 52 წ. ალკუხნა

ჩანს ურთიერთობის სხვადასხვა სახეები. ერთ-ერთი მათგანია, როდესაც ერთი პირი, რომელიც არის უფრო ძლიერი, უფრო მეტი გავლენა ახდენს მეორე პირზე, ვიდრე პირი, რომელიც არის უფრო სუსტი. ეს ურთიერთობა ხდება, როდესაც ერთი პირი ახდენს მეორე პირის ქცევის მიმართ გავლენას. ეს ურთიერთობა ხდება, როდესაც ერთი პირი ახდენს მეორე პირის ქცევის მიმართ გავლენას. ეს ურთიერთობა ხდება, როდესაც ერთი პირი ახდენს მეორე პირის ქცევის მიმართ გავლენას.

զգրորէ Լեւոնի այս քաղքէ լաւագոյն խեղճ ծառայող:
Բոլորեալ այս լաւագոյն յետոյ չմտաւ չմտաւ յետեւ:
ուղիքով Լեւոնայի այս:

[illegible]

Լանդլան սրբազան. Ժողով. ռաճել Զահչյուռ. Զուրկյուռ.
յո՛ւր ողո՛ւ Երմաճել. Յիմեղա. Բ ՈՐ ԸՄԵՐՆԵՐ ՆԻՃԻՃ

կամի քննչաչիքի տն ուն Բաղրատ Ենուր ուն
 և. օտնիկա քաղաք Բաղր քի. (տաճ) Երևա
 Կալի Խաղ. Կալի Կալուր Կալի Կալ Կալ Կալ
 Կալ Կալ. Կալուր Կալուր Կալուր Կալ ուն
 Կալ Կալ. Կալուր Կալուր Կալուր Կալ ուն
 Կալ Կալ. Կալուր Կալուր Կալուր Կալ ուն

[illegible]

Ձեռքի լեզուն ջլիմբի ջլիմբը հյւրերը 40
... լեզուն, 40 լեզուն նոյն (20-ին) 20 իշխան, 40 մե.
... Ձեռքի լեզուն ջլիմբը լեզուն էին այն ժամանակներ.
... Ձեռքի այն ժամանակ, ինչպէս ինչպէս ինչպէս
... իշխան իշխանները ինչպէս ինչպէս (Ձեռք)
... ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
... ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
... այն ժամանակ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
... այն ժամանակ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

Լաւորը գործի գլխիւ . Զարկ . Բաշտ Եւր-
ջանք Եւր

յոնք յշտե՞ժա Լեւոնի գլխածի քըքա. յոնք աւ-
Լա՞նուղարաւո՞ւն ոյաւ.

Երե՛ն հո Լոյսըստ յսխար ը Լոյսըստ Լուսնո-
ւնդա ոյո ծառեն. ծառն սեղանի ձեռ. ծառն Գի-
նազ Լեյլանդա. Լեյլան յսխարն ոյո Լուսնիկըստ յսխ-
ար սեղն սեղանի ոյո ծառըստ ղի Լեյլանդա ոյա.

Տիրա ոյա յսիս Ժաւար-Պատարմաւ թ թաքնի-
լա ոյո Ընթանիս Ժաճի ին Թաքնի, ծառն զ ին
Խաչարհա՞ւ Եսիս Եսիս Եսիս Եսիս. ը Ժաճի, ծառն Լաւ
Ընթ Ժաճի Ընթ, ծառն Եսիս.

Լեւոնի Գլխածի Ժաճի Խաչարհա՞ւ Եսիս Եսիս
Ընթ

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ, ղի Խաչարհա՞ւ,
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ. Խաչ-
արհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ. Խաչարհա՞ւ
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.
Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ Խաչարհա՞ւ.

Լուսնային - ճանի միջև կ'ընթացի, ինչպես լուսնը...
 Էյ չլինի. ճանի կ'ընթացի ուրիշ ճանով. ինչպես լուսնը...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...

Ձեռնարկում կ'ընթացի լուսնային, լուսնային...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...
 Երբ լուսնը... լուսնային... լուսն... լուսն... լուսն...

Լսած ՏԻԹԵՅԱ Երդուրի խնամ պիտի առնու ըս խն-
հու. քաջութիւն. դիտու

ՏԼԹԵՅԵՅԵՐԹՆԱՅԱՆ ԸՅԱՅԺՈՐԴԵՐ ԾԱՅՐԱՐԱՆ ԳՅՈՒՆ
ԶԵՆԵՆ ՏԵՆԵՆ

Լուծու - Լեւոնի քաջութիւն ունի

Յիւլիան - Եւթարտ եւ Յարութիւն... յարութիւն... յարութիւն...
այսինքն յարութիւն

Լուծու - Եւթարտ խնամ. ՏԼԹԵՅԵՅԵՐԹՆԱՅԱՆ Եւթարտ խնամ...
խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...
խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Լուծու - Լեւոնի քաջութիւն ունի

Լուծու - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Եւթարտ - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Եւթարտ - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Եւթարտ - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...
Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...
Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Եւթարտ - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Եւթարտ - Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...
Եւթարտ խնամ յարութիւն... խնամ յարութիւն...

Լեռն - գլխին Լաթալիս օտեղտեա Լուիս Զյալու.
Վիլ - Պոստ-Ըսեւո

Ժողովար - Եւ. Պեյլը - Եյուլիս Եմուլի - Զոմարի - Զոմարի -
Զո, Զո, Եմուլի (Եմուլի) Զ. Զոմարի Զյուլի, Զ.
Զիւլ Լիւլիս - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի.

Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

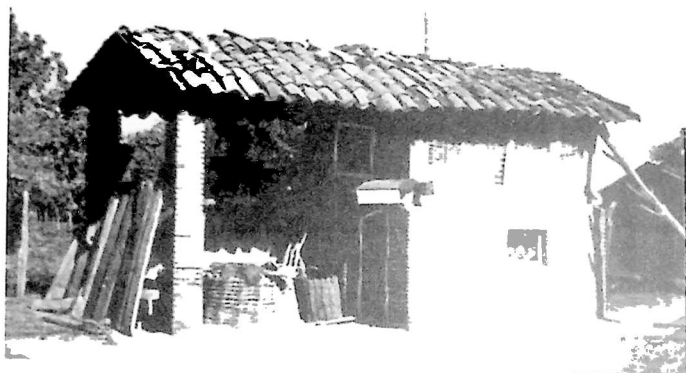
Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

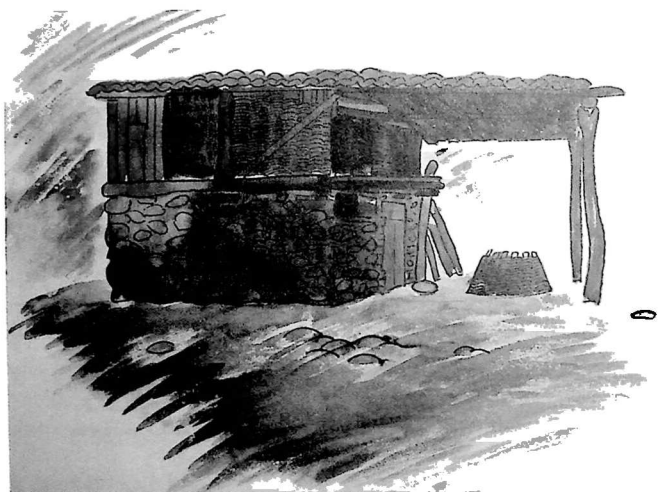
Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի - Զ. Զոմարի

სასიმინდე-სათონე, სოფ. აკურა

სასიმინდე-სათონე.
საველე ჩანახატი. ზურაბ წერეთელი

10 - 11-506.

ყველა

Զեկույնը ըստ լուսանկար
1957 թ. Զեկա փոխդի. Ն. Ն. 806.

ქუცუაძის სახლი

Ինչու չպիտանվան երան զորոյ . յնոյն շնորհ
Երանն ինչպէս

[illegible][illegible]

Եռնաբլիթ յոճեմքն ըստ լոյսով իշխան չափով
քշտեալ զիս Կառնայեմքն ճաշմ ըս իշխանայեմ
Եռնաբլիթ; աշխարհայեմքն լոյսն ըս լոյսայեմ
աշխարհայեմքն առջին զիս որ իշխանայեմ
յաշխարհ (Եռնաբլիթ իշխանայեմ իշխանայեմ լոյսն)
յաշխարհ իշխանայեմ լոյսն (աշխարհ) իշխանայեմ
Եռնաբլիթ լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
յոճեմքն ըս լոյսն լոյսն)

Եռնաբլիթ. ըստ լոյսն լոյսն. Կառնայեմքն լոյսն
յաշխարհայեմքն (յաշխարհայեմքն. Եռնաբլիթ. լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
(յաշխարհայեմքն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն)

Եռնաբլիթ լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն

Եռնաբլիթ լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն

Եռնաբլիթ լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն

(Եռնաբլիթ լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն
լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն լոյսն)

12. IX. 506
Տեճար Լույսեր
(ժյուրի քառյակ)
Յանտիկա - Ենթա... Ենթա...
Ենթա... (306. Ենթա...
Ենթա... Յանտիկա - Ենթա...
(Ենթա... Ենթա... 306.)

[illegible]

40

պէս խնոսն իմեն իմայ ոմն չհարձք ՆԻՍԵՆԷ
մե ծաղառ չեհոմա լու

Թողանք իմեն լուսն ել ջննդի դէպ ելի-
րա դէս մ լու ել լուսնդք եւնեւ ջարդ-
քն չհարձ լուսնդք ելուս մ ելու ջննդ ջարդ-
քն Լուսնդք (ՆԻՍԵՆԷ մեհարքն)

Տիս պի չհոսն ջննդն ոմն լուսնդք ջննդ,
Տիս ջննդն Լուսն պի պի լուսն Լուսնդք Լ-
լուսնդք պի Լուսնդք, մ լուսնդք պի Լուսնդք,
(Լուսնդք մ լուսնդք) Լուսնդք. Լուսն ջննդն Լ-
լուսն լուսն լուսնդք, Լուսն լուսն լուսնդք մ լուսն
մ լուսն լուսնդք պի լուսն լուսնդք Լուսնդք.
Ջն լուսնդք լուսնդքն մ լուսն պի, մ լուսն լուսնդք-
լուսնդք, լուսն պի լուսնդքն լուսնդք ոմն ջննդ
Լուսնդք Լուսնդք

Լուսնդք լուսնդքն մ լուսնդք, Լուսնդք լուսնդք
մ լուսնդք Լուսնդքն Լուսնդքն Լուսնդքն
Լուսնդքն Լուսնդքն մ լուսնդքն լուսնդքն մ լուսնդքն
մ լուսնդքն

Լուսնդքն մ լուսնդքն լուսնդքն Լուսնդքն լուսնդքն
Լուսնդքն, լուսնդքն մ լուսնդքն Լուսնդքն լուսնդքն
լուսնդքն լուսնդքն լուսնդքն լուսնդքն

Ճուսն լուսնդքն լուսնդքն լուսնդքն մ լուսնդքն լուսնդքն
մ լուսնդքն, լուսնդքն պի լուսնդքն լուսնդքն.

Լուսնդքն լուսնդքն պի լուսնդքն լուսնդքն
Լուսնդքն, լուսնդքն լուսնդքն.

Յգիւն շնորհիւ յետեւորդ տեւածին, Յիւնի ծրարներ
ան խնդրում. Դիմումներն էս պէս քանակաւ ունենա-
նէն չէն հնարեալ լոյսիման ինն տեւածն շնորհիւ պիտի
յետեւ յետ ունենալ հարցեալն պիտի շնորհեալ, - Թոյն-
կա Յիւն հոս ան լաւագոյն, Թոյն Յիւնի ճշմար-
տայնացն, Թոյն ճշմարտ ճշմարտ յոյսին պիտի ռաւ լաւ-
կիւն ճիշտ շնորհ լաւիւն լաւ ինն ան հոս.

12. IX. 50 Ե.
Յեւ լաւիւն
(Եւն յիւն)

Յետեւորդն ճշմարտ ճշմարտ-
իւն լաւիւն

Եւն լաւիւն հարցեալն պիտի, հիւն խնդրում ինն շնորհիւ
ճիշտ լաւիւն յիւնիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն հարցեալն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
հոս հոս պիտի լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն

Եւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն

Եւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն
լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն լաւիւն

[illegible][illegible]

Ing. Zingaro

34600 67.5 ლ/სა

կարպի ԿԵՐԿԻՆ ԹԱՅԼԵՆԻ. Երբ շահեցաւ որ թ ծրար
զգիտեաւ որո. յոսկի, շահեցեալսն որ թ թ թ թ թ թ թ
թ թ թ թ, Երբ ԼԵՐ յ. ՆԱԽԸՆԻ ԶԵՐԿ... Երբ թ թ թ թ թ
Երբ որ թ
թ թ

[illegible]

100. အိမ်ထောင်ရေး

Ձեռնարկ. Ցվերա-կարգադրան-ի
Ձեռնարկ. 102 էջեր

[illegible]

Եւրոպայի եւ Եւրասիայի միջեւ գտնուող Հայաստանը, որը միակն է Եւրոպայի եւ Ասիայի միջեւ, ունի իր անկրկնելի գեղեցկությունը, իր անկրկնելի պատմությունը, իր անկրկնելի մշակույթը, իր անկրկնելի բնությունը, իր անկրկնելի հայրենիքը։

հասկալի որոնք թաքնվել են այն ժամանակահատվածում, երբ հայտնաբերվեցին հետազոտված փոփոխությունները:

Համաձայն այս առաջին փուլի, հետազոտված փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը:

Համաձայն այս երկրորդ փուլի, հետազոտված փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը: Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը (1950-ականներին): Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը:

Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը: Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը:

Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը: Երբ 60-40-ականներին (այսինքն) կա, ինչպես նաև 1950-ականներին փոփոխությունները համապատասխանում են հետազոտված փոփոխությանը:

Long. 65.8.77

შინადაც: ქმ. დარეჯან-ი სხი-
ნიჭილია და დღეს.

Տպում և անկողնի-ից հեռացումը 68%

հայրան Լեւոն, Գեղեհ Սիդրա Ժուբո Եղլուա Զմեղի-
սպր

[illegible]

[illegible][illegible]

ձուլվածությունը և յարմար ժամանակները գտնելու. այս դեպքում հեղուկը ջրածնային ռադիոակտիվացման միջոցով կարող է լինել անհայտ

Միայն ժողովրդական տնտեսության օգնությամբ կարող ենք իրականացնել այս աշխատանքը. և հենց այդ պատճառով էլ մենք պահանջում ենք, որ ժողովուրդը օգնե մեզ:

Մենք ևս չենք կարողանալ խորհուրդներ տալ ձեր աշխատանքի վերաբերյալ. մենք կարող ենք միայն ասել, որ ձեր աշխատանքը շատ կարևոր է:

20. IX. 50 թ.
Լույս. Պրոպագանդա

Մեծ հարգանքներով և հավատով
Երևանի Կոմկոմի (Ս. Մ. Մարտիրոսյան)

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵ

Մենք ևս չենք կարողանալ խորհուրդներ տալ ձեր աշխատանքի վերաբերյալ. մենք կարող ենք միայն ասել, որ ձեր աշխատանքը շատ կարևոր է. և հենց այդ պատճառով էլ մենք պահանջում ենք, որ ժողովուրդը օգնե մեզ:

[illegible]

Լեւոնդեան ձկնեալն յիւր սղակուսի յայտնեալ ընդ իմ
կոյնս Լեւոն Յաւրթ - իկն յիւր սղակուսի Յաւրթ Խ-
սույն. ձկնեալն ալ. անկեալ յիմեօնեալ ընդ իմ
սղակուսի ձկնեալն Լեւոն ձկնեալն ընդ իմ սղակուսի
Լեւոնայն Յաւրթ Լեւոն Զափաճեալ ընդ իմ, Յա-
ւրթ Խաւրթն ընդ իմ. Լեւոն. Զափաճեալ յիւր սղակուսի
Խաւրթ Զափաճեալ ընդ իմ. Խաւրթ Զափաճեալ ընդ իմ.

Ենթեր էրկշա - ցաշիաո սոճւ Է Դոճու ԵնԵրԴ.
 ուր աշիլու Կոճու ԷյոճուԿոճա. ցաշիաո Էրո

[illegible]

Զդեհը Յիշդի ՆՍԻՐԴՆԻ Տապալ ՏԵՐԵՆ
Կոմյագե. Զդեհը Յիշդ յղհոնսս Տապալ ՏԵՐԵՆ
ՈՂԿՈՒՄ ԴԵՐ ԻՈՒ ՍՈՍԻՍ ԶԱՅԳԱՅՈՒՆ ԿԵՆԵ

Լեւոնու Յակոբյան Յեմկը ըստ ոմ յեմիշը կողմից
 Կէրթ շնոր տարածք Լեւոն յեմիշ արժեք տարած նո-
ւալ, Կարծեմ յան տղիս կեանք ըստարդ
 առաքել կո զորի Լեւոնի զեւթար յոնիւր-կո-

[illegible]

23. IX. 50 წ. მღვწისმეტყველო - გიორგი... თეოდოსი-
სიძე - მღვდელ ნუკაშვილი... 51 წელს (მკვრივად)

ਭਗਤ ਸਿੰਘ - ਲਾ. ੬੮੦

[illegible]

1. Երևան. Զանգակ, շաբաթական թերթ. Խոհանոցի
 Երևանի քաղաքի, Նիշնյու-Մարտի 20-ին
 Երևանի քաղաքի, Նիշնյու-Մարտի 20-ին

[illegible]

[illegible][illegible]

12 ամեն օրը եւ. յընթաց : Եւստ Ժորաբ
 Եւստ, եւ Եւստիւս Եւստիւս Եւստիւս
 Եւստ Եւստ Եւստ Եւստ Եւստիւս Եւստ
 Եւստ.

එහෙත් අදාළයන් එකතු කළ ප්‍රතිඵලය වන්නේ
එකයි.

Խեղձն զոյն եմ յստ. Կոնա յնչոնս որոն
 կար յարեյն յեռս արտ մի յեռս յ
 ասեռ. յպղզւումս մեծա յեռ ինչոնս զմի մ
 ի յեռնայն յեռս մի ասեռն լազն ինչոն
 որոն ինչոն. (Ինչոն ինչոն, ասեռն կոն ինչոն
 յեռ ինչոն լազն)

gma yn m'ol g'edidh ymgeol. m'ol m'ol
m'ol m'ol g'edidh ymgeol. m'ol m'ol

Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը...

Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը...

Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը... Երեսուցիական խորհուրդը...

Երևա... ընտանի շատ շատ ուղի. դժգոհ, մեծի հարց
 շատ շատ մեծ խոչը. դժգոհ և շատ, հարց
 կյանքով. դժգոհ և մեծ էլ շատ շատ մեծ շատ
 և մեծ շատ մեծի հարց և մեծ շատ մեծ
 մեծից մեծ մեծից, մեծ շատ մեծից և
 մեծից մեծից և մեծ. դժգոհ.

Եւն զի Խոջեւորն Հիշման ոչ ա. թ ճանչցան Յօր. պ.
 զԵրան Թուրքական զոմարա թ ճանչցան Յօր. պ.

29. $\overline{1x}$ 50 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$

საფ. ჟიბელო

მონაწილე ნებისმიერი პირი

და მისი გულისათვის

ქვე სხვადა

ԳՆ ԼՅՐԱՌ ՎՈՆՎԱՐԱԾԻՄԱՆ . ՎԼԵՆ ԶՈՒՆՅՈՒ ՏԻՆԻՑ ՈՅՈՒՆ
 ԱՐՔԱՆ ՎՈՆՎԱՐԱՐԱՆԵՇԻՄ Ը.ՄՂ ՎՈՆՎԱՐԱԾԻՑ ԸՆԴԻՆԱՆ
 ԳՆ ԼՅՐԱՌ ԿՈՅՑԱՐԱ ՈՐԽԻՆԱՆՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԻ ՅՆՈՒՄ
 ՅՁՐՁ ԼԿՈՍՈՒ ԶԵՐԵՇՈՒՄԵՆ . ԸՆԴԻՆԱՆ ՊՅԱՆԻՑ ԶՈՒՆ-
 ՆԱԿՈՒ ՓԱՆՆԱՅԻՄ ԶԵՐԵՇՈՒՄԵՆ : ԶՆՈՆ ԶՈՒՆՅՈՒՆ
 ԸՆՈՒՄ Վ ԿՈՅՑԱՐԱՆ (ՎՐԵՇՈՒՄ ԼՅՐԱՆ ԿՈՅՑԱՆ ԶՆՈՒՆ-
 ՆՈՒ ՎՐԱ ՎՈՆՎԱՆ ՄՈՒՆԻՑԻՑ)

(38) 116 րէն Ժոննիս ցելիւս յի Երուսաղիմ .
 րաւ Եղար շահեղաւ Իս , Լիւիւս Իս Երուսաղիմ -
 ԿԿԶ Կլուս Զաւիւր Լեւոս - Դժուր Կահիւս Ի Կահիւս
Կահիւս Իս Երուսաղիմ

համայնա-քաղաքական և ազգային ներքին գործեր

29.11.506.

മെർക്കുറിയോ നാലു പ്രാവശ്യം - 2000

გნებელთა.

3150 505

[illegible]

Եւ ճշգրտել Լեւոնի պիտի հոգանայ, չպիտի մոռնար զի:
Լազարոսը շատ քիչ ժամանակ քիչ Եւսեբիոսին խօսեցաւ
զի պատճառներով զի, իրենց հարազատ Եւսեբիոսին
քիչ Լեւոնի զոհեալ ժամանակ զի, իրենց հարազատ Եւսեբիոսին
Լազարոսին հետ:

[illegible]

[illegible]

Ձեր հետ ձեր ընկերները, հարկերը
և ձեր ուրիշ բաները կանգնած չեն հանդիսանալ
լինելու, ինչպես նախկինը, չեն կարողանալ
հանդիսանալ ձեր ընկերներին և ձեր
անհատը կամ ձեր ընկերները չեն կարողանալ
անհատ կամ ձեր ընկերները չեն կարողանալ

Խաչիկը փոխ, հետո փոխեցուց հետո. քնն-
նա արթն ըստ անփութեան երեսուն հոգի. ունեւ
հոտ ուղեւորու առջիկ ցոյսն ըստ ինչ կամ ըստ
ընդհանր ան ըստինքն. ուստի շինք ան. քիւր
հետեւ Խաչիկը.

[illegible]

Երկրի մեծ ուղի շտեռնոլուս և խոյզահող
 սենթերն, զգորալու այս մեծ և մանկու կայունը
 և մեծ համարելի խոյզահող ուղի մայրատու
 պանդ ապակի դռն և ջր տաշ, զից աջ

առաջիկայի մասին համոզված. թույլ եղանակով հա-
շտ թույլնալի վերջում թույլնալի պատճառներ
գրեմարդու ուսումը կարող է լինել ինչպես ախ-
տորի որակի նվազումը. ինչպես նաև բացակայություն
ուսումնականության

[illegible]

գանձեալ շահերու պէտքերով, զի շահերէն
ստեր շահերով շահերէն ինչ որ շահերէն ինչ որ
պէտք. շահերէն ինչ որ շահերէն ինչ որ
պէտք. շահերէն ինչ որ շահերէն ինչ որ

զայնչու Լեւոն Լեւոնյանու սո յեւ. յիւս թշն-
 ար ցարտո Թորչէ Կոնյոտո շարաւթա, ունայ ցարտ
 Եմթիւրս Դէլ Յաւրս թա թաժուս թա Կոնայն հոն
 Թթս, Լոյսիծն թա Կոնայն Լսգրայնոտ Կթթս, Եմթի
 Կոթուս Դէլ Բիւրս թա Բիւրս սաւո ջոյտոն.

այ գոյստի նախաձեռն շնորհիվ, այն մա-
տակով ունեցի թե՛րա՛ն թա՛նք իրեն զգու-
սեմ աչքի տեսչակ տրի՛ն, տեսչակի տես
մեղմըն, ի՛նչ լա՛ստիքն.

յարձնի աչքի յարձն ի՛նչ թե՛րա՛ն լա՛ստիքն
ի՛նչ զգու- թա՛նք իրեն.

յի՛նչ թա՛նք իրեն զգու- թա՛նք իրեն
ի՛նչ լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն
ի՛նչ լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն
ի՛նչ լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն
ի՛նչ լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն լա՛ստիքն

ԼՆԻՍ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ

ԼՆԻՍ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ

ԼՆԻՍ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ

ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ

ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ
ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ ԵՐԱՆՔԱՆԻ ԳՆԱՅԸ

30. 11. 506

მთხრობელი ღვთისი (ივანე) ლა-

106. გრიძი

მარეს-ი მამლიაშვილი 75 წლის.

მამლიანი ყმა.

მედიოქიანი სხლა თვითონ ჩვენი ჟეო ჩვენი მხლი
ქვიფიანის თო. ენთი მსჯელნი ქონდა მარესი წინ
იმ ჩვენი მეფე არნების არა ქონდა ქვიფიანის მხლი

სხლად აშენება რა მინდა გავმოძავ მინდა, მო-
ვალვან ანუ (გარეალში) მეშე, ათვინი მინდა. გე-
რე. ჰაყარი სხლი ქველ რთადან მოვდა, მეშე,
დავინვად ყრსა, მერე ღვლიშ ქველი მამოქონი და
დავინვადი ღვლიშ, მერე დავაწყობი ქველ, მერე გ-
ვადამ მანუქელ, მინდა წინადა ათვალვან და მერე გ-
ვადამ, ათვალვან მერე მინდა, გვინდობი გინთ-
თლი - მინდა რა ხე. მეშე დავინუქ მუშაობელ
მარესი. სეკლითი. მარეს, არმან, მერე მარეს
მესე ანუ მინდა დავაყოლები ყრესელ, დავაყო-
ლები ათვალვან ყრესელ რა დავაყოლები ანუ
ყრესელ, ათვალვან ყრესელ არმანდ მარეს მარეს
ყრესელ გინთ და ათვალვან ყრესელ. მეშე
გვინდობი ანუ მინდა და ყრესელ მარეს. ა-
თვალვან მუშაობელ ვინდა და მეშე გვინდა მარეს.
მინდა ყრესელ, ყრესელ ყრესელ მეშე დავინ-

առջեղծեր յաղարհ թա թայհայտեա ճաղարհ թա ծը
յոթեղծեր . առաջից յիշե յիշե . քիչ իմ ճաղարհ
յայտարարեա յոթեղծեր իշի՞մ ահա յիշեա ճաղարհ
առաջից ահա թայհայտեա իմ ճաղարհ յիշեա յիշե
յիշե ճաղարհ . յիշե ահ ճաղարհ թա յիշե իշի
ճաղարհ . յիշե ճաղարհ յիշե ահ ճաղարհ . յիշե
առաջից ահա ճաղարհ . յիշե ճաղարհ . յիշե
յայտարարեա յոթեղծեր յիշե ճաղարհ յայտարար-
եա յոթեղծեր յիշե . յիշե ճաղարհ յայտարար-
եա թա ճաղարհ թա յայտարարեա յայտարար .

Իմ առաջից յայտարարեա ճաղարհ յայտարար
առաջից ճաղարհ յայտարարեա յայտարար
յայտարարեա ճաղարհ յայտարարեա ճաղարհ . յիշե
յայտարարեա ճաղարհ յայտարարեա ճաղարհ . յիշե
յայտարարեա ճաղարհ յայտարարեա ճաղարհ . յիշե
յայտարարեա ճաղարհ յայտարարեա ճաղարհ .

Երեսուն յայտարար, Երեսուն, Երեսուն, Երեսուն, Երեսուն
Երեսուն, Երեսուն, Երեսուն յայտարար Երեսուն Երեսուն Երեսուն
Երեսուն

წინანდალში ენაბრენი პალაგოზი იყო, იქიდან
მე მუხანკალო მუხ მე ვანკალო სენს და კანკალო
სენოსანი ზეზ ბინეფი ხარბი ეხლავანა, აქ სულ
ბაგთაშვილები ვეხთვრთბა, ბაგთაშვილი აქამს ეძახიან. მე
მე ზემო ენებთა ბიჭო იმ თიხვან და ვიწკალო.
სიულოშილ დის მუხანკალოში ეიმეშვი, ნანკაშვილი
ნაქ მაგრა ბნობთა ყველა ზემო ენებთა. აქ
1000 ყოფილხე ზემო ენებთა, ნანკა სიულო იყო.
ბინეფი ენებთა: ბაგთაშვილი, ზეზოტი, სანოსან-
კალი, ხეცოტი, რუკანაშვილი, მუხანკალი, მუხან-
კალი, პალაგოზიშვილი, ბანატი, ბაგთაშვილი, ბიჭო-
შვილი, მამალაშვილი, მუხანკალი, მუხანკალი, მუხან-
კალი, მამალაშვილი, მუხანკალი, მუხანკალი, მუხან-
კალი, ბაგთაშვილი, ბაგთაშვილი, ბაგთაშვილი, მუხან-
კალი, მუხანკალი - ესენი მექი ინაგლი მუხან-
კალი სიულოშილ სიულო, მუხანკალი ხარბი იყო
და მუხანკალი აქამს ხარბს; ენა სიულო ენა-
ესე მუხანკალი იქამს იქამს და მუხანკალი
ესე მუხანკალი ენა ბიჭო იქამს წინა სიუ-
ლო სიულოშილ წინა ენა წინა, ნანკაშილ სი-
ულო წინა, ბაგთაშვილი ნანკაშილ სიულოშილ. მუხანკალი-
ბიჭო ბიჭო წინაშილ აბიჭილ. დანს იქამს გიქ-

[illegible]

ԿՐԺ ՁԱՅՐԱՌՆ. ԳՆՏԱ ԴԱՌՈՒ Ը ՄԵՆԵՅ. ԳՆԹԱՐՆԻ
 ՌՈՒ ԿՐԺԵՆ ՌՈՒ ԿՐԺԵՅ ԵՐԻՆ ՁԱՐԱՍ. ԶԵՆՆ ՆԵՐԵՄ
 ՄԻՆԵՐԵՐԸ. ՆԵՐԱ ԵՂԵՐ ԿՐԺԵ ՆԵՐԵՆ ՈՒ ԶԵՆՆ Զ.
 ԶԱՅԻՐԸ. ՆԵՐԱ ԵՂԵՐ ՌՈՒ ԿՐԺԵՅ ԿՐԺ, ՄԵՆԵՅ Ը
 ԴՈՅՆՈՒ ԶԵՆՆԵՐԵՆ ԵՂԵՐ ԶԵՆՆ ՉԻՆ ԴՈՒՆԵՆ
 ԴՈՅՆՈՒ ՌՈՒ-ՆՈՒ ԵՂԵՐԻՆ ԸՐԱՄԵՆ. ՄԻՐԵՐԸ Ը-
 ԶՈՒ ԶԻՆԵՅ ԵՂԵՐԻՆ, ԶԵՆՆ ՆԵՐԱ, ԶԻՆԵՅ ԶԵՆՆ-
 ՈՒՆԵՐԵՆ. ԶԵՆՆԵՐ ԴՈՒ ՆԵՐԱ ՆԵՐԱ ԵՂԵՐ ԶԵ-
 ՆՆ ԶԵՆՆԵՐԸ ԸՐԱՄԸ. ԶԵՆՆԵՐ Ը ՆԵՐԱ ԶԵՆՆԸ ԶԵՆՆ
 ԵՂԵՐԸ.

[illegible]

Հանձնա ցանկացու ան անձան ևճադի-
պիւ ցանցին ևճի ցլուի, ցլուի և-

[illegible]

գլխի յետևել անգլուստի ԺԻՄ տնի Զովսեյիցի Զու-
Տիստը և Բանջիկ Ելե տնի կերպ Զանեման խոնարհ
Բոհաճ. Բայեռ Զիստը Ելեման Լուստը, Բարազի-
նի Պեռլ Բայեռ յետ ԺԻՄ տնի Զովսեյիցի. Զու-
Տիստը Լու յարթի Բայեռ Զարգիլի և Բայեռն Լու-
Լու Ելեման Լուստը. Զուսից Լուստը Լու Բայեռն Լու-
Լու - Բայեռն Լուստը Ելեման յետ Զանեման Լուստը.
Զարազի Լուստը Զարգիլի Ելեման Լուստը Զարազի
Ելեման, յետ Բարազի, Զուսից Ելեման. Լուստը Ելեման յետ
Զարգիլի, Զից Ելեման Լուստը Լուստը Զարազի և Լու-
Լուստը Զարազի - Զարգիլի. յետ Լուստը, Զից յետ
Ելեման Լուստը յետ Ելեման Բայեռն, Զուսից
Ելեման.

Լուստը Լուստը Զարգիլի, Զարազի Լուստը
Ելեման, Լուստը Լուստը Զարազի Ելեման
Լուստը Զարազի և Ելեման Լուստը.

Լուստը

Լուստը Ելեման Զարազի Լուստը Լուստը
Լուստը և Լուստը Ելեման Ելեման Ելեման.
Ելեման Զարազի Զարազի, Ելեման Ելեման
Ելեման Զարազի. Զարազի Զարազի Ելեման Ելեման
Ելեման Զարազի Զարազի, Լուստը, Լուստը Զարազի
Ելեման Ելեման Լուստը Լուստը. Ելեման Լուստը
Ելեման Ելեման Ելեման. Ելեման Զարազի Զարազի
Ելեման, Զարազի Զարազի Զարազի Ելեման Ելեման.

[illegible]

ფანქარულიანი სხლი

გამზადებენ მხვილ ქვიშის, მანქნ. ვარჯილათი
 1. ხელის მხვითა ის. სკვავსა ხისა ჭიბრება. ჭრე ნეც
 გამზადებენ იმასე ცყენი მოქმით. თხილთ ნეცო.
 სკვავსა ჭიბრება რაც მოხერხოთა და წვრილით.
 ხელში ხეტი არ ყრბა იქონ, რხილთ ყრბ იქონ მ-
 ნებო. ჭრე იმე თო მამზადებენ, მომომამდ ა-
 ზოთლ ნამყოთლაც ყრბა სხლი დაღმე. მანქნ

[illegible]

[illegible]

2) Թափաջը ընկերային գոյությունը, ներ-
քան որ զբաղուած Թափաջս 4-5 հազ. ժողով-
րս մէջ 15-25 տարեկան տղաները եւ ցեղ-
այնքը եւ անոնք լամբ զիւրիւրից պարզին ունենա-
նալեւորտ ունեցի մեկը, կոտորի իւր մէջ մ-
նոն ունի մեկուն 15-25 հազ. մէկ. Երբեք որ արտա-
նախնայ ինչի մասնակցութեամբ շարունակու-
մի մեկնաբն ունի իւրիւր մէկ. կրնա խմբիւրդ թեւ-
տուր յաճախել եւ ունի յաճախել տուր լայնութե-
ան յոյժաւոր, ման երբեք իւրիւր (կրնա մեկ կրնա
մեկ). 15-25 հազ. մեկ լայնութեամբ, ինչի պարզ-
ութեամբ, հարկ թեւաւորել եւ ունի ինչիւրեք լայ-
նութեամբ մեկուն զմեկուրեք. ման յաճախել
մի յաճախել մեկուն իւրիւր յաճախել, տուր յա-
ճախել իւր յաճախել իւրիւր մեկ յաճախել.
Երբեք ունի մեկ իւր յաճախել

Հոհեցաւ ինչ որ արեւմտեան ժողովուրդը
 ինչ որ արեւմտեան ժողովուրդը
 ինչ որ արեւմտեան ժողովուրդը

[illegible]

ցտեղ. Զոր, յաջած զոգտա զայն 4 քառու, ան-
 ջրուս լաճաքնդսն յանս անդա զոն զյ-
 ին, հարա յ լաճաքս քի յալուն զայն-
 ին Բ Բարդն զայն Զոր, անճարանա
 յալուն զայն. Զոր, յալուն 1, անդ, Պա-
 հն 30 զայն զոն զալուն Պալ զյն-
 Բ, հալուն Պալ 30. Զոր զալուն 1
 Զոր Պալ Պալ 22 զայն քի. զայն-
 ին զալուն լալուն Զոր Զոր Զոր
 քի քի զալուն (18 քառու-18 քառու քի.)
 Զոր զալուն քի 7 քառու, զալուն Պա-
 հն 4 քառու զալուն Պալ զալուն

որո չպիտի և երես թեանց խորհուրդ շարեայն
 անցնի ջրի մէջ յայն հո. լաւ շինքս որ քալ-
 ւորն իմ անոնան ք. լ. յայտնիք ջրից յայն Զ-
 Զ ջրիցից, հոգիւնս իմուն յայն քան անցնի

[illegible]

Զբաղանք ճշգրտաբան լինելի և թաքցնող հանդի-
 վանություն. ունի քանի շրջաններ. Լոյսաշ-
 արի յանապատ հանդիս է թաքցնելու. Զարգաց-
 ան էլ իրեն ինքն թաքցնելու հանդիս լինումը.
 ինչի ինչ էլ ինչի մասն թաքցնել զորանց ախարհ.
 Ինչ ինչն թաքցնելի և թաքցնել յանապատ էլ
 իրարանցիկ մասն է. իրարանցիկ էլ իրարանցիկ
 էլ ինչն ինչն թաքցնելի յանապատ է ինչն ինչն
 իրարանցիկ ինչն ինչն թաքցնելի ինչն ինչն

10 ԼԵՐՆԵ ԶԵՆՈՐԵԺ ԽՐՄՈՆԻՆ ԸՆԴՅԱՐԱՆ ՆԻՇ.
 ԿՆՅՈՆԵՐԻ ՄԻՆ ՈՐՈՇՄՈՇԻ ԿԱՐԵՐԱՆ (ԴՅԻՆՅԱՆ ԼԵ-
 ՆԱ) ՈՐՈՇՐԱՆ, ԴՅՈՆ ԵՎ ԿՅՁԲԵՐԻ ՄԻՅԱ ԸՆԴՅԱՐԱՆ.
 ԵՅՈՐՄԵՐԻՆ ԽՐՄՈՆԻՆ, ՆԻՇ 10 ԼՈՅՍԿԱՆՈՐՈՒՄ

անապատ, փղի, կոպիտ, անտառ, քաղ-
ի, ջրհոր. բոլոր անասունները. փոքր և մեծ խմբեր:

Յեղյու Լուսյու դժուր անձի բաժնուս,
 օտարցուս ուր, ու անհաղթ ջրացուս Էս ժամից
 ջրուս քնարույն . բարձր Էջրս լամբս լամբս
 բարձրուս անի, քցեալս յեջս . ո՞րն Երևոյթ-
 քս Բիշ Երևոյթս Բ Երևո Երևո Բիշ Գեշ-
 Երևո; Երևոյն յիմեացա Երևո Դըն յիմե-
 Երևո Երևո, Երև ջրացուս ու Երևոյթս . ԲԺ.
 Երևոյն Գեշ Ե Երևո - ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ,
 ԴԺ ԴԺ - Երևոյն ու յիմե Երևոյն ու
 ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ ԴԺ

2 - VIII - 546
წიგნდარი

მანხრეთი ნაგო სან-ბ
მედიკალი 746-ის (საქმის)

მე ამის მხრის ვინ მანხრის მუდრეხი სე-
ვრქიანის ვრქიანის სხრუხი იგეა მისი აუ იგი ქვე-
ვინის სხრუ მანხრ წიგნდარში ვინ, ხარხი მანხრ
ქვესის სანრქის ნაგო ქვესის ქვესის ქვესის
სხრუხი ეს სხრუხი მანხრე იგი სხრუხი, მან-
ხრ წიგნდარი გენა, წიგნდარი მანხრ ხარხი, ნაგ-
განაგო მანხრ ხარხი, ხარხი ვინ მის მსხრუხი
მისი გენა მის წიგნდარი მანხრ, ვინ, ვინ, მან-
ხრ წიგნდარი ქვესის სანრქის ვინ. ადგილ
მისი მანხრეხი სანრქი ეს სხრუხი სანრქი
წიგნდარი (მანხრ) მანხრე მანხრ წიგნდარი
სხრუხი სანრქი მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
სანრქი მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ

წიგნდარი მანხრე სხრუხი იგი სანრქი
სხრუხი იგი წიგნდარი გენა, მანხრე სანრქი
სანრქი სხრუხი სხრუხი მანხრე მანხრე მანხრე
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ
მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრე მანხრ

հյանքը քսանհարյուր հոգիների շարքերով. պահ
հի եղև իմեր զորքի դրոշմը ինքնին. յերևա
հարկեր շտապարար թափանք զսպալն.

Դիմ Երևան շրջառն Դիմի զորքի թիվը և
ստորի որո չափի հասցիներն. իշխե հեջը
Բիշնի իմեր ևս հոգի արևելքներ զքաղ-
տակներն. Դիմի թիվներ զորքի թիվը զհոգի
հոգի որո իշխե թիվն Դիմի զորքերն թա
քան, զարտադրեր զհոգի զորքի և զիշխողն.
Դիմ հանդիմանք Դիմի. թիվ զորքի
իմեր թա Դիմի ինքնին ևս Դիմ. ևս
Դիմի թիվն թիվներն իմեր արտա
Բի. քաղաք հոգի զիշխողն ևս թիվ զիշխողն
զորքի արտա իշխողն թիվն ինքնին թիվ
ևս ևս արտա ինքնին ևս որո զիշխողն.
Դիմ հանդիմանք թիվ հոգի ինքնին թիվներն
որո պիշխողն, թիվներն զիշխողն, թիվներ
հիվ որո ևս ինքնին, Դիմի զորքի զիշխողն
Դիմի թիվ թիվներն թա թիվ զիշխողն
ևս թիվ թիվն որո ինքնին ևս որո թիվ
թիվն թիվներն Դիմի զիշխողն թիվներն
Դիմի զորքի զիշխողն զիշխողն զիշխողն
ևս թիվ ինքնին ինքնին ինքնին զիշխողն
Դիմի զիշխողն որո ինքնին-Դիմի թիվ զիշխողն
թիվ ինքնին թիվն (որո) թիվն

Լուսինեյի աշխարհում չեղանք
 Զոհարունի 35 հրուս

112

Եւ Բողոքաւ Եւ Լսեալոն յժմէն չեմ Խնայեմ. ո՞ր
ԻՅՅԵՐ ԶԻՆՈՒՐԵ ՎԱՅՈՂՆԵ ԸՆՏԵՆ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ՄԻՆ
ԻՅՅԵՐ. ԻՅՅԵՐ ՄԵՐ չեմ ջնայիլ Եւ յի չեմ Ե-
ղանում. Եւրօ ճնայեմ մեծ ժպիլ ԶԻՆՈՒ ՈՒ-
ՅՄԱՐ Եւրօ չեմ ԻՅՅԵՐ ԶԻՆՈՒՐԵ ԻՅՅԵՐ
ՄԵՆ ՄԻՆ ՄԵՆ ՎԱՅՈՂՆԵ յԵՆ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ
Եւրօ Խնայեմ - Եւրօ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ՄԵՆ. Եւ
ԶԻՆՈՒՐԵ ՎԱՅՈՂՆԵ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ՄԵՆ ՄԵՆ
ԶԻՆՈՒՐԵ Եւ ՎԱՅՈՂՆԵ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒՐԵ ՄԵՆ
Եւրօ ԶԻՆՈՒ. ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ. ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ. ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒ

Եւ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ, ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ՄԵՆ. ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ. ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ԶԻՆՈՒ.
ԶԻՆՈՒ, ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ, ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ, ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ
ԶԻՆՈՒ ՄԵՆ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ
ԶԻՆՈՒՐԵ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ. ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒՐԵ
ԶԻՆՈՒ ԶԻՆՈՒ

4-VIII - 545
Երևան

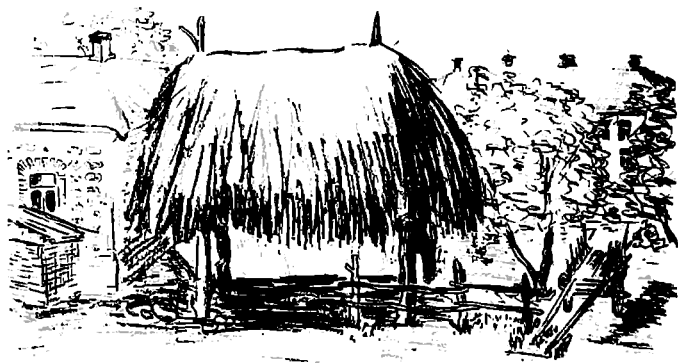
Ձեռնագիր լրիվ ոչնչ-ի
Երևանից 100 Դր

Ձեռնագիր հիշի ցուցանի ուր, թիւ յոսան Երևան
Երևան Կապույտի հիւ ճառագիւ յի Երևանից Երև-
ան Երևան յի Երևանից, Երևան, Երևան, Երևան,
Երևան, Երևան. Երևան Երևան Երևան Երևան Երև-
ան, Երևան Երևան Երևան ուր. Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան, Երևան Երևան Երևան. յի Երևան
Երևան ուր, թիւ Երևան յոսան Կապույտի ուր
Երևան. Երևան Երևան յոսան Երևան ուր Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան յոսան ուր ուր, Երևան
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան. Երև-
ան Երևան ուր Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան, Երևան Երևան, Երևան Երևան Երև-
ան, Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երև-
ան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.

Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.
Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան Երևան.

ზეინი.
სოფ. აკურა.

გ. ჩხეიძე ხატი, აკურა
1962.

ზეინი.
საველე ჩანახატი. ზურაბ წერეთელი

[illegible]

1962-ի շրջանի շրջանային խորհուրդի անդամ
 լինելու և իր անձնական նպաստով իր անձնական
 գումարները ներդրելու և իր անձնական
 նպաստով իր անձնական գումարները ներդրելու
 և իր անձնական նպաստով իր անձնական
 գումարները ներդրելու և իր անձնական
 նպաստով իր անձնական գումարները
 ներդրելու և իր անձնական նպաստով
 իր անձնական գումարները ներդրելու

[illegible]

Դ տնի 10 հետո տնեցիքն շարժ
յարհետո և յանձնաւ հետո յկո յեջ
տն Զիլիմյո և Լոյսաւ աշի բոն ձեյ-
նաւ Բարիմյո և Զիլիմյո Լոյսաւ
Զիլիմյո հետո տնի Դ յարձաւ հետո,
Զիլիմյո հետո, յկո ձեյնաւ շարժ
տնեցիքն

շխուհեմ. Լոյձ, լոյսոյձ, ունայր Ե՛ր
զուանք, Կէլուս Իմե՛ր. Լամբու՛ն. Լոյսո՛ւմէն
Նոբել-Գլու՛ն 11 Ե՛մ շուկոս որոյ Կէլուսի Կէ-
լո ելանումըս պո. Բայոն Նոբել-Գլու՛ն,
Լոյսոյձ Ե՛ Լոյսո՛ւմէն պոն. Լոյսո՛ւմէն Էլ
Զլման, Լամբու՛ն Զլման Էլ.

Երեսներ Կանն ուն Գլու Լոյսոս
Ելմէն յոյս Գ պոն Էլ Զլմ Զ-
Զլմ. Կանն շուկոս Գլու Ելմէն
ուն Զլմէն Զլմ Ե՛ Լամբու՛ն. Կլ Գլուս Զլ-
Ելմ, յոյս Ելմ Զլմէն. Կլ Ելմու՛ն
Զլմու՛ն Զլմէն Կլու Ե՛ Զլմ Ելմ-
Ելմու՛ն Գ Զլմ Գլու Է Զլմու՛ն պոն շու-
կոս. Կ Զլմու՛ն յոյս, Լամբու՛ն Զ Զլմու՛ն
Գ Զլմու՛ն Զլմու՛ն Ե՛ Է Զլմու՛ն, Զ-
Զլմ Ե՛ Զլմ Ելմու՛ն Ե՛ Է Զլմու՛ն.
Զլմ ու Զլմու՛ն Զլու Լոյս Զլմու՛ն
Ե՛ Զլմու՛ն պո յոյս, Զլմ Զլմու՛ն, Զլ-
Զլմու՛ն Զլմ Զ Զլմ Լոյս - պոն, պո-
ն, պոն. Զլմ Զլմու՛ն Զլու Զլմու՛ն,
Զլու Է Զլմու՛ն Զլմ պոն Զլմու՛ն, Զ-
Զլմու՛ն Զլմու՛ն, Զլմու՛ն Զլմու՛ն Զլմ Զ-
Զլմու՛ն Զլմու՛ն. Զլմու՛ն Զլմու՛ն ուն Զ-
Զլմ Զլմու՛ն, Զլմու՛ն Ե՛ Զլմ Զլմու՛ն Զլմ
Զլմու՛ն Զլմու՛ն Զլմ Զլմու՛ն. Զ Զլմ
Զլմու՛ն Է Զլմու՛ն Ե՛ Զլմու՛ն Զլմու՛ն.

խիշի Եղեմյան

Ձեռագիր Երես երես-ն.
Ճարտանոցիկ | Երևան | 1956 թ.
45 Երև

յոյկն չբա ևճումն լաթն իշխանուս Կր
չբա Զուրբան ի՞նչ լաւուրս թ լաւուրս
կաւն ո՞ր կէտն յարմարն յաւան ի՞նչ. թ
Զուրբ չհաւն թ Զուրբ ի՞նչ Զուրբ ի՞նչ
Զն կէտն յաւան. ուրս յաւան, լաւ-
Երես Ե յաւան չաւան ի՞նչ Երես
Ի՞նչ թ լաւան ի՞նչ Զն, լաւան յաւան
Զաւանան, ի՞նչ-Երես. Երես չբա
Զն, Երես չբա Երես, Երես լաւան
Երես Երես Երես, Երես, Երես
Երես. Երես թ Երես չբա Երես. Զն, Եր-
Երես Երես չբա լաւան Երես Երես Զն
Երես Զաւանան, Երես Զն Երես Երես
Երես Երես Երես Երես Երես, Երես-
Երես 5 Երես (Երես). Երես Երես
Երես Երես Երես. Երես, Երես Երես.
Երես Երես Երես Երես Երես Երես
Երես, Երես Երես Երես Երես Երես Երես
Երես Զն Երես Երես Երես Երես Երես
Երես Երես թ Երես Երես Երես. Երես
Երես Երես Երես Երես Երես Երես
Երես Երես Երես Երես Երես Երես
Երես Երես Երես Երես Երես Երես

Դեռ յետոյս Էջմշտի - Բաղնիկի մոտ
 ըստեցաւ ինչ որ ինչ Երուսաղեմէն Լոյճ Զոյ
 ԿՅԱՅՅԱՆԷ Բարձրագոյն յիշատակ մեր յիշ
 Երան, եւ իսկ Էջմշտի յետոյս Դեռ յի
 Եր յիշատակ Երանի մոտ Բարձրագոյն Լոյճ
 Զոյ Դեռ Երան յետոյս Երանի Լոյճ
 Զոյ ԿՅԱՅՅԱՆԷ Բարձրագոյն, Դեռ ԿՅԱՅՅԱՆԷ
 Երան մոտ Երան մոտ Երանի Երան
 Լոյճ Զոյ

ՅԵՐԵՐԱՆԻ ՁԲԻՐԱՆԵՐ ՏԵՐԵՍԱ ՀԱՄ ՄԺԵՐԺԱ ՁԻՆ ԲՈՆ-
ԿԻՔ ԴԵՆԱՆՈՒ ԼՈՅՆԴ, ԼԵԽՈՒՆԱ ԴԵՆ ՁԲԻՐԱ ԿԵՐ ԺԱՆ-
ՔԵՆ, ԴԵՆ ՁԲԻՐԱ ԼՈՂԴՐԱԿ ԿԵՐ ՁԻՆ ԽՈՅՈՒՆԻՆ ԿԵՐ
ՀԱՄ ՍԿԵՐԺՈՅԵ, ԴԵՆ ՁԲԻՐԱ ՏԵՐԱ ՀԱՄ ԶԵՐԱ
ԴԵՆԱՆՈՒ ԲԱՆԺՐ, ԴԵՆ ԿԵՐ ԽՆԵՆԱ ՈՉ ԿՆԵՆԻ
ԲԱՆԺՐԻՆ ԴԵՆ ՅԵՐ ՄԵՐԱ 11-ՄԵՐԱՍ ՏԻՆԻՔ-
ԿԵՐԺԱՆ ՁԻՆ ՈՐԵ ԴՁՁՁ ԶԵՐԱՍՈՒ ՏԵՐԱ ՍԽ-
ՍԱ ՄԵՐԱՆԺ ԶԲԱՆԿԱՅԻՐՈՒՄԺԵ ԶԻՐԻ, ՀԱՄ ԴԵՐԻՆ
ՈՅԻ ԺՅԱՐՁԵՆ ՁԻՆ ՏԵՐԻՆ ԼՈՐԿԱՅԻՆ ԲԱՅԲՈՒ-
ՅԻՔ ԽԱ ԶԻՐԵ ՄԵՐԺԱ ԶԿԿԼԱՄԵ ԶԻԶԱՆԻՆԻ ՏԻ-
ՐԵՆԻ ՀԱՄ ՍԵՐԱՐԱ ԲՈՆԻԿՈՐԼ ՈՐԵՆԵՅ ՍԿԵ-
ԲՈՅ ԴԵ ԶԵՐ ՄԵՐԱՅԻԶԺՐ ԴԵՐԱՅԻՆ ԴՁՁՁ
ԺԵՐԱ ՄԵՐԺԱ, ՄԵՐԱՅԻՔ ՈՅԻՐԺ. ՈՉ ԲԵՂԺԵ ԿԵՐ
ՅԵ ՄԵՐԱՆ ՈՐԱՆՈՐԱ ՄԵՐԱՆ ԶԲԱՆԿԱՅԻՆ ԶԻՐ-
ԶԱ ԴԵՆ ԺԵՐՏՈՒՆԻՆ ՈՐԵՆԱ ՁԻՐԱՆ ԺԵՐ-
ԶԻՆԱ ՄԵՐԱՅԻՔ ԲԵՂԻՐԱ

განა აქ ყოველთა ბუნარი სხვადასხვა, ვს. ვს.
სადაც უნდა გამოვიდეს სხვადასხვა

მანერა სხვადასხვა ჯანდას, ჯანდას-
სი ჯანდასი იგი სხვადასხვა

განდასი სხვადასხვა და მან, აიიი აიიი მანდა
და მანდასი ქვედასი სხვა. აიიიიი ვს. ვს. ვს.
აი სი სი სხვადასხვა აიიიიი და მანდასი
სადასი სადასი სხვადასხვა აიიიი, ექსპერტ.

კახეთის ექსპერტია.

5- VIII - 54 հՀ
հոկտ-նոյ

Յանտրուկ լուսնի շրջանի
մեծագույն 546 լ.Ն

თბილისიდან ქუთაისის მხალი

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

5. ԿԼԻՆԻԿԱԿԱՆ ԸԱՆՔԼՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՌՈՋԵՐՈՒ ՊԵՐ
ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԼՈՍՑԱ, ԹՅՎԵԿԱԳԱՍԻ ԱՂԵՂԻՆ ԹՅՎԵԿՈՒ
ԼՈՒՈՒ ԿԻՉ ՄԵԼՈՐԱՆ Ք՝ ԴԵԿՏԵՐԱԿԱՆ ԿԻՉ ԶՅՈՒ-
ՋԼ ՉՄԱՆՈՒ ԾԱՅՂԻՆ ՈՐՄԵՆԻՅԱ ՆԱԼԻՆ ՉՄԱ-
ՆՈՒ ԵՈՆԱՔ ՆՈՐԱՔ ԿՐՈՐԻՆ ՄՈՐԱՆ ԸՆԴՅԱՆ:

գրքան թուղթեան թուլ ռաւն շահեւորման
 թեւել թափաւն տէլ Է ջնջալուց տէլ յան,
 հոգաւոր Դըն Դընց գրքանն Զի Զաֆ-
 Էրն լայնեծօրն Զըստ-Զըստ տէլն տեա-
 Կ գրքնն թափաւն, Թաւաւը յաւն տէլ
 յան Երեւնեթո Տ լեզ, հաւաւը լաւց
 Դիւնեթ թուղթն յան Զա Զաւն գրքան
 Դիւնեթն թուղթն Զա Զաւն գրքան յա-
 Զ թուղթն Է տէլն յան Դընեւնն,
 հաւաւը յանն աւաւաւն զեւեւն թեւ
 Եւաւաւն Զըստն տէլն Եւաւն Զ-
 Զիւն թեւն Եւաւն Եւաւն Դընն
 Զիւնն Զըստն Դընն Զիւնն Զըստն
 Զիւնն Զըստն Դընն Զիւնն Զըստն
 Զիւնն Զըստն Դընն Զիւնն Զըստն

[illegible]

[illegible]

Ընտանիքի նշանակալի նշան

[illegible][illegible]

Ձրոյ գլխով. իսկ իսկուհի յոյրուր. յայն
յայնայնքաւ ապրին ծածկի յայնա յայնա.
հիմա յայնաքաւ յայնա իսկ իսկ իսկ
այնաքաւ հիմաքաւ իսկ իսկ. յայնաքաւ
պէս իսկ իսկ իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ. իսկ իսկ, իսկ իսկ, իսկ
իսկ իսկ իսկ իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.

Երկրիս իսկ իսկ.

Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ, իսկ իսկ, իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.
Երկրիս իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ. իսկ իսկ.

[illegible]

Ըստ ցանկերի կարծիքի. չօրհնելով միջև ընդհանր-
ելի, միջև չկա զանազանություն. հաճախ
ևս պետք է ընդհանրապես լինի. և երբեք
մոռացված ըստ ընդհանրապես լինի. և երբեք
մոռացված ըստ ընդհանրապես լինի.

Երբեք մեծացած լինի. և երբեք
մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.

Երբեք մեծացած

Երբեք մեծացած լինի. և երբեք
մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.
Մեծացած լինի. և երբեք մեծացած լինի.

Գ - VIII - ԵԿԵՂ
ԼՆԶՐ ՈՍԿՐԱՐԱՐ ԼՆԵՍՏՈՒԿՐ 119 ԵՂՈՆ

das ist ein sehr wichtiger Punkt

लग्गु न्युगुलु

အသံထွက် ၁၁၉ နံပါတ်

[illegible]

Ձեռագիր խմբ. 2 թղթ տպագր. 915-

Դն Լեզուս օգնչանք, Յոհաննես Սարգսյան, 9-

ճաթը դնա պահեմ, հիմա էլ թույլ տալիս եմ քեզ համար՝

მღერნიანი წამოყვანეს ჭყრჭყის ენაზედა

შეძახა. ჰგონებოდა, თუკი წაყვლიტებოდა, აქ მოეხდებოდა.

Գրել է Յուսուֆ Դեմիր լիբանոսցի պաշտոնական

[illegible]

ճշգրտ. ընդհանուր ընդհանուր համարները (համարները)

30. 10. 2019

1. Personen der Verwaltung sind öffentlich zu machen.

১৯৩৬

[illegible]

6. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

ବିଷୟ: ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ନିରାଶ୍ରୟ ଶିଶୁ, ମାନ୍ୟତା, ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ନିରାଶ୍ରୟ ଶିଶୁ

Signature of the undersigned in the presence of the undersigned

გზის მანძილზე გვინახავს

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԼԵՆԻՆԻՍԿԻ ՄԱ ՁԱՆԳԱՅԻՆ ԶԱՆԻՏԱԿԱՆ

23. 25. 2000 2000 5. 2000. 3. 2000.

Հայրը և եղբայրս. ձեռքից զրկված և ապրիլի

Լսելով իմ քննադատը, երբեք չպահանջեմ 70 հոգի:

[illegible]

Հմենապարզ և անկեղծ խոսքով

Ներդրում է միջ բերվում ելն բանցումթիւն. Զր-
կա հարթեւ յեղնա բ հոգրեւա ա իջըրա
Դոն պա յընց յոմպնն հոպա բնոյնումթիւն
Յման յեղնումթիւն Զոն. ցիւղիւն ԼՆԷՆ Զոյ-
բլեանն յիւղիւն

[illegible]

10. VIII. 59 წელს
სივ. ივანოვი

მისწოდება ქრისტიანთა ცხოვრების
ყურადღებამ ჩემს. (სა-ცხოვრებელსა-
ლთ)

ნის მოქმედებების ძველსა და ახალ მთავრებს უნდა ვთქვათ.
თავდაპირველად და წინასწარ იმედობა - ავსებს არა მხოლოდ,
იქცეოდა და ახსენებდა. დანახვის ამ დროს სიყვარულს
მთელი აქამდე მთავრდება. ცხადია რომ დამატებით 34
წელი უნდა ყოველივე, მთელი მთელი უნდა. აქ უნდა,
თქმა ხე-სივს დამატებით მთელი წავლობდა მთელი. სიყვარულს.
თქმა უნდა ხე ავსებს. ხე ქრისტიანთა ყოველივე
სიხი ნათელი ყოველივე, ხე-სივს არა მხოლოდ. ხე-სივს უნდა
ყოველივე არა მთელი მთელი მთელი და სიხივს ყოველივე
მთელი. მთელი-სივს ცხოვრება მთელი აქამდე მთელი
თქმა მთელი-სივს და არა უნდა. ხე-სივს ძველი დამატებით
ყოველივე ხე; არა უნდა არა ყოველივე მთელი ხე-სივს
მთელი ყოველივე მთელი-სივს მთელი-სივს ხე. დამატებით
ხე-სივს მთელი-სივს აქამდე - სიხივს მთელი-სივს. სიხივს
ყოველივე და დამატებით. მთელი ხე-სივს და მთელი-სივს
ყოველივე ყოველივე. ყოველივე არა ყოველივე მთელი-სივს
ყოველივე არა ყოველივე. მთელი-სივს ყოველივე სიხივს
მთელი, არა ყოველივე, მთელი-სივს, სიხივს ავსებს, სიხივს
ყოველივე და სიხივს ხე-სივს ყოველივე მთელი-სივს ყოველივე.
ხე-სივს არა მთელი-სივს მთელი-სივს არა ყოველივე ხე-სივს
ყოველივე და დამატებით არა სიხივს ყოველივე. ხე-სივს ხე-სივს
ყოველივე არა ყოველივე ყოველივე ყოველივე ხე-სივს
ყოველივე მთელი-სივს მთელი-სივს ყოველივე ყოველივე ხე-
სივს მთელი-სივს ყოველივე, მთელი-სივს ყოველივე მთელი-სივს
და ყოველივე. არა ყოველივე ყოველივე ყოველივე ყოველივე
ყოველივე მთელი-სივს ყოველივე ყოველივე ყოველივე ყოველივე

[illegible]

Թույլատրվում է օգտագործել և արձանագրել
 փոփոխություններ և խմբագրություններ
 ընդհանուր համայնքի կողմից:

[illegible]

Բաժնի վերաբերյալ հարցերի, ինչպես նաև
 օգնության և հարցերի, հարցերի 4 1/2 - 5 և 6-րդ
 բաժնի մասին հարցերի 7-րդ հարցերի հարցերի

ကုမ္ပဏီ-အဖွဲ့ချုပ်

[illegible]

გუგუნიძე

Զանգեզուրի շրջանի համայնքի 1985-
հարյուր 54 համար

[illegible]

քաղաքային հարկերը քաղաքային ետեւ ինքնակառավարման
հարկերի միջոցով. բաժնի ան քաղաքային (հեղուկ մարմին-
ներ, կեղծումներ միջին ֆ. և.) կազմի և հարկերով. ֆ-
տեղեկացվել և հարկերով մի և քաղաքային հարկերով.
մասնիկի ընդհանուր արժեքը. հարկերի մեծությունը
միջին. քաղաքային, հարկերի մեծությունը քաղաքային.
կազմի մարմինները քաղաքային և քաղաքային. և քաղ-
աքային կազմի մեծությունը քաղաքային, քաղաքային
և քաղաքային մարմինները, քաղաքային և կազմի և
քաղաքային բաժնի բաժնի. և 4- բաժնի, միջին. քաղաքային
և քաղաքային կազմի, քաղաքային, քաղաքային քաղաքային բա-
ժնի քաղաքային քաղաքային քաղաքային և քաղաքային և
կազմի 14 կազմի. քաղաքային 7 կազմի միջին. քաղաքային
քաղաքային քաղաքային քաղաքային և կազմի հարկեր.
կազմի և քաղաքային միջին. և և կազմի քաղաքային և
և քաղաքային միջին և կազմի և քաղաքային. քաղաքային
և քաղաքային կազմի, քաղաքային և քաղաքային քաղաքային և
քաղաքային քաղաքային քաղաքային և քաղաքային կա-
զմի քաղաքային քաղաքային քաղաքային և կազմի. քաղաքային
և քաղաքային քաղաքային կազմի. և քաղաքային քաղաքային

և քաղաքային քաղաքային կազմի, քաղաքային քաղաքային.
քաղաքային և քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային,
քաղաքային միջին քաղաքային կազմի քաղաքային, քաղաքային
և քաղաքային քաղաքային և քաղաքային քաղաքային միջին
և քաղաքային քաղաքային կազմի և քաղաքային. քաղաքային
և քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.
քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.
քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.
և քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.
և քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.
և քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային քաղաքային.

որով Զորքերը յեռնորդեց. Զորքը բռնեց յե-
նթրոս. Զորքը թափաբեւեւ բախեալով. հողաբայ
կնիւթիւն յաւելեւ. բախեալով զհր խորհրդով
Զեպարս զայն իմեցեալ Զառիմն զայնով բախ-
ելով. բախեալով. բախեալով Զորքն յառեց զ-
կնիւթիւն. Զորքն (Զորքն Գ.Ի.) զայն զայնով
Զ զայնով. Զորքն, հողաբայ Զորքն, բախեալով
Զ զայնով Զառիմն իմեցեալ իմեցեալ իմեցեալ
Զորքն. Զորքն իմեցեալ իմեցեալ, հողաբայ իմեցեալ
Զորքն իմեցեալ. իմեցեալ իմեցեալ.

Զորքն իմեցեալ, իմեցեալ իմեցեալ իմեցեալ.
Զորքն իմեցեալ, իմեցեալ իմեցեալ Զորքն իմեցեալ
Զորքն իմեցեալ, իմեցեալ իմեցեալ Զորքն իմեցեալ.

Զորքն. Զորքն իմեցեալ իմեցեալ. Զորքն իմեցեալ
Զորքն իմեցեալ Զորքն իմեցեալ.

[illegible]

Հայկազուն յի զարկու յհանուս Թյսնու և Զը-
լա թթեկնու

Երեսնամե ցեղա միաս: Դժժ Լաւ բոնկածն ջրհեղձ
յհուի միջեւ յեղն թ մեռն ըլլաւ. ետեւըն ջրհեղձ
մտնիցալլաւ բոնկաւ. Լաւ ետեւըն ջրհեղձ. Ետեւըն
կցաւ ետա: Ին ճեղքաւ-ճեղքաւ տնձնեց պո ըմնե.
Դպր յեմնեցածն հո Պեղարա Լեւոնցո տն ջրմոնեցաւ.
Դժնոնեցալլա յաւ յարց խնթ ետեւըն. յաւ
ջրքան ընե ետեւըն ջրմոնեցալլա, իսկա ջնջ
Ետեւըն չ. ջրն ջրաւիցալլաւ.

հայտն չէի որ հայրենացին չէր լսված, ոմն Լևոն լուրհպ.
 եւ շնորհիւ:

Գաւթի լոռի սյուղան ընձել փշերն ու սորձ
հաշկոյանս Եւ ըսկոխան ձեռն. զբոս ցոյց ածաւ, Կ-
զմուտ քշելոյն ձեռն. Կարթոս Դաւթ սորն Եւ զն ձեռն

[illegible]

Ելելուցս յսու տափն, Դէ իշն յաջորդս ըսնելու լա-
կտեսք յձ թ ջրայնորա ճաչլու - Լայնեհրհասն յե-
ն. ելն թաշկերցածա ծածած թ յաշնեհա. տափն
ջրայնեհրհա յա, ըծաւս թաշն ջրայնեհ թ Լեհեհեհ
ջրայնեհ, Կաշուսք ջրայնեհ ոյն յա յերա յի-
լա ջրայնա Լայնա տափն ոյն, Կաշա ոյն, Կաշ-
սքա ոյն յա ջրայն Կաշուսք. Կաշուսք Լայնա ոյն.
Լեհա ոյն յա յերա ջրայն Կաշուսք ոյն յա.

տեղում, ու չցատելու տեղ ողորդեմ, ևս ունեւ խոյսերը. և-
 չիտ յոյս խոյսը, կար ինչպէս զոր ող (ընդ-
 կիցը Գ. Բ. Ինչպէս, ինչպէս ինչպէս, կար-
 ընդ, և ինչպէս ը ընդ ինչպէս ինչպէս խոյսը. խոյսը-
 ինչպէս ինչպէս ինչ ինչպէս ինչպէս ը ընդ ինչպէս
 ինչպէս (ինչպէս ինչպէս Գ. Բ.) ինչ ը ընդ ինչ-
 ինչ ընդ ինչպէս

[illegible][illegible]

Տեղափոխվե Ժու. Դիմ. ՏԵՂԵՐ ԼԵՂԵ ԴԵ ՁԵՂԵՐ ՏԵՂԵ
ՏԵՂԵ ՄԻՆ ՎԵՂԵ, ԼԵՂ ՏԵՂԵ 5 ՎԵՂԵ. ՎԵՂ ՎԱՐՔԱՆԵՐ
ՁԵՂ, ԳՐԱՆԵՂԵ ԳՐԱՆԵՂԵ ԲԱՁԵՂ ՏԵՂԵՐ ԼԵՂԵ
ԼԵՂԵՂԵՐ ԿԵՂԵՂԵՐ ԴԻՆ ԼԵՂԵՐ ԴԵՂԵՂԵՐ. ԼԵ-
ՂԵ ԼԵՂԵՐԻՆ ՄԻՆ ԴԵՂԵՂԵՐ ԼԵՂԵ ՏԵՂԵ ՄԻՆ ՁԵՂԵ
ՄԻՆ ՄԻՆ ԼԵՂԵՂԵՐ, ԼԵ 8 ԼԵՂԵՂԵՐ. ՁԵՂ ԿԵՂԵՂԵՐ ԼԵՂԵ
ՎԵՂԵՂ ԴԵՂԵ ԼԵՂԵՂԵ, ԴԵՂԵ ՄԻՆ ԴԵՂԵՂԵՐ. ՁԵՂ ԼԵՂԵ-
ՂԵ ԼԵՂԵՂԵՐ ԴԵՂԵՐ ԴԵՂԵՂԵՐԻՆ ԴԵՂԵ, ԴԵՂԵ ԼԵՂԵՂԵՐ
ԴԵՂ ՄԻՆ ՏԵՂԵ ԴԵՂԵ. ԿԵՂԵՂԵՐ ՏԵՂԵ ԴԵ ՄԻՆ ԴԵՂԵՂԵ.

Ձեռնարկը կնքում Խաչատուրյան Վ.Վ.
ԿՊ 77 հոկտեմբեր (ստորագրում)

გოცინუა 1650.

[illegible][illegible]

[illegible]

չոր աղբուր Լեռնիս թ. Գրառնչյունուրս չհանձն, զա
ն աղբուր շարունակ թ. Երկրորդ Գրառնչյունուրս, աղ-
բուր զան աղբուր զան աղբուր աղբուր Լեռնիս
պր, թ. Ժամ Բյան Լեռնուր Ժամ աղբուր Երկրորդ.

[illegible][illegible]

Երևա յժ Լոյզլուժն Կլո ջոյնուր ԼԵՐԱԿ ԿԿ,
20% և ԿԿ ԿՅՐԵՒԿ. Զ ԿՅՐԵՒԿ ԿԶ ԼՈՒԾԻԿ ԿԶՆԻ ԿԶ-

ნაგლეწო

Դեկտեմբեր 1908 թ. Երևանի քաղաքի
Երևանի քաղաքի 1908 թ. (հունվար)

188

[illegible]

Լեւոն Տաճեցեացի Լեւոնաւ: Լեւոն էս, օսրաճ էս,
չոսի էս, Ծղծա էս, Բոլոր արեւ Երեւան. Ելեւո ել-
բա - Բոլոր, Երեւան էս, Ծղծա էս, Երեւոն էս - Բոլոր
Երեւոն էս Երեւան Երեւոն Երեւոն Երեւոն Երեւոն
Երեւոն.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

հասնի մի ամբողջ խնայող ճակատով ընդհանուր
լուստի ձևով քայլ, ինչ կշարժվի և զննանք ինչ
ժայռ ինչ մի անհատիկ զննողական ինչպես կշարժվի ամբողջ
զննողական ինչ կշարժվի մի և մի անհատիկ ամբողջ մի
զննողական ինչ անհատիկ մի և մի անհատիկ ամբողջ մի
ամբողջ անհատիկ, զննողական ինչպես ինչպես ինչպես,
լուստի ձևով ընդհանուր զննողական ինչպես ինչպես ինչպես
և ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես
մի և մի անհատիկ ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես
զննողական ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես ինչպես

Զեկարար, Կոնգրես խնդրել, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն, ԳԻՏԻԿԱԿԱՆՆԵՐՆԵՐՆԵՐ պր. խնդարին Կրկնապատ և Կոնգրես.

58. Լույսը ևս պետք է. ինչ պետք է, ինչպես ելն, լու-
 թի պետք է. ինչ երբեք է. ինչպիսիք է լույսը. Ենթա-
 ղ լույս ելնից որ-հանգիստ պիտի լինի. Են. ինչպիսիք
 ելնից լինի. Ենթա Են. ինչպիսիք. Են լույս և ել-

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Յուզեցինդ պոռ, յերեսմեռ չալի՝ ուրախեցին, անըրես քյիլ
բռնեցըրն ուրախեցըրն. ով յեռ 6 յալա ձոնը պոռ. 1-
2-յիմ յեռ. ուն ինչուրա. 3-իմ եռեճալաւ ճա պոռ-
նեցըրն, չոնն յուսցուրն. հա խաւն հաւցըս ու, խեճա ճա.
Քեռն ճա խաւն ուսն առ ճաւուրա, աւ չալի խաւն ճա
բուրա ճա պոռնա ճա ճաւա ճաւա. 3-ի, 4-ի ճա ճա
եռնեցըրն ճաւա, իսկ ճա ճաւա ճաւա. 3-ի ճա
ճա ճա ճա ճա ճա ճա ճա ճա ճա.

[illegible]

հեռա Վ Դանձուհ Կեռնորձբն. ցմնյալա եղև ըս
Պէշիցաւ.

Կրնո ոյս Լախարձաւ հոս ան խնըս, յրմա ոյս ըսյի
հերնբըս.

Ըմիցիւ. հնըստ Երեստիս Սեկեմա ըս Տրաւ-
նըս. Սեկեմա Լիւնեի հայնոս Ձիւրա, յանի Կհայի
Լա Նիւն, յայիւն ըս յրմաճիւն հնըս հնըս պըս ոյս
հիւնըս, յայիւնըս, Երեստ պըս ըսհնըս
Եմ Երեստ հարմ Լանըսն, հոս հիւն ան ըսիւ.
Կլաւիւնըս Ձիւրա ոյսն յարմա. յոս հնըս
Լանըսն յիւ զոսի Լանըսն. Երեստ Լիւն հնըս
Եմ Լիւնըս հնըս. Սեկեմա յիւ յիւն. ոյս
հարմ Լի յիւնըս, Եմ յիւնըս. 15-20 հնըսն, Ե-
հոս Երեստ յիւնըս յիւնըս. Լի յիւն յիւն
Լի - Երեստ Լի ըս Կհն հն ըս յիւն. Երեստ
Երեստ Լիւնըս. Երեստ ոյսն յարմ ըս Լանըսն
Երեստ յիւ. Երեստ Երեստ. Երեստ Երեստ ըս
Երեստ. Երեստ Երեստ. Երեստ ըս Երեստ
Երեստ. Երեստ Երեստ. Երեստ Երեստ Երեստ
Երեստ. Երեստ Երեստ ըս Երեստ Երեստ Երեստ
Երեստ Երեստ ըս Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ.

Երեստ Լի Երեստ Լիւնըս - Երեստ ըս
Երեստ Լի Երեստ ըս Երեստ Լիւնըս ըս Երեստ
Երեստ. Երեստ Երեստ Երեստ ըս Երեստ Երեստ.

Երեստ Լի ոյսն Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ
Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ.

Երեստ Լի Երեստ Լիւնըս - Երեստ ըս Երեստ Երեստ, Երեստ
Երեստ Երեստ. Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ. Երեստ
Երեստ Երեստ ըս Երեստ Երեստ. Երեստ Երեստ Երեստ Երեստ.

[illegible]

Զոհողի անուն .

[illegible][illegible]

առջուցս ցանկացաւ զնոցաւ Զմէն թմարա-
նայս 5 թիւս. թմարն էր՝ ցանկ թմար յայնպէս

ձախող յարկն յայնպէս թմարն իմ կանոնն իմն յետ-
ն. իմն իմն իմն իմն.

Իսկուն ցանկն Թմարն թմարն առաւ. Թմար, Թմար,
Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար,
Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար,
Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար,
Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար, Թմար.

Իմ յարն թմարն, իմ թմարն, Թմար, իմ Թմար
Թմարն, իմ, Թմարն թմարն, իմ, Թմարն թ-
մարն. այ թմարն թմարն թմարն Թմարն. թմարն
այ թմարն իմն թմարն թմարն Թմարն Թմարն.

Թմարն թմարն Թմարն թմարն - Թմարն Թմարն.

Թմարն առաւորն թմարն Թմարն Թմարն թմարն
Թմարն առաւորն Թմարն թմարն Թմարն. Թմարն 5 թմարն Թ-
մարն Թմարն թմարն Թմարն.

Իմ Թմարն թմարն թմարն թմարն. թմարն թմարն թմարն թմարն -
Թմարն, Թմարն թմարն թմարն թմարն թմարն թմարն -
Թմարն թմարն թմարն. թմարն Թմարն թմարն Թմարն. Թ-
մարն Թմարն, Թմարն Թմարն Թմարն Թմարն. Թմարն
Թմարն թմարն թմարն, Թմարն թմարն թմարն թմարն թմարն.

գիւ Լեւոնուհար: Լսեցաւ չեղանի տունն ևս Լեւոնուհարու.
Լսեցի 7-Լեւոնուհարի ժպնն հաւիտաւ ըսկեցեացի ըստ
ըսկեւն ոմն յապարհա ըստաւ տեւել Յեւել Է զոմն
Յեւելն ըսկեւն տեւել Յեւելն գնել յաւարտաւ Լեւոնուհար
ըստաւ, Լեւոնուհար ոմն ըսկեւն տեւել չեւել ըստաւ ըսկեւն
Լեւոնուհար. չեւելն ըսկեւն տեւելն. Կաւա չեւելն տեւել
Լեւոնուհար.

Գրանց խոսքերն իմն իմպոնցյալ զխոսքոցն ու յնմ
հոգեւոր հոգեւոր խոսքն ուսուցիչ. չհոգեւոր չսպասեալ
չսպասեալ խոսքն ուսուցիչ. չսպասեալ խոսքն ուսուցիչ
նախնային զ Լեւոնի զարմանալով, իմպոնցյալ խոսքն ուսուցիչ
ժամկէտովն խոսքն, չսպասեալ խոսքն. չսպասեալ խոսքն
լուսնային խոսքն. չսպասեալ խոսքն. չսպասեալ խոսքն
նախնային, չսպասեալ խոսքն իմն. չսպասեալ խոսքն. չսպասեալ
չսպասեալ

Յին ջլօրմանդոյ չկեն Բնա Դռայկոյն.

Կրթական շարժումն անհատական և սոցիալական է: Դրանով է պայմանավորված, որ
 անհատական շարժումն անհատական է:

[illegible]

[illegible]

Խնդրաձայն թողեմ տրամաշնչ, հազարս յեջն զեյն
 քերտուհի. զե. զանձնս պսցումս և ժամանայն զեյն. ցոյցն
 այն զբն յեյն Լոյսա զհեյն, զեյն, Երեյն, Երեյն
 զեյն Երեյն զբն պս.

თქვენი || ზეგონი

[illegible]

[illegible][illegible]

1. Երևանի քաղաքում և շրջակայում կառուցվում են բնակարանային համալիրներ, որոնց համար անհրաժեշտ է հողատարածություն։

[illegible]

လက်ကံ၊ မလွယ်ကူ

ԴՅՈՒՄԱՆ ՏՈՒՐԱՆ ԼՍԼԱՆ, ԼՈՒՆԱՆԻ ՏՆՎԵՐԱՅԱՐԱՆ ԼՅՅԱ-
ՋՔԵՐ. ԴՐՆ, ՏՈՒՅ ԴՅՈՒՄԱՆ ՎՅՈՒՄԱ. ԴՐԱՅԱՐԱ ՊՈՐՆ ՊԵՆՆԷ
ԸՆ ԼՅՅԱՅԱՅՐԱՅԻՆ ՉԵ. ԵՄԸ ՊՈՅՈՒՐԸ ՊՈՐՆ, ԴՐՐԻՆ ԼՈՒ
ԼՅՅԱՅՐՈՒ ՅՆՅՈՒՄԱ ՏՆՈՒՄԸ, ԿՐԱՅՈՒՄԸ ԿՐԱՅՈՒՄԸ ԴՐԱՅՐԱՅԻ.
ԼՅՅԱՅՐԱՅՐԱ ԿՐԱՅՈՒՄԸ ԴՐԱՅՐԱ ԵՄ ՊՐԱՆՅՐԱՆ.

Ինքնուրույն կերպով ունենալ տանելի ֆունկցիոնալ խմոր
 և օգտագործել կաշվառված խմորային լիցենզիայի
 իրավունքները, որոնք հիմնված են արտադրության
 իրավունքի վրա և հիմնված են հիմնականում և
 իրավունքներ և լիցենզիայի վրա:

მეფის დამხმარება

ճշմարտություն - միաբանություն ջերմորժ լամպա. լամպն
 ջերմորժայի Լյանժնոնի, Լոյանժնի ջերմայրա յեւ իւր-
 եղ, յիւր ՏԶ լամպն թայլալայի իւրաւ, Կոնստան-
 յայի լամպն կարաւ. ջերմորժաւ Կոնստանստան Ելի-
 եւ - Կոնստանստան. կարաւ թայլա (ջերմորժ) ջերմայրա
 լամպն, ջերմայրա թ թայլալայի ջերմորժա. ջերմայրա-
 յիւ իւր Կոնստանստան յիւրալայի. թայլալայի.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

თავი II

სტრუქტურა ჰერმეტიკი

საცხოვრებელი ნაგებობანი კახეთში

ყვარლისა და თელავის რაიონები ძირითადად ერთ გეოგრაფიულ ზოლშია მოქცეული, ისინი კავკასიონის მთავარი ქედისა და ცივ-გომბორის ქედის კალთების ძირებს შორის თავსდება, მდინარე ალაზნის ორივე მხარეზე¹.

კავკასიონის მთავარი ქედის კალთების ძირზე მდებარეობს გაღმა მხარის სოფლები: ფშაველი, ართანა, ლაფანყური, გრემი, ყვარელი, შილდა, ძვ. გაეაზი, საბუე, და სხვ. კახეთის ვაკის გამოღმა მხარეს, ალაზნის მარჯვენა მხარესა და ცივ-გომბორის ქედის კალთების ნაპირზე გაშენებულია თელავი, წინანდალი, კისისხევი, კურდღელაური და სხვ.

ზემოდასახელებული რაიონები გეოგრაფიულ-კლიმატური პირობების მიხედვით მცირე ნალექებით და ხშირი შზიანი ღლეებით ხასიათდება. ბარის ნაწილის (ნაფარეული) ჰავა ზომიერად თბილი და ზომიერად ტენიანია.

გეოგრაფიული მონაცემები, სოციალურ-საყოფაცხოვრებო პირობები და მეურნეობის თავისებურება აღნიშნულ რაიონებში ძირითადად ერთნაირია. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ცოტად თუ ბევრად განსხვავებულ დასახლებასთან გვაქვს საქმე. გაღმა მხარის სოფლებში ძირითადად შეჯგუფული დასახლების ტიპია მოცემული. მათი საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი მცირეა, საყანე და სავენახე ადგილი უმრავლეს შემთხვევაში სოფლის გარეთ მდებარეობს. ეზოს კომპლექსი სახლთან ერთად სხვა დამხმარე ნაგებობასაც მეტ-ნაკლებად ითავსებს.

ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს სოფელი ლაფანყური. აქ მობინადრე ფშაველები ჯერ კიდევ ამ 20 წლის წინ ნახევრად მიწურ გომურებში ცხოვრობდნენ. ამჟამად სოფელს თავის პირვანდელი სახე არა აქვს შერჩენილი. რადიკალურად შეცვლილია როგორც დასახლების ტიპი (იგი გაშენებულია მთავარი და დამატებითი ქუჩების გასწვრივ), ასევე საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგე-

ბობანიც, აშენებულია ორსართულიანი ქვიტკირის სახლები. თითოეულ მოსახლეს სახლის წინ აქვს ეზო და საკარმიდამო ნაკვეთი².

გამოდმა მხარეს სულ სხვა სურათი იშლება. აქ ძირითადად დასავლური ტიპის გაშლილ დასახლებას ვხვდებით. ოჯახს საკარმიდამო ფართობზე გაშენებული აქვს ბაღია და ვენახის ნაწილი. კარ-მიდამო სახლთან ერთად შეიცავს სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებს: მარანს, ბელელს, გომურს, საბძელს და საქათმეს.

ისტორიული ცნობებითა და მთხრობელთა გადმოცემებით ირკვევა, რომ გაშლილი ტიპის დასახლება გვიანი ხანის მოვლენაა. ძველად ამ ზოლშიაც შემჭიდროვებული დასახლება ყოფილა, რასაც ძირითადად გარეშე მტრის შემოსევის შიში განაპირობებდა.

XVII—XVIII საუკუნეებში კახეთში არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე და არც ერთი სოფელი, რომელიც ლეკებს არ აეოხრებინათ. მოსახლეობა გალაენიან ციხეებს იყო შეფარებული, რომლებიც ყოველ სოფელში ზოგიერთ მოსახლეს ქვიტკირის საცხოვრებელ სახლთან ერთად ჰქონდა, ასეთია: იყალთოში — შაქრო ბოტკოველის (იხ. ტაბულა I, II). რუისპირში — მაყაშვილების, ართანაში — ყარალაშვილების, შილდამი — ბეჟიკაშვილების, სიხარულაანთ, მამუკიანთ და ბახუანთ ციხეები.

მაგრამ როდესაც ლეკთა თარეში აილაგმა და ქვეყნის შიგნით შედარებით წესიერება დამყარდა. მოსახლეობას საშუალება მიეცა შეჯგუფებული დასახლებიდან გაშლილ დასახლებაზე გადასულიყო. უპირველესად ეს იმ რაიონებში გახდა შესაძენევი, რომლებიც კახეთის ვაკის გაღმა მხარეს (თელავის რაიონი) მდებარეობს. ყვარლის რაიონი ტერიტორიული სიახლოვის გამო მტრის თავდასხმისათვის ყველაზე ხელმისაწვდომი იყო და ამავე დროს თავისებურ საფარსაც წარმოადგენდა კახეთის ვაკის გამოღმა მხარისათვის. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ შეჯგუფებული დასახლების ტიპი ყვარლის რაიონს გვიანობამდე

სურ. 1. სოფელ ლაფანყურის პანორამა

შემორჩა, თუმცა მისწრაფება გაშლილად დასახლებისაკენ აქ უკვე დიდიხანია შეიმჩნევა. ზემომითითებული ცვლილებები სოციალისტური კულტურის დანერგვისა და საკოლმეურნეო სისტემის განმტკიცების შედეგად გლეხის გაზრდილი მოთხოვნებიდან გამომდინარეობს.

* * *

ლიტერატურული წყაროები, რომლებიც კახეთის საცხოვრებელ სახლებს ეხება, არც თუ ისე მცირეა, თუმცა ამ სახლების სრული აღწერილობა დღესდღეობით მაინც არ გვხვდება. მათ შესახებ აღწერილობითი ხასიათის ცნობები მოეპოვებათ მთელ რიგ ავტორებს (გიულდენშტედტი, კლაპოთი, ჰაქსტჰაუზენი, პეტცჰოლდი, ბიჰანი, ნოპშა, ჩურსინი, პანტიუხოვი. ვერმიშევი, ზიჩი და სხვ.) უნდა აღინიშნოს, რომ კახეთის სახლის მოდელი ჯამბურგის ხალხთმცოდნეობის მუზეუმშიც ყოფილა დაცული.

თუმცა ეს ცნობები სქემატურია, არასრული და მოკლებულია სათანადო განაზომებს, მაგრამ მათ ჩვენთვის გარკვეული ღირებულება მაინც აქვთ: აღწერილი მასალებიდან მეტ-ნაკლებად ვეცნობით იმ საუკუნის სახლის ტიპებს და მათ შინაგან მოწყობილობას. რაც ჩვენთვის საყურადღებო და გასათვალისწინებელია.

კახეთის საცხოვრებელი სახლების შესწავლის პირველი ცდა მოცემულია ფრ. ბაუმპაუერის წიგნში „Forschungen über die Hausformen in Georgia“, რომელშიც საქართველოს სხვა კუთხის სახლებთან ერთად მოცემულია კახური საცხოვრებელი სახლების კლასიფიკაცია. მათი ცალკეული სახეობების გავრცელების არეები, მშენებლობის ტექნიკა, სააღმშენებლო მასალა, მისი დამუშავება, ხელოსნები, შრომის ორგანიზაციის ფორმები, აქვე განხილული საკითხის შესახებ არსებული სხვადასხვა ავტორთა მოსაზრებანი და თეორიები. წიგნს უდავო ღირსებებთან ერთად ნაკლოვანებებიც გააჩნია: ავტორის მიერ მოყვანილი აღწერილობითი მასალა ზოგადი ხასიათისაა და მეცნიერულ სიზუსტეს მოკლებულია. ამავე დროს ყოველთვის არ არის წამოწეული საკითხის ცალკეული მნიშვნელოვანი მხარე.

წინამდებარე ნაშრომი ძირითადად ეყრდნობა ჩვენ მიერ 1950—1953 წლებში თელავისა და ყვარლის რაიონებში შეკრებილ მასალას. იგი შეესებულია ეთნოგრაფიის განყოფილებაში დაცული შინამრეწველობის მასალებითაც.

* * *

აღნიშნულ რაიონებში ძირითად საცხოვრებელ ნაგებობას წარმოადგენს ხის, აგურისა და ქვის ერთი ან ორსართულიანი სახლები, რომელთა განვითარების საფეხურების დადგენა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ და მხოლოდ ძველი ნაგებობის შესწავლის შედეგად.

დღემდე შემორჩენილია აგრეთვე ძველი საცხოვრებელი სახლის ერთი ძირითადი ტიპი — მოწნული || წნული სახლი, რომელიც ამჟამად გამოყენებულია დროებით საცხოვრებელ ნაგებობად (სურ. 2, 3), მაგრამ როგორც ცნობილია, ასეთი სახლი ძველად ფართოდ ყოფილა გავრცელებული¹.

სურ. 2. მოწნული სახლი სოფელ ენისელში.

სურ. 3. მოწნული სახლი სოფელ შილდში.

* * *

კახეთის საცხოვრებელ სახლთან დაკავშირებით თავდაპირველად სამშენებლო მასალის შერჩევასა და მომზადებას შეეხებით.

როდესაც ადამიანი სახლის აშენებას განიზრახავდა, პირველად ადგილის მოძებნას შეუდგებოდა იმ წინასწარი მიზნით, რომ

იგი სახლის დასადგმელად გამოსაყენებელი ყოფილიყო და შესახედავაც კარგი გამოსულიყო.

სახლის პატრონი მოიწვევდა ხელოსანს (ქვით ან ხით ხუროს), თავის მოთხოვნილებას და წინასწარ გეგმას გააცნობდა. სახლის აშენება ძირითადად ხუროების გემოვნებასა და ხელოვნებაზე იყო დამოკიდებული, მაგრამ საკითხი მაინც სახლის პატრონისა და ხუროს ურთიერთშეთანხმებით წყდებოდა. ამის შემდეგ საჭირო იყო ყოველგვარი ხარჯის გათვალისწინება, ხელოსნებისა და დამხმარე მუშა-ხელის შოვნა და მათთან მორიგება.

სახლის ასაშენებელი მასალის შერჩევა და მოზადება. მასალის მოზადება სახლის აშენების დაწყებამდე რამდენიმე წლით ადრე ხდებოდა. განსაკუთრებით ადრე აშზადებდნენ ხის მასალას. ხეს ჭრიდნენ ძველ მთვარეზე იმისათვის, რომ მას ჭია არ გაჩენოდა, უმთავრესად შემოდგომით ან ზამთარში. დადასტურებულია, რომ ზამთარში მოჭრილი ხის მექანიკური თვისებები უფრო მტკიცეა, ვიდრე ზაფხულში მოჭრილისა. გარდა ამისა, ზამთარში ხის მასალისა თუ თვითონ ხე-ტყის მოჭრა (მოჭრილი ხე რბილად ეცემა თოვლზე და არ ტყდება) და ტყიდან გამოტანაც გაცილებით ადვილია. მაგრამ თუ ხეს ძველ მთვარეზე დაარტყეს — „დაკრეს“ რკინა, მაშინ ხის მოჭრის დროს მთვარეს მნიშვნელობა აღარ ეძლევა. საწინააღმდეგო შეხედულება დასტურდება სევანეთში⁴. ხის მასალის მოჭრა ხალხის აზრით მაშინაა კარგი, ვიდრე ხეს წყალი ჩაუდგება, ვიდრე ხე გაიკაფოთლება, ე. ი. გაზაფხულამდე⁵. ხეს ჭრიდნენ კვირეულის ყველა დღეს, გარდა ორშაბათისა და პარასკევისა, განსაკუთრებით კარგ დღედ კი, როგორც „საესე დღე“, ხუთშაბათი ითვლებოდა⁶.

ხის მასალის მოსაჭრელად რამდენიმე მუშაკაცი ერთად მიდიოდა. თუ შემკვეთს მასალის დაზადება ერქარებოდა, მაშინ უფრო მეტ მუშას დაიქირავებდა. ხის მოჭრა ყველას შეეძლო. მაგრამ მასალისათვის მისი შერჩევა განსაკუთრებულ ცოდნას და

დაკვირვებას მოითხოვდა. ამიტომაც დაქირავებულ მუშებს ერთი გამოცდილი ხელოსანი თან უნდა ხლებოდა.

მასალის შერჩევა სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით იციან, ყველაზე ძირითადი ნიშანი ამისათვის ხის სისქე, სიმაღლე, სიმწიფე და ნაკლებობაა. ხის ღირსებას ხშირად ხის ადგილმდებარეობაც განსაზღვრავს. ჩრდილში გაზრდილი ხე ჯაჯლი ხეა — ძაფიანი, მას მასალად არ იყენებდნ, მზეში გაზრდილი კი ფატარია, ადვილად იხერხება და ადვილად დასამუშავებელიც არის.

ხის ვარგისიანობას ნაჯახის შემორტყმითაც იგებენ, თუ ხემ ბოყი ხმა გამოსცა, ასეთი ხე მასალად არ გამოდგება.

მასალისთვის ხეს თავის გამყოლი ზოლის მიხედვითაც არჩევენ. თუ ხეს ზოლი სწორად მისდევს, და ის ნაგრეხი არ არის, მისგან კარგი მასალა გამოვა. მასალისათვის კარგია გულზე დაპეპლილი ხე.

სწორ და თავისუფალ ადგილზე — ყალთაღზე გაზრდილი ხე უვარგისია. ისეთი ხე, რომელიც ბევრ ხეებს შორის იზრდება, კარგია, „ხე ხეს უნდა ეჯიბრებოდეს“, გადმოვეცემენ მთხრობლები⁷

მასალად არ ვარგა აგრეთვე ძუა-წყეპლა ტოტებიანი ხე. ასეთი ხე მაგარია და ძნელი დასამუშავებელიც არის. ხშირნიკერიანი (ნეკერი — ხის კუკური ზამთარ წარმოჩენილი — საბა) ხე კარგია⁸.

მასალის გამოცნობა ქორთუკის ჩაჭრითაც იციან. ქორთუკის ჩაჭრას ბენჭის || ბეჭის აცლასაც ეძახიან. თუ ხეს სწორად აეჭრება, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის ხე მასალად გამოდგება. მაგრამ რადგანაც ზოგიერთი ხე „ნაჯახში ცუდია და ხერხში კარგი“, ამიტომ მასალის შერჩევა მხოლოდ ამ ნიშნით არ შეიძლება.

ხის მოჭრა ადგილმდებარეობის მიხედვით ხდება. ვაკეზე ხე სხვანაირად იჭრება. ფერდობზე კი სხვანაირად. მოჭრილი ხის ტყიდან გამოტანა შუადღით ჯობს, ვიდრე დილით, ცვარში. თუ

მოჭრილი ხის წამოღებას არ აპირებენ, მას ნიშანს ადებდნენ. ეს საჭირო იყო იმისათვის, რომ ხე მის პატრონს ადვილად ეპოვა და სხვას ის არ წაეღო. ხის ნიშანი სხვადასხვანაირი იყო, იგი, როგორც გაირკვა, მალულიც ყოფილა — ისე, რომ სხვას ვერ შეენიშნა.

რამდენიმე წელიწადს ტყეში დატოვებულ ხეს ტოტებს არ აჭრიდნენ, რადგან ტოტებმოჭრილი ხე თუ დიდხანს დატოვე, ადვილად ფუჭდება. ხის დასამუშავებლად აუცილებელია მორის გამოღება. გამომორილი ხე ცერის ხერხით შუაზე იხერხება, შუაზე გახეხილი მორის თითოეული ნაწილი ილარება, და შემდეგ იხერხება, რასაც ხის „განათხლება“ ჰქვია. ნათხალის ფიცარი ყველაზე კარგ მასალად ითვლება⁹. ნათხალი — საბა ასე განმარტავს — ოთხისაგან ერთი.

სახლის ასაშენებელ მასალად საუკეთესოა ფოთლოვანი ხის ჯიშები მუხა, თელა, წაბლი, თელამუში, წიფელი, მურყანი და წიწვიანი ხის ჯიშები: ფიჭვი, ნაძვი და სხვ. ხის მასალა მოაქვთ უმთავრესად ბოსლის ტყიდან, შორეულის ტყიდან, ვაკე ტყიდან, მორიან ტყიდან. შეხვეტილიდან, ლაფანყურიდან, ჭართალიდან და სხვ. ამათგან თელა გამოირჩევა გამძლეობით და სილამაზით, იგი სხვასთან შედარებით ადვილი დასამუშავებელიც არის.

მოტანილ მასალას მშრალ ადგილას ჩრდილში ალაგებენ. საშენი მასალა მშრალი უნდა იყოს, თუმცა ის მასალა, რომელიც საკოჭედ მხადდება, ნედლი უფრო კარგი დასამუშავებელია. „კოჭი თუ დიდხანს გაახმე — გამრუდდება. ნედლზე კარგად გაიპოლებო“, გადმოგვცემენ მთხრობლები. ამ თვალსაზრისით არჩევენ ხის ორ ჯგუფს: ცაცხვს, ფიჭვს; მურყანის ხის დამუშავება ხმელი ჯობს; წიფელი, თელა, მუხა, კაკალი კი ნედლი უნდა დამუშავდეს¹⁰. განსაკუთრებით მშრალი უნდა იყოს კარ-ფანჯრის მასალა, ის სამი წელი უნდა ხმებოდეს. ხმობადამთავრებული საშენი ხის მასალისაგან აგებული შენობა მაღალი ხარისხისაა.

როგორც ძველად, ისევე ახლაც საშენ მასალად რიყისა და

კლდის ქვას იყენებენ. მნიშვნელოვანი და საპასუხისმგებლო ადგილისათვის კი უმატებენ აგურს, როგორც ერთი ზომის საშენ მასალას. სამშენებლო საქმეში გამოყენებული იყო შემდეგი სახის ქვები: წვრილი ქვა, კენჭი, ზინჭი, ხვინჭა ანუ წვრილი ხურდა ქვა, მსხვილი ხურდა ანუ გულის ხურდა ქვა, თალაში და კუთხიანი ქვა, გოხი ქვა, კიტრა, დუზანი, შუბლაქვა, შირიმის ქვა, ლურჯი ქვა, ფიქალი ქვა. ქვის მასალის მოტანა გაზაფხულზე ხდებოდა. ფიქალი და ლურჯი ქვა, რომელსაც საგანგებოდ ქვის მთლელი ამუშავებს, მშენებლობის დაწყების დროს მოაქვთ.

აგურებს შორისაც არის განსხვავება, იხმარება მთელი აგური, ნახევარი აგური და გათლილი აგური (იგულისხმება ხელოსნის მიერ მთელი აგურისათვის საჭიროებისდამიხედვით ფორმის შეცვლა).

აღმშენებლობაში იყენებენ სამი სახის ქვიშას: მდინარის, ზღვის და მთის. კახეთის ამ რაიონში უფრო მთისა და მდინარის ქვიშა იხმარება.

ძველად სახლის ასაშენებელი ადგილიდან — „სახლის ფუძიდან“ აღებულ ერთ მუჭა მიწას მკითხავს წაუღებდნენ და თუ გაიგებდნენ, რომ ამ ფუძეზე სახლის აშენება შეიძლებოდა, მაშინ იმ ადგილს მღვდელს აკურთხებინებდნენ, „წმინდა წყლით“ ადგილს გაანათვლინებდნენ.

შენობის აგება ყველა ადგილზე ერთნაირად არ შეიძლებოდა. საძირკვლის გაჭრა ვაკე ადგილზე ადვილი იყო, ფერდობზე კი ძნელი, ამიტომ იქ ნიადაგის ხელოვნური შექმნა ხდებოდა, რასაც ძველად „ქუეყნისა დაეაკება“ ეწოდებოდა¹.

საძირკვლის გაჭრა ახალ მთვარეზე იწყებოდა. გაჭრილი საძირკვლის ოთხივე კუთხეში თეთრ ფულს ან თეთრ ფქვილს ყრიდნენ. საძირკველს ღვინით დალოცავდნენ. საძირკვლისათვის ამოსაღებ მიწას ბარს პირველად ოჯახის პატრონი დაკრავდა. პირველად დაიწერდა და დაილოცებოდა — „საკეთილდღეოდ

იყოს ჩემი ოჯახი აქაო“.

ქვის საძირკელისათვის წინასწარ მიწის გაჭრა-ამოთხრა იყო საჭირო და შემდეგ მიწის პირამდე ამოყვანა და მოსწორება; მაგრამ ამ საკითხს ჩვენ დაწვრილებით მაშინ შევეხებით, როდესაც ქვის ან აგურის სახლის აშენების აღწერას შევეუდგებით.

ხის ნაგებობაში საძირკელის ბოძებზე დადგმაც ზემოაღნიშნული რიტუალების შესრულებას მოითხოვდა.

სახლის აშენების დროს მშენებლები ერთმანეთს ყოველგვარი სამუშაოს შესრულებაში ეხმარებოდნენ და ახლაც ეხმარებიან. დახმარების ფორმები ნაცვალგარდასა და ქომაგობის სახელით არის ცნობილი. ქომაგობის მონაწილე ნათესავია, რომელიც ყოველგვარი საფასურისა და სანაცვლოს გარეშე ერთი ან ორი დღე მოგეხმარება. ნაცვალგარდა კი სანაცვლოს მოითხოვს. ამაში ძირითადად მეზობელი მონაწილეობს, ხოლო იშვიათად — ნათესავი. ქალები ასეთ სახის დახმარებაში არ იღებდნენ მონაწილეობას. ისინი საოჯახო საქმეებს აწესრიგებდნენ.

როდესაც სახლის აშენება დამთავრდებოდა, ოჯახის დიასახლისი ძველ ბინაში გამომცხვარ ქადას ახალ ბინაში მიიტანდა. ქადის წაღების დროს სახლის ანგელოზს მიმართავდა — „წამობრძანდი კარგო ოჯახის ანგელოზო“. ქადასთან ერთად ახალ ბინაში სანთელს დაანთებდა, ქადას დაამწყალობინებდა და ღვინით დაილოცებოდა, „ჩვენ კეთილ ანგელოზს გაუმარჯოს“¹².

სახლი ორფერდა და ოთხფერდა სახურავით იხურება (ასევე იყო ძველადაც). ორფერდა სახურავით დახურულ სახლს სწორი ღირსიანი სახურავი ჰქვია. ოთხფერდა სახურავით დახურულს კი მოხვეული ანუ თუშური სახურავი, რომელსაც იმერულ სახურავსაც ეძახიან.

ამჟამად გავრცელდა ოთხფერდა სახურავით დახურული სახლები, რომლებიც უფრო ძვირი ჯდება და ბევრ შრომასაც მოითხოვს: კავი მოკლედ უნდა დაიჭრას, კრამიტიც მეტი უნდა. ლურსმანიც და მუშა ხელიც მეტი სჭირდება. რაც შეეხება ორ-

ფერდა სახურავიან სახლს, თუმცა მასზე ქვა და აგური იხარჯება, მაგრამ იგი გლეხისათვის, რადგანაც მას სხენი აქვს, უფრო გამოსაყენებელია. მის აშენებას ნაკლები შრომაც უნდა³.

წინათ სახლი სხედასხვა სახის ჩალით, ყავრით და ქართული კრამიტით იხურებოდა. პრაქტიკული გამოყენება აქვს ქართულ მოქობილ კრამიტს, იგი გატეხილიც იხმარება. რუსული კრამიტით სახლს უფრო ეკონომიკური თვალსაზრისით ხურავენ, იგი იაფი ჯდება. ახლა სხედასხვა სახის კრამიტთან ერთად შიფერს და თუნუქსაც ხმარობენ.

სახლის ტიპები და მათი აღწერილობა. წნული სახლი. წნულ სახლს, როგორც მთხრობლები აღნიშნავენ, ოსტატი არ უნდოდა, ყველა თვითონ იკეთებდა. მიწაზე ქვებს დაწყობდნენ, შემოატალახებდნენ და ზედ დაადებდნენ ოთხი ბოლოებით ერთმანეთში ჩასმულ დირეს, რომლებიც ახლო-მახლო იყო „ამობურავებული“ მინების ჩასასმელად. დირეებშივე ჩასმული იყო სამი აფრა (|| იხ-ანი). წნელი ცალპირად იწვნებოდა მანებზე. დახეთქილი თხილის წნელით ნაკეთები კედელი ლამაზი იყო. კედლის დაწვნა ღობურად არ შეიძლებოდა, რადგან ის ძალიან სქელი გამოდიოდა. დაწნულ კედელს და აფრას (|| იხანს) ზემოდან სარტყელს ადებდნენ. სარტყელზე კი კოჭები იდო. დირეს მსგავსად დაბურავებული სარტყლის წინა და უკანა მხარეს ჩასმული იყო საყვავის დასადებად ორი აფრა. საყვავეს შუაში უკეთდებოდა სწრაფილი. შემდეგ აკავებდნენ საყვავეს. გახერეტილი, ერთმანეთში გაყრილი კავეებით, რომლის ბოლოები დირეებზე იყო დამაგრებული. კავეზე ლატანი იყო გაწყობილი და ზედ ჩალა იყო დადებული. ეს სახლი ან წალმით იყო დახურული ან ლელით⁴. სახლს ლირსი არ ჰქონდა. მრგვალი იყო დახურული. სამაგიეროდ მას უკეთდებოდა სანოვავის დასაწყობად თევზის ფხად ასხმული წკეპლის სხენი. წნელის სახლის კარები ხისა იყო, სანათური ლასტისა, რომელსაც დილით აიღებდნენ და ღამით ჰგულავდნენ. მოწნული სახლის

კედლები იღესებოდა ხელით. მასალად ხმარობდნენ საქონლის ნაკელს ან აყალო მიწას, საქონლის ნაკელს და ბზეს ერთმანეთში არეულს. ბზეს იმიტომ ურევდნენ, რომ კედელი არ დამსკდარიყო. სახლის წინ გადმოდიოდა ჩალით დახურული ჩარდახი, რომელსაც საჩეხსაც ეძახდნენ, იგი დერეფნად იხმარებოდა. დერეფანს გვერდები ამოწნული ჰქონდა, წინ კი ღია.

წნული სახლის¹⁵ შუა ადგილას დედაბოძი იდგა, რომლის წინ „სართაულის“¹⁶ დასადები ქვის ან ხის კერა იყო მოთავსებული. ოთახში განიერი ტახტები იყო გამართული, რომლებსაც დასაწოლად და ჩამოსაჯდომად იყენებდნენ; მასზე ნამჯის ნეჭა || ჭილობი¹⁷ იყო გაშლილი. წვებოდნენ ნეჭაზე და მოთელილ ნაბადზე, რომელსაც დილით კეცავდნენ და ერთ კუთხეში აწყობდნენ. თავს დებდნენ გრძელ ორნამენტირებულ ბარცაკალზე, რომელზედაც ორი ბალიში ეტეოდა. (ბარცაკალი მთხრობელთა გადმოცემით მზითვის საგანი იყო). ოთახში იდგა ხის კოდები, კედელზე ჩამოკიდებული იყო ხის თარო ჭურჭლისათვის. ისხდნენ ნეჭზე ან ხის კუნძებზე, ჭამდნენ ხონჩაზე ან ტაბაკზე, ზოგჯერ კი ლურჯ ხამის სუფრაზე. სინათლისათვის ღამე ჭრაქს ან ბიკვანს ანთებდნენ.

სამეურნეო ნაგებობანი მოწნულ სახლებს გვერდზე ჰქონდა მიდგმული, ან ცალკე იყო გამართული. მარანში ხის საწნახელი იდგა, და იქვე მიწაში ქვევრები იყო ჩაყრილი.

ზოგჯერ ცალკე ეწყობოდა ხულა, რომელშიაც ინახავდნენ სხვადასხვა ჯიშის პურეულს. საღორე ყველას არ ჰქონდა, ზოგი მას ბოსლის უკან ამ მის გვერდზე აგებდა.

ფიცრული სახლი. ფიცრული სახლი ორი სახისა კეთდებოდა — ბოყვიანი და საყელურიანი. ბოყვი არის გვერდებზე ამოღარული სქელი ფიცარი, ანუ ძელი, რომელშიაც ფიცრის თავებია გამაგრებული. ბოყვი საბას განმარტებით „ხის ქერქის ჭურჭელი“ — ანდა კიდევ „ბოყვი — წაკულაკი წაგრძელებული“.

არც აფრა და არც ბოყვი საბა ორბელიანს ნაგებობის ტერმინად ნახსენები არა აქვს. ქვ. იმერეთში აფრას ძველად ბოყვი რქმევია. იმერლების განმარტებით ბოყვი სქელი ფიცარია, რომელიც ნაპირებში ღრმად იყო ამოღარული. ასევე ესმით ეს ტერმინი სამეგრელოში — „ორ მხარეს ამოღარული ხე ფანჯრების ჩასაჯენად“¹⁸. ზემო რაჭული და ლეჩხუმური გაგებით კი ბოყვი მხოლოდ ერთი მხრით ამოღარული სქელი ფიცარია, რომელშიაც ფიცრის თავებია ჩამჯდარი. გ. ჩიტაია ტერმინ დათვა-ბოყვას მეორე ნაწილის — ბოყვას — შესახებ მიუთითებს, რომ იგი ბოდს, (სვეტს, კარის ამყოლს აღნიშნავს, რომელზედაც სვეტია მიმაგრებული¹⁹. ბოყვი ოთხი სახისაა: კუთხის ბოყვი, შუა ბოყვი, გამყოფი ბოყვი, კარ-ფანჯრების ბოყვი.

ძირითადად ფიცრული სახლი უსაძირკველად შენდებოდა. ოთხ ქვაზე დადებდნენ ჯვარედინად ოთხ ღირეს, რომელთაც საყელოები ამოჭრილი ჰქონდა და ყელები ერთმანეთში გადაჭდობილი. ღირების ქვეშ დარჩენილ ადგილს ქვებით გამოავსებდნენ და ლამფით გამოაშენებდნენ. ბოყვის საშუალებით კედლების აგება ასე ხდებოდა: ღირეში ჩასმული იყო აფრა. ერთ ოთახს უკეთდებოდა დაახლოებით ექვსი აფრა; ოთხი გვერდებზე და ორი კართან, რომელიც კედლის ფიცრების ჩასალაგებლად იყო ამოღარული. ფიცრებს ქილიკს დაუჭრიდნენ და იმით სხამდნენ ერთმანეთში (ქილიკი — ფიცარი დაჭდობილი ერთმანეთში გასაწყობად — საბა), კარების აფრაში ჯდებოდა მოკლე ფიცრები, ფანჯრის მოკლე აფრაში კი ჯდებოდა ფანჯარა. მოკლე ფიცრები ს ერთმანეთზე გადაბმა აფრით ხდებოდა. ოთხივე მხრივ კედლების გაკეთების დროს, ერთი გვერდით ფიცარი, მეორე გვერდით კუთხეში ხვდებოდა და საყელოთი ერთმანეთში იკეტებოდა. ამოშენებული კედლის ზემოთ დებდნენ სარტყელს. სარტყელზე კი ნალს ლურსმავდნენ. ამრიგად კედლის აყვანაც დამთავრებულად ითვლებოდა. ნალზე აწყობდნენ კოჭებს, რომლებიც ამოჭრილი საყელოთი ერთმანეთში იჯდა. კოჭების ერთმანეთთან დაკავშირე-

ბას იხნების გადაბმას ეძახდნენ. გადაბმისათვის კი საჭირო იყო, რომ თითოეულ მათგანს სათანადო ადგილას ყბა ჰქონდა ამოღარული, მიჭრილი. ამოჭრილი კოჭის თავსა და ბოლოში ჩასხმული იყო ორი სწრაფილი, რომელზედაც საყვავე იყო დაგებული. გრძელ შენობაში საყვავეს უკეთდებოდა მარწუხები, სიმაგრისათვის კი ე. წ. ბოწკინტი. ძველად, როდესაც ლურსმანი არ იშოვებოდა, კაყების თავებს ერთმანეთზე აბამდნენ; შემდეგ კი საყვავეზე კავს აწყობდნენ და ლურსმავდნენ.

მაღლა კოჭს ამოყვანილი ჰქონდა საქარე, რომელზედაც საქარის ანუ ლირსის ფიცარი იყო გაკრული.

ასეთ სახლს ძველად ერთი მთლიანი ხის კარები ჰქონდა, რომელიც აფრაში იჯდა. კარების თავზე ქუდი იყო მოთავსებული, რომელშიაც კარები საყუნწურით იყო აყრილი. კარებს დაბლაც საყუნწარი ჰქონდა გაკეთებული და ფილში ტრიალებდა. ფილი ერქვა კარების ძირში ამოჩქუტნულ ადგილს²⁰. ფიცრულ სახლს თავიდანვე ფანჯრის მაგიერად სანათური ჰქონდა ამოჭრილი და კვამლი როცა დადგებოდა, სანათურს ფიცარს ამოადრობდნენ კვამლის გასასვლელად. სინათლე ოთახში ძირითადად გაღებული კარებიდან შემოდიოდა. ვისაც შეეძლო და ჰქონდა, სხვენზე ფიცარს აკეთებდა, ვისაც არ შეეძლო, თევზის ფხურათ დაწნულ ლასტს გაუდებდა სხვენზე და კამეჩის ნეხვით გალესავდა.

სახლს მაღლა ბოლოს ასასვლელი საბოლეს ჰქონდა. შუა ადგილას საყვავის მწვდოში კაპებიანი დედაბოში იდგა, რომლის წინ რკინის ან ქვის კერა იყო მოთავსებული. სახლის კოჭზე ჩამოშებული იყო ჯაჭვის ან წნელის საკიდელი, რომელსაც ხის კაკუტი უკეთდებოდა ყურიანი ქვაბის ჩამოსაკიდებლად²¹. ამგვარად შენდებოდა საერთოდ ხის სახლები.

ხსენებული სახლები შემდეგნაირად იყო შიგნით მოწყობილი. ერთ მხარეს განიერი ტახტი იყო მოთავსებული, მეორე მხარეს კი ხის კოდები და კიდობანი იდგა. პურისა და ჭურჭლისათვის კედელზე ხის თარო იყო გაკეთებული. მთელი ოჯახი ამ ერთ ოთახ-

ში ცხოვრობდა, ერთ კუთხეში უფროს თაობას ეძინა, მეორეში კი უმცროსს. მარანი და გომური ამ სახლს გვერდზე ჰქონდა.

პანტიუხოვი თავის შრომაში «О Пещерных и позднейших жилищах на Кавказе», რომელიც 1896 წ. გამოვიდა, აღწერს საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული სახლის ტიპებს. ავტორი თელავის რაიონისათვის მოწნულ სახლთან ერთად ასახელებს ცუდად გათლილი ფიცრული სახლის ტიპს, რომლის შინაგანი კონსტრუქცია მოწნულ სახლთან შედარებით იგივე დარჩენილა, დახშული უსინათლო ოთახი მიწურითა და შუაყვეთით, რომლის ბოლო გადიოდა ორი მოპირდაპირე კარიდან, ცუდად შეკრული კედლებიდან და სახურავიდან. პანტიუხოვი ეხება ამ სახლში მცხოვრებთა სანიტარულ მდგომარეობასაც²².

ფიცრულმა სახლმა გაიარა განვითარების საფეხურები, რომლებიც უპირველესად სახლის საცხოვრებელი ფართობის და მისი დეკორატიული მხარის შეცვლაში გამოიხატა. იგი კვადრატული გახდა, ერთ ან ორ ოთახიანი. მის გვერდზე აშენდა სამზარეულოს დანიშნულების პატარა ნაგებობა. მარანი და გომური კვლავ სახლის ერთ მხარეს დარჩა. ასეთ სახლში არც დედაბოძი იყო და ზოგჯერ არც კერა. კერის ადგილი ბუხარმა დაიკავა. ძველებური ხის ტახტებისა და თაროების მაგივრად გაჩნდა ხის ან რკინის საწოლები და საჭმლის კარადა. სხენი ფიცრის ჭერმა ე. წ. ლამფამ შეცვალა, ოთახის იატაკი ფიცრით მოიგო, გაკეთდა დიდი მინიანი ფანჯრები და გულბანი კარები. ოთახის წინ გაკეთდა აივანი კიბით და მოაჯირით — დონზაზით. ჩალის მაგივრად სახლი ყავრით ან კრამიტით დაიხურა.

განვითარების შემდეგ საფეხურზე სახლი შეიცვალა როგორც გეგმით, ისევე შიგნითა საცხოვრებელი ფართობით და კონსტრუქციით. აქ უკვე გრძელი ფიცრული სახლის მხოლოდ შინაგანი გადაკეთება კი არ მოხდა, არამედ იგი გარეგანი ფორმითაც შეიცვალა; ის ორსართულიან სახლს წარმოადგენს, რომლის ქვემოთ გომურია მოთავსებული.

ჩვენ ხელთ გვაქვს ცნობა, რომელსაც პეტცჰოლდი ორსართულიანი ფიცრული სახლის შესახებ იძლევა. საყურადღებოა, რომ ამ სახლის მეორე სართულზე ოთახს მიწის იატაკი აქვს და მასზე შუა ცეცხლია წარმოდგენილი²³. ასეთი სახლი ზოგ შემთხვევაში ერთთავლიანი იყო, ზოგ შემთხვევაში კი ორი და სამი. ასევე სხვადასხვანაირი იყო სახლის შინაგანი კონსტრუქცია; იატაკი ზოგს ფიცრისა ჰქონდა, ზოგს კი მიწის. სახლის მეორე სართულის კედლები (ძველისაგან განსხვავებით) კარგად დამუშავებული ზის მასალისაგან იყო აგებული.

ქვიტკირის სახლი. ქვიტკირის სახლსაც განვითარების საფეხურები აქვს განვლილი, რაც გვგმის ასევე კონსტრუქციულ და დეკორატიულ ცვლილებებში გამოიხატა.

ქვის სახლი ერთოთახიანი გრძელი ხევის ქვით ნაგები შენობა იყო (სურ. 4). რომელსაც მეტად განიერი კედლები ჰქონდა განჯინების, თახჩებისა და წაღოების დასატანებლად. მთხრობლის გადმოცემით, „ზოგი იმოდენა თახჩას ჩაატანდა კედელს, რომ ერთი ურეში მარილი ჩავიდოდა“. (ყვარელი), ეს სახლიც სანათურებიანი იყო, კარიც ისეთი ჰქონდა, როგორც

სურ. 4. ერთსართულიანი ქვის სახლი, სოფელი ენისელი

ძველ ფიცრილ სახლს — ქართული ცალი კარი. სახლი დახურული იყო ჩალითა და ჩადუნით. ოთახში დედაბოძი იყო გამართული და შუა ცეცხლი ენთო. სახლს გვერდზე მარანი, უკან კი ხულა და ბოსელი ჰქონდა მიშენებული.

კონსტრუქციულად შეცვლილი ქვის სახლი შემდეგ ასე გამოიყურება. ოთახს უკეთდება საშუალო ზომის და ოთხკუთხედი ფორმის უთაღო ფანჯრები. ისპობა კერა და დედაბოძი. გათბობა თუნუქის ღუმელით ან ბუხრით ხდება. კეთდება ფიცრის იატაკი და ფიცარგაკრული ჭერი. კერის მოსპობამ ძირითადად საშხარეულო ოთახი გვერდზე გადაიტანა. სურსათის შესანახავად სახლს გაუკეთდა ლირსი და დაიხურა ყავრით ან კრამიტით. თახჩები და წაღოები კელავ დარჩა. ხის ტახტების ადგილი ხის საწოლებმა დაიჭირა. რიყის ქვასთან ერთად მშენებლობაში თანდათან დაიწყო ქართული აგურის გამოყენება. როგორც ვხვდებით, ფასადი აქაც უცვლელი რჩება. იცვლება მხოლოდ შინაგანი კონსტრუქცია.

როგორც თანამედროვე ყოფიდან კარგად ჩანს, მოისპო ქვის გრძელი სახლი და მასზე მიდგმული სამეურნეო ხასიათის ნაგებობანი. ყოველივე ეს ძირითადად ერთ ჭერქვეშ მოექცა. გაბატონდა ქვისა და აგურის ორსართულიანი სახლები, რომელთა ქვედა სართული ძირითადად სამეურნეო დანიშნულებისათვის არის გამოყენებული, მეორე კი საცხოვრებლად (იხ. ტაბ. III—IIIa სურ. 5). დიდი ყურადღება მიექცა სახლის როგორც შინაგან, ასევე გარეგან მოპირკეთებას. შეიცვალა სახლის დეკორატიული მხარეც, რაც ძირითადად თალიანი ფანჯრების მოჩუქურთმებული აივნისა და ჭდეული ხის ბოძების კეთებაში გამოიხატა. აღსანიშნავია ის მთავარი გარემოება, რამაც სახლს მთლიანად უცვალა სახე — ეს გახლდათ კერის ბუხრით შეცვლა. ამავე გარემოებამ ახლებური სახლის ძირითადი უპირატესობა განსაზღვრა ძველთან შედარებით.

პანტიუხოვი აღნიშნავს, რომ სახლის კონსტრუქცია ძირი-

სურ. 5 ორსართულიანი ქვის სახლი გომურით, სოფელი გრემი.

თადად შეიცვალა გლეხთა განთავისუფლების შემდეგ. თელავის რაიონში მოწნული და ფიცრული სახლის გვერდით გაჩნდა ქვის სახლი²⁴.

პეტცკოლდის ცნობაში აღნიშნულია, რომ მოწნული და ფიცრული სახლის პარალელურად ორსართულიანი ქვის შენობაც უშენებიათ. სამწუხაროდ, ამ სახლის აღწერილობა ავტორს მოყვანილი არა აქვს²⁵.

მთელ რიგ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ბაუმჰაუერი. ავტორი ამ დროისათვის (მან იმოგზაურა 1924 წ.) თელავის რაიონში სახლის გაბატონებულ ფორმად ქვიტკირის ორსართულიან სახლს მიიჩნევს, რომლის პირველი სართული ორ ნაწილად იყოფა: მარანი და სამზარეულო ბუხრით, მაგრამ იგი ზოგჯერ შუა ცეცხლიანი სამზარეულოს არსებობასაც ადასტურებს. პირველი სართულის მასალად გამოყენებულია რიყის ქვა. მეორე სართულის მასალად თლილ აგურს ხმარობენ, პირველი სართული მეორეს უკავშირდება კიბით. მეორე სართული სამი ოთახისაგან შედგება, ერთი დიდი და ორი პატარა; მათი იატაკი და ჭერი ფიცრულია. ყოველ ოთახში ფანჯარაა გაჭრილი. სასტუმრო ოთახის კედლების გასწვრივ ტახტებია მოთავსებული. დანარჩენი ორი

სურ. 6. ორსართულიანი ქვის სახლი, ქუჩისპირა ფასადით.
სოფელი ივალთო.

ოთახი ევროპული ავეჯითაა გაწყობილიო. სახლის სახურავი ორფერდაა, დახურულია კრამიტით. გვხვდება აგრეთვე ყაერით დახურული სახლები. მეორე სართულს წინ დახურული აივანი აქვს გაკეთებული.

ავტორის აზრით, ამ სახლის უპირატესობა სხვა სახლებთან შედარებით იმაში მდგომარეობს, რომ კერა პირველ სართულზე გადავიდა, ხოლო მაღლა მისი ადგილი ბუხარმა დაიკავა. უკანასკნელ ხანებში ბუხრის პარალელურად ხმარებაში რკინის ღუმელი შემოვიდა. მეორე უპირატესობა — ეს არის შუშიანი ფანჯრების გაჩენა, სამზარეულოს საცხოვრებელი სახლიდან გამოყოფა და ოთახის კეთილმოწყობა.

უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში ისეთი სახლების მშენებლობა დაიწყო, რომლებიც აღწერილი ქვიტკირის სახლისაგან განსხვავდება როგორც გვგვით, ასევე კონსტრუქციულად და დეკორატიულად.

ორსართულიან ქვის ან აგურის სახლებს უკეთდება ოთახის ხარჯზე ქუჩისპირა ფასადი (სურ. 6) და ეზოს ფასადი ცალმხრივი ან ორმხრივი მოხვეული აივნით. გამრავლდა ოთახების რიცხვი,

გაჩნდა სასტუმრო ანუ „დალაგებული“ ოთახი და მის გვერდით ცალკე საბავშვო ოთახი. ბავშვის სამუშაო ოთახი, დასაძინებელი ოთახი უფროსთათვის. ეხვდებით ოთახების გვერდზე აივნის კუთხეში, მისი ნაწილის ხარჯზე. ბუხრიან სამზარეულოს სამეურნეო ნაგებობანი კვლავ პირველ სართულში რჩება: ასეთია მარანი, საკუჭნაო, სამეურნეო იარაღებისათვის განკუთვნილი ოთახი, სანოვაგის შესანახი ოთახი და ბოსელი. ზოგიერთი ნაგებობა, მაგ. საღორე, საქათმე და თონე ზშირად სახლისაგან არის გამოყოფილი და ერთი საერთო ნაგებობის ქვეშ ტიხრით გადაკედლილ სათავსოებშია მოქცეული. აქედან სათონეს ერთი კედელი ღია აქვს. დიდი ყურადღება ექცევა სახლის როგორც გარეგან (სახლის კაღლები ცემენტით ილესება, სახურავის ქუჩისპირა მხარე თუნუქით იხურება), ასევე შიგნითა დეკორატიულ მხარეს (კედლები ზეთის საღებავებით იღებება და ბინა ქალაქური ავეჯითაა მოწყობილი).

როგორია ძირითადად ასეთი სახლის აგების ტექნიკა, მისი გეგმა, დეკორაციული და კონსტრუქციული ცვლილება და დაზარალებული მასალის რაოდენობა. ორსართულიანი ქვიტკირის სახლის ასაშენებლად დაახლოებით საჭიროა 9—10 „საჟენი“ რიყისა და ნახევარი „საჟენი ხურდა ქვა“. კირი არა ნაკლები 700 ფუთისა, რომლის დაწვას 90 კუბომეტრი შეშა ჭირდება. სახლის კუთხეებსა და კარ-ფანჯრებში აგურის წყობას 1500 აგური ჭირდება, ლამი კი 80 ურემი. თითო ოთახს 20 ურემი ლამი უნდა თავის ბათქაშით („ბათქაში ქვის პირის ღესვის წმინდა ღესვა კიდევ სხვა არის“).

ყველა ამ მასალის მომზადების შემდეგ გეგმის მიხედვით საძირკვლისათვის მიწის გადაზომა და გაჭრა იწყება. მიწის გადაზომვას მიწის ანგში (ფარგალში) მოყვანას ეძახიან. საძირკვლის სიღრმე მიწაზეა დამოკიდებული. მთხრობლების გადმოცემით, თუ ნიადაგი ბოშია და ტინი (სიმაგრე) ახლო არა აქვს, საძირკველი

დრმად უნდა ამოიღონ, რომ კედელი არ გაიფონოს (არ გასკდეს). ამიტომ საძირკველს ზოგან მეტრზე მეტს თხრიან, ზოგან კი ნაკლებს. რბილ ნიადაგზე მიწა 1 1/2 ან 2 მეტრი ითხრება, მაგარზე კი — მეტრი. საძირკვლის ამოჭრის დროს აიზილება კირი, რომ დაუშლელი კირი არ დარჩეს, შენების დროს არ აფუედეს და კედელი არ დაიშალოს. საძირკვლის ამოშენების დროს კვლავ ხდება კირის გადაზელება, რასაც კირის გამჟვლებას ეძახიან.

როდესაც საძირკელიდან მიწას მთლიანად ამოიღებენ, ხაროში ჩადებენ ერთ ფენა მსხვილ ქვას, მათ შუა დარჩენილ ადგილზე კი ჩაეწყობა გულის გამოსავსებად ხურდა და ხიჭი ქვა. მთხრობელთა გადმოცემით „გული რომ არ ჩაეწყოს, კედელი ფეხზე არ დადგება“. პირველად ჩაწყობილი ქვის ასეთ წყობას ზემოდან დაესხმება თხელი კირი, რომელიც თოხით ან ნიჩბით აითქვიფება და შემდეგ ქაფრით გასწორდება, რის შემდეგაც იმავე წესით ქვის მეორე ფენა ჩაეწყობა და ა. შ. ამოსავსებად საძირკვლის ზოგ ადგილას სამი ქვის ფენა ყოფნის, ზოგან კი ოთხი და ხუთიც ჭირდება. როდესაც საძირკვლის ამოშენება დამთავრდება. იგი გასწორდება თარაზოთი და გადაილესება. ამის შემდეგ გაყვებიან გაბმულ ლარს და ერთ ფენა ქვას ფუნჯულამდე — კუთხემდე დააწყობენ, რომელზედაც ნალს დაადებენ. ნალზე გაეწყობა 12 მუხის კოჭი. როდესაც საძირკვლის და ერთი ფენა ქვის დაწყობა დამთავრდება, ერთ მეტრზე ერთმანეთის გადაბმის მიზნით შენდება დანარჩენი სამი კუთხე, რის შემდეგაც შენობის გასაშუალება კარების ჩარჩოს დაყენებით ხდება. ამის შემდეგ იწყება კედლის აშენება. დაეწყობა მსხვილი ქვა და ქვის ზედაპირის სისწორისათვის თალაში ქვა, რომელთა ერთმანეთზე დაშენება კირით ხდება. კედელში ჩაეწყობა მუშტი ხურდა ქვა და კედელი საბოლოო ამოვსება წვრილი ხურდა ქვით ხდება. ასე ჩაწყობილ ქვებს დაესხმება გათხელებული კირი. ამის შემდეგ კედლის მაღალი და დაბალი ადგილების გასასწორებლად კვლავ გაატარებდნენ მსგავს თალაშ და კიტრა ქვას. სახლის ქვედა სართულის კედელი ერთი სისქის

შენდება, იმის გათხელება არ შეიძლება. როდესაც კედელი ფანჯრის ჩარჩოს ზომამდე მივა (დაახლოებით 70 სანტიმეტრის სიმაღლეზე), დადგება ოთხი ფანჯრის ყუნჭული — კუთხე და ფანჯრის ჩარჩო. ფანჯრის ჩარჩო კედელში ოთხი ყურის საშუალებით მაგრდება. თითოეულ ყურს იჭერს კუთხის პირველი გამოწეული აგური, რომელიც სხვა აგურებისაგან სამი სანტიმეტრით არის დაცილებული. კედლის ერთად აშენება არ შეიძლება, კედელმა უნდა დაისვენოს. „კედელი რომ ერთად აშენდეს, მოზეავდებაო“, გადმოგვცემენ მთხრობლები. დაბალი კედელი რომ გაშრება, მაღალი კედელი მერე უნდა აშენდეს, გამშრალი კედელი ზემოთა სიმაღლეს კარგად დაიჭერს. მშენებლობის შეჩერების დროს საღამოს კედელს რამე უნდა გადაეფაროს, რომ ის წვიმამ და ნამმა არ დაასველოს. საყურადღებოა ისიც, რომ აგურით აშენებული კედელი შიგნით ოთახში უნდა იყოს დაქანებული, ხოლო რიყის ქვით ნაგებ კედელს უკან, გარეთა მხრიდან უნდა პქონდეს დაქანება. როდესაც კედელი ფანჯრისა და კარების თაღამდე აშენდება, კედლის სიგანის მიხედვით კეთდება თალი ფანჯრისა და კარისათვის. ქვემო სართულში კეთდება სწორი ანუ ქიზიყური ვაკე თალი. თალის გაშრობა აუცილებელია. ამის შემდეგ ხდება ჩარჩოს გამოყრა. როდესაც თალის გაკეთება დამთავრდება, ე.ი. როდესაც თალი საკოჭედ მოიყვანება, დაიწყება თალიში ქვით თალის თავის გადასწორება. საკოჭედ გასწორებულ კედლებზე, იქ, სადაც კოჭი ხდება, დაიდება ხის ნალი, რომლის მხოლოდ მაღლითა პირი შალაშინდება. ნალი ოთხადაა დახვრეტილი ბოძების ქუსლებისათვის. აივნის კედლის მხარეს საჭიროა ორი ნალი, ერთ ნალზე დაილურსმნება აივნის კოჭი, მეორეზე კი იატაკისა. ამავე დროს უკანა კედლის შიგნითა პირზე კეთდება ნალი. ნალი ანუ ნალო ნახევარი კედლის სიგანეა, რომლის შიგნითა პირი კედელს უსწრებს, კოჭს გათლილი აქვს ოთხივე კუთხე, რომლის სიგანე მის სიმაღლეზე ნაკლებია. კოჭს ასე იმიტომ თლიან, რომ მკვიდრი (მაგარი) გამოვიდეს და არ გამრუდდეს. თითოეული

ოთახისათვის ნალზე წაბლის ან მუხის 6—7 კოჭი ილურსმნება. ამის შემდეგ გადაილესება კოჭის თავი და დამთავრდება დაბლა სართულის შენება. შეიჭრება დაბლითა კედელი. მაღლა კედელი თხელი შენდება. მაღლა კედლის სისქე დაახლოებით 50 სანტინეტრია, ფაბლისა კი — 73. კოჭის შემდეგ იწყება კედლის აშენება. ოთხივე კუთხივე კვლავ შენდება ყუნჭულები.

განსაკუთრებულ ყურადღება ექცევა მეორე სართულის გარეთა კედლის მოპირკეთებას, კედელი დამტვრეული ან გათლილი ფიქალი ქვით შენდება. შიგნითა კედლისათვის კი მრგვალ რიყის ქვას ხმარობენ, რადგანაც იგი მუდამ ილესება.

ზემოაღწერილ სახლს ორ მოპირდაპირე მხარეს გაწეული კედელი აქვს აშენებული, რომლის ერთ მხარეს სასტუმროს შესასვლელი თავსდება, მეორე მხარეს კი ბუხრიანი სამზარეულო.

მეორე სართულზე ფანჯრისა და კარის თალი სხვაგვარად კეთდება. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ თალი კონსტრუქციულად სხვადასხვაგვარი არსებობს: ხის, აგურის, ქვის და რკინა-ბეტონის. თაღს სხვადასხვა მოყვანილობა, სხვადასხვანაირი სიმაღლე და სიგანეც აქვს. არსებობს აგურიანი, აგურნახევრიანი და ორაგურიანი თალი. **სწორი თალი**, რომელსაც ქიზიყში ვაკე თალი ჰქვია და თავგამოყვანილი თალი. ვაკე ანუ სწორი თალი ერთ სიბრტყეზეა ამოყვანილი, თავგამოყვანილი თალი კი ცოტა წამოწეულია. ქიზიყში დადასტურებულია ადლიანი თალიც — ციდა სიმაღლის. არსებობს განიერი თალი, ვიწრო თალი, სწორი თალი, აწეული ან მოყუდებული თალი, კოლორი ანუ მრგვალი თალი. თალის თავზე შენდება კედელი, რის შემდეგაც შენობის დაკოჭავება და კოჭის თავის გადალესება ხდება. კოჭი დაიდება ნალზე. ამის შემდეგ კი ჭერისათვის ერთი მეტრის სიმაღლის კედელს აშენებენ, რომ სახურავი, როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, ვაკეთ (სწორად) არ მოვიდეს. ჭერი რომ „ვაკეთ“ დახუროს, სახლს დაქანება არ ექნება, წვიმა სახურავიდან აივნის სახურავზე ველარ გადავა და სახლში ჩავა.

კოჭის დაწყობის შემდეგ ოთხივე კუთხეში შენდება კუთხე ანუ ყუნჭული, რომელზედაც კავის დასალურსმნად ნალი დაიდება. ოთახის კავი ერთმანეთს 10 სანტიმეტრით უნდა შორდებოდეს. ასევეა განლაგებული საჩეხის (აივნის) კავიც. ოთახისა და აივნის კავი შეიძლება მთლიანად იყოს, მთლიანი კავი შეიძლება ჩაილუნოს (მოიხაროს). კავეების გაკეთების შემდეგ კეთდება სამი ერთმანეთზე გადამჯდარი და რკინის ჩანგლით გადაბმული მარწუხი. მარწუხი წარმოადგენს ყელში ერთმანეთზე გადაჯვარებულ ხეს, რომლის ერთი თავი სათავეს ებჯინება, მეორე კი სარტყელზეა დამაგრებული. ქიზიყში მარწუხს ჯალაბდარიც ქვია. დიდ ანუ შუაში მოთავსებულ მარწუხებს უკეთდება 5 პატარა მარწუხი — კიდური მარწუხი, რომელთაც ქვემო რაჭაში სანაპირო მარწუხებს ეძახიან. მარწუხზე დადებულია საყვავე, რომელზედაც პატარა საყვავე ანუ სწრაფილი მაგრდება. ეს არის გვერდის საყვავე, რომელიც აივნის ყუნჭულებს უერთდება. საყვავეზე დებენ კავეებს, რის შედეგაც ეფინება იატაკი, რომელსაც ლამფის ფიცარი მიეკვრება.

ლამფა კეთდება ოთხი სახის: ლამფა იახიანი, ლამფა სამეული, ლამფა შიპიანი და ნარიბანდიანი. ჩვენს მიერ აღწერილი სახლის ჭერის ფიცარი ფიჭვისაა და ნარიბანდით არის „მიშვებული“, რომელსაც ხუშტარათი პირი აქვს ამოღებული. ფიცრები ერთმანეთზე ისეა გაწყობილი, რომ გარკვეული დროის შემდეგ ისინი ერთმანეთს არ დაშორდეს. თუ ლამფის ფიცარი ერთმანეთზე არ მივიდა, მას ჩანგლით მირეკავენ და კოჭების მიხედვით ღურსმნით დაჭედავენ თითო კოჭთან. თუ განიერი ფიცარია, ორ-ორი ღურსმანი ჭირდება. ლამფის დამთავრების შემდეგ გარშემო უკეთდება კარნიზი — ლავგარდანი, რომელსაც ხუშტარით ღარი აქვს ამოღებული. ლავგარდანი ლამფის თავებსა და გვერდის კოჭებზე ილურსმნება.

იმის გამო, რომ აივნის იატაკი ხშირად სველდება, მას ფიჭვისას აკეთებენ; ოთახში კი წიფლის ხის იატაკს ამჯობინე-

ბენ, როგორც მაგარ და საღებავის კარგად ამტან ხეს. ფიჭვი, მთხრობლების გადმოცემით, ღეჯეჯს იყრის, მაგრამ გამძლეა, წიფელს კი სპილოს (იგულისხმება მაგარი) კანი აქვს და ლამაზიც არის. მუხას, მისი მოშავო ფერის გამო, იატაკის ფიცრად იშვიათად იყენებენ.

იატაკი კეთდება ხაზიანი, ნარიბანდიანი და შფუნთიანი. წინათ იატაკს კორით აგებდნენ. აღწერილი სახლის იატაკი ნარიბანდით არის გაკეთებული. დარამოლებულ ფიცრებს ერთმანეთს უკავშირებდნენ, კოჭზე ამაგრებდნენ და აჭედებდნენ.

სახლის სამ მხარეს აკრავს მოხვეული აივანი. ქვემო სართულში ჩარჩოების პირდაპირ კეთდება ორმეტრნახევრიანი სიგრძის და აგურნახევრიანი სისქის 8 ბოძი. ბოძზე გადებულია დირე, რომელზედაც დაწყობილია კოჭი, რის შემდეგაც იატაკის ფიცარია კოჭებზე დაგებული და დაკრული. ასე დაგებულ 26 ცალ კოჭს შორის მანძილი 1 მეტრი და 30 სანტიმეტრია. იქ კი, სადაც იატაკს ფეხი ხშირად ხედება, კოჭები ერთმანეთთან უფრო ახლოა დალაგებული, მანძილი მათ შორის დაახლოებით 70 სანტიმეტრს უდრის.

სახლს ზემო სართულში გაკეთებული აქვს საყრდენად დაყენებული 15 ცალი მუხის ბოძი, რომლის ძირი ნალის ფიცარშია ჩამჯდარი. თავი კი ქანის ხეში. ქანის ხეზე ეწყობა და ილურსმნება მანდალიონის კოჭები, რომლებსაც მაღლიდან კარნიზის ფიცარი აქვს დადებული. მანდალიონებს შუა ღია ადგილის დასაკეტაჲდ კეთდება პატარა შუბლის ლამფები. ამის შემდეგ კავი ზომაზე იკუწება.

აივნის ბოძს მაღლა უკეთდება ლავგარდანი (კარნიზი), დაბლა კი დასტანდაზი, რომელშიაც ეწყობა ჩუქურთმიანი შაბაქა. შფუნთით ამოღებულ დასტანდაზში ჯდება შაბაქის დაჭრილი ფიცრები. მოაჯირს დაბლა უკეთდება არშია.

სახლის კარები კეთდება დაფუნთული, ლოლათიანი, ქალიანი²⁶, ფასკიანი, შუშიანი და არტაშკიანი.

კიბეც რამდენიმე სახის იციან: **სწორი** და **მოხვეული**. ორივე კეთდება **ჩანებზე**. ანსხვავებენ ჩანებ ჩაჭრილ და ჩანებ შეჭრილ კიბეს. ჩანებ შეჭრილ კიბეს იმერული კიბე ჰქვია. მას ქართულ ჩანებსაც ეძახიან. ასეთ სახლებს თუნუქით გადახურული რკინა-ბეტონის მოხვეული კიბე აქვს გაკეთებული. ასეთი სახის კიბე ბოლო ხანებში შეინიშნება.

ამ სახლის ზემო სართულზე ორი ოთახია: **დალაგებული ოთახი** და **საშინაო ოთახი**. (ტაბ. V, Va) დალაგებულ ოთახში დგას: ტანსაცმლის კარადა, ტახტი, ნიკელის ორი საწოლი, ნარდისა და ტუალეტის მაგიდა. ოთახის კედლები ხალიჩით, ნაქარგებიტა და სურათებითაა მორთული. არის ელექტროგაყვანილობა და რადიო, საშინაო ოთახში დგას ტახტი, ორი საწოლი, პატარა სასურსათო კარადა და მაგიდა.

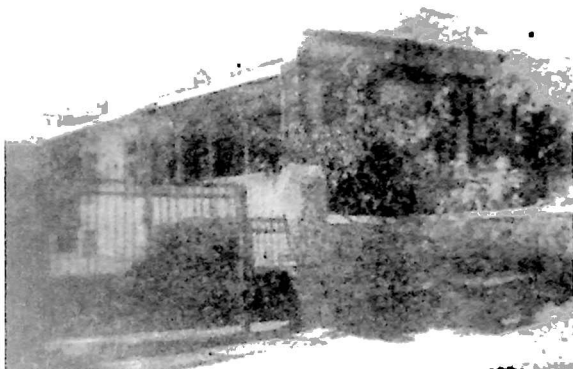
ქვემო სართულში მოთავსებულია **მარანი**, **საწყობ-საკუჭნაო**, **ძროხის ბინა-ბოსელი**. ეზოში ერთ დიდ ნაგებობაშია მოქცეული საქათმე, საღორე და სათონე. ეს ნაგებობაც თითოეული ამ ნაწილისათვის სამად არის გაყოფილი, (ტაბ. IVa).

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ ახალ სახლს ცალკე სამეურნეო ნაგებობა უკვე აღარ აქვს.

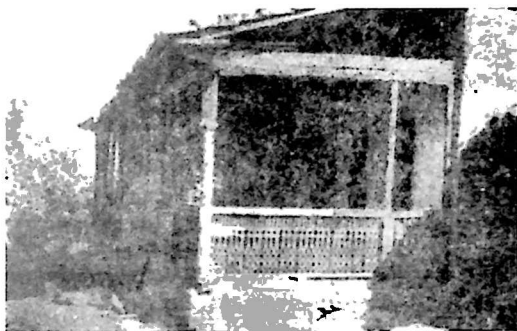
საკუჭნაოში კოჭზე ჩამობმულია საპურე, იქვე დგას ძველებური ამბარი, მაგიდა და პატარა ტახტი.

მარანში დგას: ხის კასრები, ჩანები, ტარპები, საფქვილე კასრები, ღვინის ამოსაღები ზაპირი, ჭაჭის ამოსაღები ჩანგალი და სასოფლო-სამეურნეო იარაღები: ნამგალი, თოხი, ბარი და სხვ.

თითქმის ყველა მეკომურის ეზო-კარმიდამო შემოფარგლულია სხვადასხვა სახის ღობით: ცოცხალი ღობე, წნელის ღობე-ტყრუშული და კუდაღებულები, მარგილის ღობე, ჯაგის, ძეძვისა და ჯარჯის აკრული ღობე, ამოხრილი ღობე, ფიჩხის ღობე და სხვ. კეთდება ყორე და ქვიტკირის გალავანი.

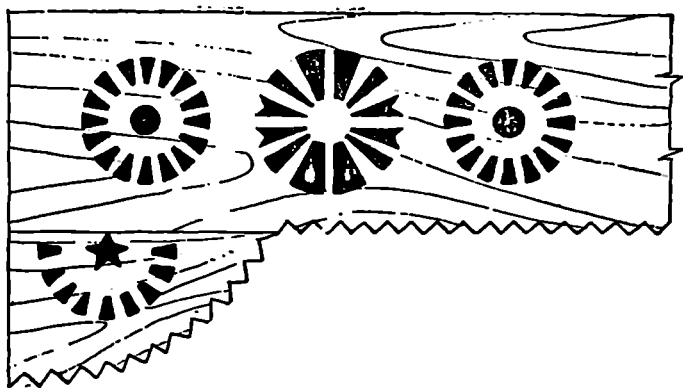

სურ. 7. ოროთახიანი ქვის სახლი, რკინის კარით და ქვიტყირის გალავნით

სურ. 8. ერთსართულიანი ქვის სახლი ჭდებული ხის ბოძებით და ორმენატებით, სოფელი კისისხევი.

ეზოს კარიც სხედასხვანაირია, ვხვდებით ალაყაფის კარს რკინისაგან გაკეთებულს (სურ. 7) და ფიცრისაგან შეკრულს. კარი შეიძლება იყოს ხარხლის, რეიკის, ხარისხის, ღონყაზისა და ლასტის. ღობეების შესახებ ჰაქსტჰაუზენი აღნიშნავს: «Нигде способны огораживания полей и садов столь не разнообразны, как а Кахетии. Я заметил всевозможные роды заборов, от самых

სურ. 9. ელენე საგინაშვილის სახლის აივნის დეტალები
(ს. ნაფარეული)

грубых, до плетенных искусственным образом: заборы из планок, из досек, живые шпалерники, каменные ограды. Страннее всего был род ограды из корней, остатков обрубленных пней и кривых ветвей, так искусно переплетенных что они образовали самые чудовищные формы, клубки сросшихся между собою змей и других чудовищ»²⁷.

კახეთის ტერიტორიაზე ფრაგმენტების სახით დღემდე შემორჩენილია სხვადასხვა წესით ხეზე ამოჭრილი ჩუქურთმების ნიმუშები, რომლებიც მნიშვნელოვანი საშუალებაა შენობის მხატვრული დამუშავებისათვის.

ძირითადად აქ მაინც აივანთა ორნამენტირებას ვხვდებით, რომლის მკეთებლებად იმერელ ხუროებს ასახელებენ. მათი ოსტატობითა და მხატვრული გემოვნებით ჩუქურთმის ხეზე ამოჭრა „ლაზური“ ორნამენტის ტიპისაა. აქა-იქ ქართული ჩუქურთმა არშის ლამაზი სახეებითაა შემორჩენილი. ამ მხრივ საყურადღებოა ჭდეული ხის ბოძები. ორნამენტირებული მოაჯირები და სვეტისთავეები (სურ. 9).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თელავის და ყვარლის რაიონში ორნამენტთა ახალი სახეებიც გაჩნდა. რომელშიაც გამოსახულია საბჭოთა ემბლემატიკა — ჩაქუჩი, ნამგალი, ვარსკვლავი.

დასკვნა

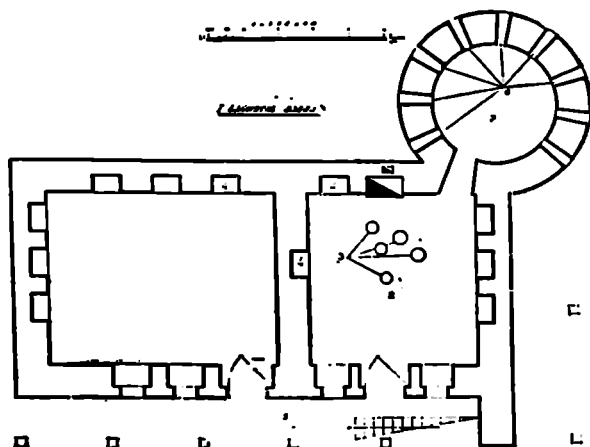
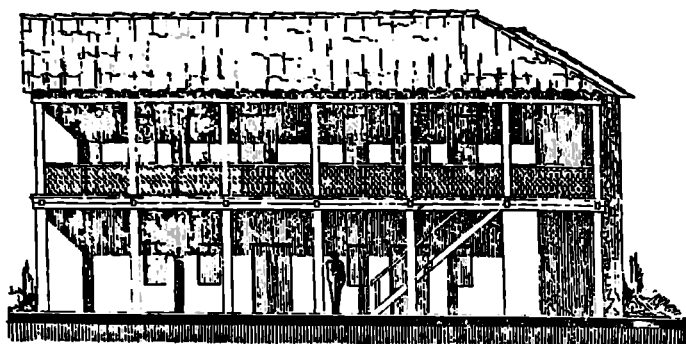
1. მოწნული სახლის, როგორც ძველი საცხოვრებელი სახლის კონსტრუქციული თავისებურება უცნობია, რამდენადაც ჩვენამდე არ მოაღწია ამ ტიპის სახლის არც ერთმა სრულყოფილმა ნიმუშმა. XVIII საუკუნიდან სახლის ეს ტიპი თანდათან ქრება. ამჟამად მისი ცალკეული ელემენტები შემორჩენილი აქვს ე.წ. წნულ სახლს, რომელშიაც ოჯახი ახალი სახლის აშენებამდე დროებით ცხოვრობს.

2. ყვარლისა და თელავის რაიონებში დიდ კულტურულ წინსვლას აქვს ადგილი. ძველი ფიცრული და ქვიტკირის სახლები გადაკეთებულია ისე, რომ მასში ტექნიკური გაუმჯობესება კულტურული მოთხოვნების შესაბამისად არის მომხდარი. ჩნდება ახალი ოთახები, იცვლება სახლის როგორც შინაგანი, ასევე გარეგანი კონსტრუქცია.

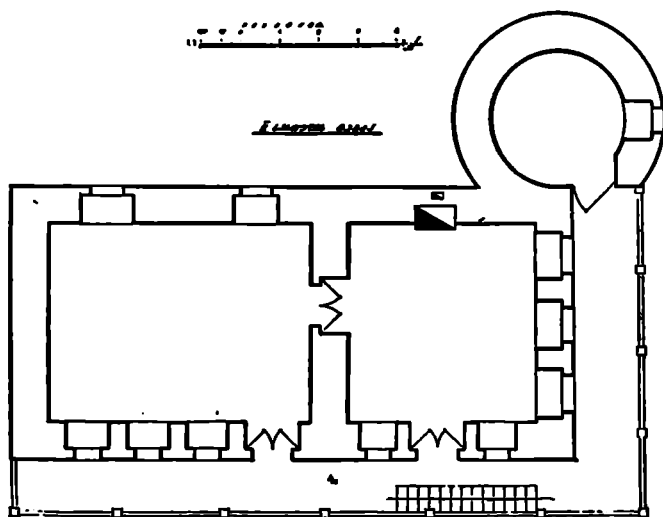
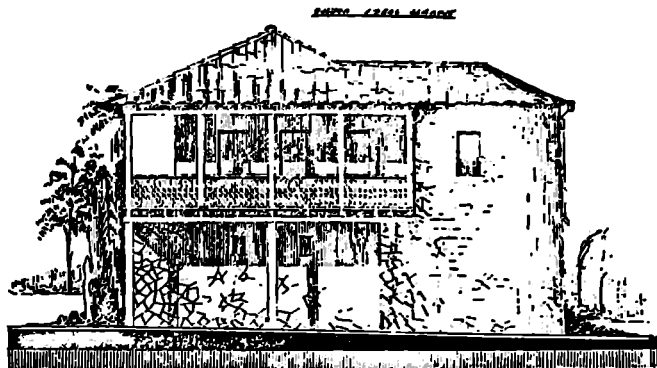
3. შენდება ახალი საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც გარდამავალი ტიპის სახლებად უნდა ჩაითვალოს. ეს სახლები მიღებულია როგორც ძველიდან მომდინარე, ისე ახალი ელემენტების შერწყმის შედეგად. ეს მელაენდება ძირითადად მშენებლობის ტექნიკაში, ასევე მშენებლობის საორგანიზაციო საქმეში, რაც ძველი ცოდნა-გამოცდილების საფუძველს ემყარება. სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი სახლის შიგნით იყრის თავს. ამ ნაგებობათა ასეთი ეფექტური ცვალებადობა უნდა აიხსნას მეურნეობის იმ ხასიათით, რომელიც კოლექტიური მფლობელობის პირობებში შეიქმნა.

4. ცვლილებები შესამჩნევია სახლის შინაგან დეკორატიულ მოწყობილობაში (ის ქალაქურ ყაიდაზე ეწყობა; ილეხება, იღებება და ახალი ავეჯითაა მოწყობილი), მის გარეგან მოპირკეთებაში და ნაწილობრივ ორნამენტში.

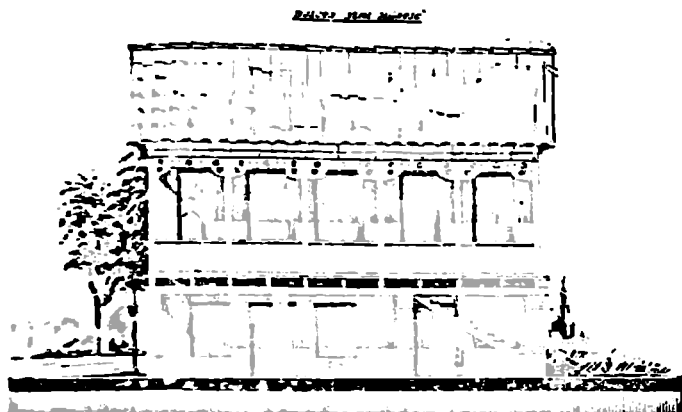
შაქრო ნიკოს ქუჩის სახლი

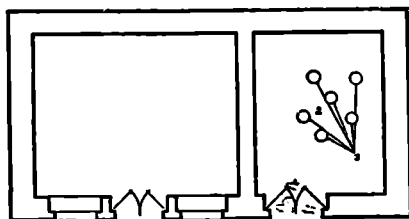
შაქრო ნიკოს ქუჩის ბოტოკოველის სახლის ფასადი ეზოს მხრიდან და
პირველი სართულის გეგმა: 1. სარდაფი, 2. მარანი — ა. ქვევრები, ბ.
ნიშნები, 3. კოშკი, 4. დია აივანი (ს. იფალთო)

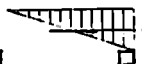
შპქრო ნიკოს ძე ბოტკოველის სახლის ფასადი ქუჩის მხრიდან და
 მეორე სართულის გეგმა: 1 „ზაღა“, 2. საძინებელი ოთახი,
 3. სამზარეულო, 4. აივანი (ს. ივანოვი)

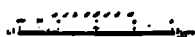
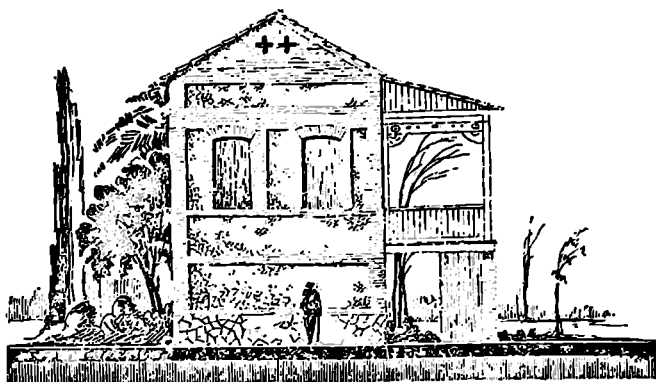
REAR VIEW FROM SOUTH

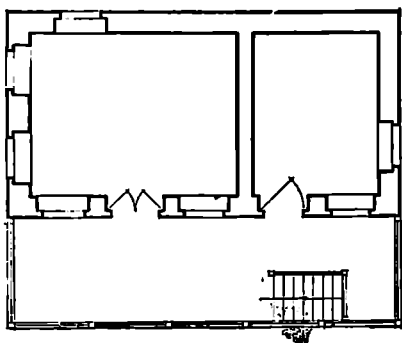
4

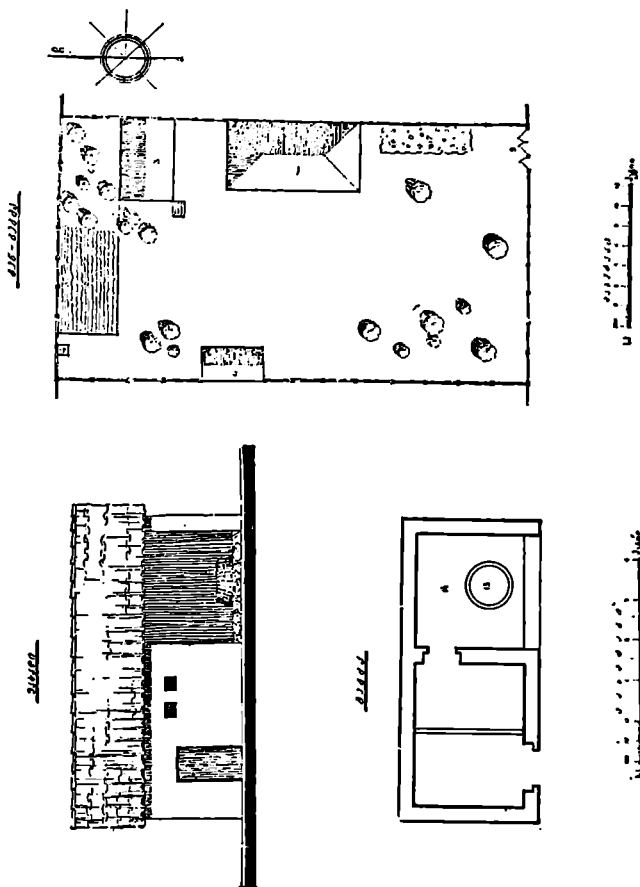
ელენე ივანეს ასული საგინაშვილის საცხოვრებელი სახლის ფასადი
ეზოს მხრიდან და პირველი სართულის გეგმა: 1. ოთახი, 2. პარანი,
ა. ქვევრები, 3. აივანი (ს. ნაფარეული)

ქ. ნაძარევი

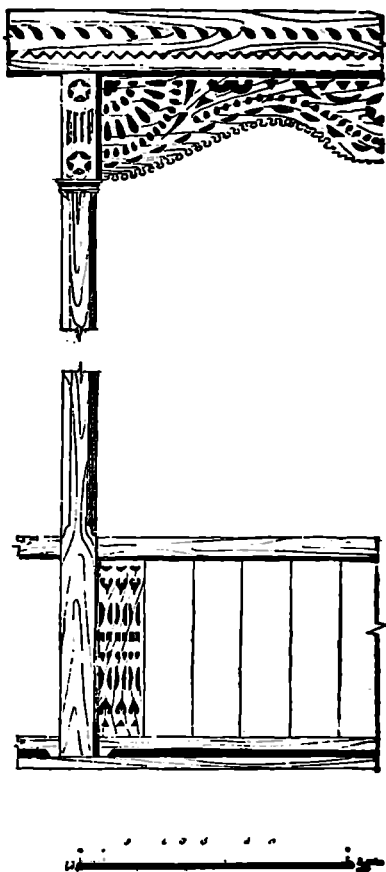

ელენე ივანეს ასული საგინაშვილის საცხოვრებელი სახლის ფასადი
 ქუჩის მხრიდან და მეორე სართულის გეგმა: 1. ოთახი,
 2. სამზარეულო, 3. აივანი (ს. ნაფარეული)

რევაზ გაბრიელის ძე აზნიაშვილის კარმიდამოს გენერალური გეგმა:

1. ბინა, 2. სათონე და საკათმე, 3. ძველი ბინა, 4. საპირფარეშო,
5. ბოსტანი, 6. ხილის ბაღი, 7. ყვავილების ბაღი, 8. ეზო,
9. მთავარი შესასვლელი, 10. ხის ღობე, 11. საკათმე, 12. საღორე,
13. თონე, 14. სათონე ადგილი (ს. კისისხევი)

გიორგი ხუტუაშვილის სახლის აივნის დეტალები (ს. ფშაველი)

1) ჯავახიშვილი აღ., საქართველოს გეოგრაფია. ტომი 1, ტფილისი, 1926, გვ. 281—285.

2) სოფელ ლაფანყურის პანორამა წარმოდგენილია ერთიან გეოგრაფიულ გამოფენაზე, თბილისი ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმი. სურ. 1.

3) Fr. Baumhauer-ის დასახ. ნაშრ. უნდა აღინიშნოს, რომ მოწნული სახელი თავდაპირველი ფორმით უკვე არ გვხვდება.

4) ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. V, 1951.

5) ხის მასალის დამუშავების ეს ხალხური წესი მოწმდება ხუროთმოძღვარ პალადიოს ნაშრომში: — “Лес, как говорит Витрувий (в главе IX второй книги), должно будить осенью и в течение всей зимы, так как в эту пору деревья возвращают себе из корней всю силу и крепость, которые тратят весной и летом на листья и плоды, рубить его надо, когда нет луны, ибо в это время он бывает беден тем соком, который разрушительно действует на древесину, тогда впредь не будет страдать от червя и древоточца”. Андреа Палладио, Четыре книги об архитектуре. М., 1938, стр. 13.

6) იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, ტ. 1, ტფილისი, 1928, გვ. 128, 129.

7) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი თედო ზაქარის ძე რაზმაძე, სოფ. კურდღელაურის (თელავის რაიონი) მცხოვრები, 39 წლისა; მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ალექსანდრე გიორგის ძე სამხარაული, სოფელ იყალთოს (თელავის რაიონი) მცხოვრები 112 წლისა.

8) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ალექსი გიორგის ძე სამხარაული, სოფელ იყალთოს მცხოვრები, 112 წლისა.

9) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ქრისტეფორე ტიმოთეს ძე ყურაშვილი, სოფელ იყალთოს მცხოვრები, 71 წლის.

10) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ქრისტეფოტრ ტიმოთეს ძე ყურაშვილი, სოფელ იყალთოს მცხოვრები, 71 წლის.

11) ივ. ჯავახიშვილი. ქართული ერის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, 1, 1946, გვ. 94.

12) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ვანო დიმიტრის ძე არსენიშვილი, სოფელ იყალთოს მცხოვრები, 83 წლის.

13) მასალები, ხელნაწერი, 1954 წ. მთხრობელი ქრისტეფოტრ ტიმოთეს ძე ყურაშვილი სოფელ იყალთოს მცხოვრები, 71 წლის.

14) ლელი II შალაფი (ფშაური), ლერწამია. მასალები, ხელნაწერი, 1950 წ. მთხრობელი დავით ღონიაშვილი, ყვარელში მცხოვრები 80 წლის ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი, 1949, გვ. 29; წალამი — ეაზის ნასხლავი, საბა.

15) მოწნული სახლის აღწერილობას იძლევა პაქსტაუზენი, პანტიუხოვი, პეტცჰოლდი, ბაუმჰაუერი. XVIII საუკუნის მოწნულ სახლს აღწერს გიულდენშტედტიც. მთელ რიგ მნიშვნელოვან ცნობებს ეხედებით — «Обозрение Российских владений за Кавказом», 1936.

16) მასალები, ხელნაწერები, 1950 წ. მთხრობელი კიმოთე სვიმონის ძე ჯამასპიშილი, სოფ. ძეელი გაეაზის (ყვარლის რაიონი) მცხ. 77 წლ.

17) მასალები, ხელნაწერები, 1950 წ. მთხრობელი გიო დავითის ძე აბროსიშილი, სოფ. საბუვე (ყვარლის რაიონი) მცხოვრები, 69 წლ.

18) ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის მატერიალური კულტ. ისტორიიდან, I, 1946, გვ. 166.

19) გ. ჩიტაია, აჭარული დათვი-ბოყვა, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ. X, 1940.

20) შინამრეწველობის მასალები — დავთარი # 1.

21) მასალები: ხელნაწერი, 1950 წ. მთხრობელი სიკო სოსიკოს ძე კურდელაშვილი, სოფელი საბუეს მცხოვრები, 68 წლის.

22) И. И. Пантюхов-ის დასახ. გვ. 97.

23) A. Petzholdt, Der Kaukasus, B. 1, Leipzig. 1866, გვ. 30.

24) И. И. Пантюхов-ის დასახ. ნაშრომი.

25) A. Petzholdt-ის დასახ. ნაშრომი.

26) ქალი ქიზიყში კარის მალლითა კოჭის ანდა ჩარჩოს ზემოთა მხარის სახელია (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 163.

27) Гакстгаузен, Закавказский край, СПб, 1857, стр. 129-130.

საცხოვრებელი და სამურნეო ნაგებობანი კახეთში სოფ. აკურა¹

სოფელი აკურა მდებარეობს თბილისიდან თელავში მიმავალი მთავარი მაგისტრალის ორივე ფრთაზე, ვანთისა და აკურის ხეეშუა გორაკების ფერდობებსა და სწორ ადგილებზე. სოფელს რკინიგზის მაგისტრალური ხაზი ჩრდ. მიმავალი სამანქანო გზით უკავშირდება და დაშორებულია მისგან 7 კილომეტრით. მეორე გზა, რომელიც სამანქანო გზატკეცილით აკავშირებს აკურას თბილისსა და რაიონულ ცენტრს — თელავს, 160 კილომეტრის სიგრძისაა და სოფელ აკურიდან როგორც აღმოსავლეთით, ასევე დასავლეთით მიიმართება.

აკურას, ვიდრე იგი დღევანდელ ადგილსამყოფელს დამკვიდრებოდა, სამჯერ უცვლია სახე. გადმოცემების მიხედვით, სოფელი მთის ფერდობზე ყოფილა გაშენებული, შემდეგ მოსახლეობა ქვემოთ ჩამოსულა და ეკლესიებთან საკმაოდ მოშორებული მიდამოები დაუკავებიათ, რადგან ეკლესიების ახლო ხალხური დღესასწაულების და საზოგადოებრივ შეკრებილობათა ჩასატარებლად სოფლის მოედნები ყოფილა შექმნილი. მაგრამ მოსახლეობა აქაც ვერ დამკვიდრებულა და ქვემოთ გზისკენ დაწეულა. ამჟამად დასახლება მთავარი გზის ქვემოთ სოფლის „ბოლოზე“ მიმდინარეობს. აყრილი მოსახლეობის, როგორც პირველი, ასევე შემდეგი ნაკადის მასიური წასვლა საძოვრებთან, საყანეებთან და ევნახებთან დაახლოების მიზნით ყოფილა გამოწვეული, რადგან სოფლის ძირითადი სახნავ-სათიბები და ევნახები მდინარე ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე იყო გაშენებული. გზის გასწვრივ დასახლებას ხელს უწყობდა ის მოსვლაც, რომელიც სოფელ აკურასა და მის დასავლეთით მდებარე თელავს შორის სავაჭრო ნიადაგზე იყო გამართული.

¹ დაბეჭდილია კრებულში: ჯ. რუხაძე, ა. ლეკიაშვილი, ი. ჭყონია, სოფელი აკურა, თბ., 1964.

ჩვენ არ გვაქვს პირდაპირი საისტორიო ცნობა ამ სოფლის დასახლების შესახებ, იყო თუ არა ძველი აკურა დასახლებული წინასწარ შედგენილი გეგმით, ან ეს დასახლება ტოპოგრაფიულ კლიმატურ პირობებთან ან სამეურნეო ბაზასთან როგორ იყო დაკავშირებული.

როგორც ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, სოფლის შიგნით სამოძრაო გზებსა და მისასვლელებს — შუეებს ძველიდანვე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ გზებით ამყარებდა ურთიერთობას სოფელი აკურა თელავსა და ახლო-მახლო სოფლებთან. ამ გზებით შემოჰქონდათ საქონელი, გაჰქონათ ადგილობრივი ნედლეული და სხვ.

სოფლის სამიმოსვლო გზები ეხლაც მკაცრად დაცულია; ისინი არა მარტო უბანს აკავშირებს უბანთან, არამედ აკავშირებს ვენახებთან, საყანე-სათიბებთან, საძოვრებთან, ბოსლებთან, წყაროებთან და მეზობელ სოფლებთან, მიუხედავად გეგმიანობისა, საკარმიდამო ნაკვეთის მეტნაკლებობა და ნათესებისათვის გამოსადეგი მიწის ფართობების სხვადასხვაობა სიჭრელეს ქმნის, სოფლის თავში საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი მეტია, ხოლო სოფლის შუა და ქვემო ნაწილში, ნაკლები ან სულ არ არის.

სოფელ აკურის მოსახლეობის მასიური ხასიათის დასახლება-გადასახლების ასეთი ვითარება დიდ გავლენას ახდენდა როგორც საცხოვრებელ ნაგებობათა ტიპების გამომუშავებაზე, ასევე ტიპების თავშემონახულობაზე და საამშენებლო ტრადიციებზე. ამ განვითარების გამოა, რომ ძველი დასახლების და საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობის მრავალი ტიპიური ნიმუში ვერ შემონახა.

კახეთის საცხოვრებელ ნაგებობებთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული იმ თავისებურებისა და მნიშვნელობის შესახებ, რომელიც კახეთის როგორც გაღმა, ასევე გამოღმა მხარის დასახლებას ახასიათებს. აღნიშნულია აგრეთვე ისიც, რომ გაღმა მხარის სოფლებში, რომლებიც კავკასიის მთავარი ქედის კალთების ძირზე მდებარეობს:

ფშაველი, ართანა, გრემი, ყვარელი, შილდა, ძე. გაეაზი, საბუე და სხვ. ძირითადად შეჯგუფებული დასახლების ტიპია მოცემული². გამოღმა მხარეს: თელავი, წინანდალი, ვანთა, აკურა და სხვ. ძირითადად დასავლური ტიპის გაშლილ დასახლებას ვხვდებით. ოჯახს საკარმიდამო ნაკვეთზე გაშენებული აქვს ბაღჩა და ვენახის ნაწილი, კარ-მიდამო სახლთან ერთად შეიცავს სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებს: მარანს, ბელელს, გომურს, საბძელს და საქათმეს. როგორც ირკვევა, თვით სოფელი აკურა, მართალია, ადრე შემჭიდროებული იყო დასახლებული და შედარებით გაშლილ ტიპის დასახლება აქ გვიანნი ხანის მოვლენაა, მაგრამ მჭიდრო დასახლების ასეთი სურათი, როგორც ჩვენ ეს შილდაში და მის მეზობელ სოფლებში გვხვდება, აქ არ ჩანს. როგორც ცნობილია, ამ ტიპის დასახლებას სოფელ შილდაში გარეშე მტრის შემოსევის შიში აპირობებდა. ეს ვითარება, რასაკვირველია, გაღმა მხარის სოფლებსაც სწევდებოდა (და სოფელი აკურა ისევე, როგორც კახეთის ეს მხარე არა ერთხელ ყოფილა ლეკთა თარეშის სარბიელი), მაგრამ არა იმ სიმძაფრით, როგორც გამოღმა მხარეს. თელავის რაიონის, კერძოდ სოფელ აკურის მოსახლეობის შედარებით გაშლილ ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლა და მათი საკარმიდამო ეზოების გაზრდა მას შემდეგ მოხდა, რაც ლეკთა თარეში აილაგმა და ქვეყნის შიგნით შედარებით წესიერება დამყარდა (XIX ს. 60-იანი წლები) და თუ გაღმა მხარეს დღესაც ჯგუფური დასახლება გვიანობამდე შემორჩა, ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ ეს სოფელი ტერიტორიალური სიახლოვის გამო მტრის თავდასხმისთვის ყველაზე ხელმისაწვდომი იყო და თავისებურ საფარსაც წარმოადგენდა კახეთის ვაკის გამოღმა მხარისათვის.

როდესაც ჩვენ საკარმიდამო ნაკვეთებზე და მათ გაშლილ დასახლებაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს

2 ჯ. რუხაძე, საცხოვრებელი ნაგებობანი კახეთში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისთვის. X, 1959; И. В. Чкония. Новый быт в колхозе им. Куйбышева сел. Шилда Кварельского района. Мასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. VII, 1955.

ის გარემოება, რომ თელავის რაიონის სოფელ აკურის დასახლება იმ საერთოდ ცნობილი გაშლილი დასახლებისგან არსებითად განსხვავდება, რომელიც დასავლეთ საქართველოში (სამეგრელო, იმერეთი, აფხაზეთი), განსაკუთრებით მის დაბლობ ადგილებშია გავრცელებული³. მაგრამ კახეთის მჭიდრო დასახლება განსხვავდება ქართლის მჭიდრო დასახლებისგანაც. ქართლის დასახლება იმდენად შეჯგუფებულია, რომ ქუჩა არ ჩანს, სახლებს კარ-მიდამო სრულებით არ აქვთ.

ამჟამად სოფელი აკურა ვრცელ ტერიტორიაზეა დასახლებული. ეზო-კარმიდამოს კეთილმოწყობა და საცხოვრებელი სახლის დაგეგმარება ახალია, საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი შემცირებულია. სამეურნეო დანიშნულების სათავსი-ნაგებობები დიდი ტევადობის აღარ არის, ან სრულებით მოსპობილია. ჩვეულებრივად ერთ ჭერქვეშაა თავმოყრილი ის დოვლათი, რომელიც კოლექტიური მეურნეობის პირობებში გლეხის საკუთრებას შეადგენს.

კახეთის საცხოვრებელი ნაგებობა მოხსენებული და აღწერილია კავკასია-საქართველოს ცალკეულ მკვლევარ-მოგზაურთა წიგნებში. ავტორები: გიულდენშტედტი, კლაპროთი, პაქსტაუზენი, პეტცჰოლდი, ბიჰანი, ნოპშა, ჩურსინი, პანტიუხოვი, ვერმიშევი, ზიჩი და სხვ. იძლევიან კახეთის საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა აღწერილობას. კორესპონდენციები და წერილები ძველი თბილისის პრესაშივე გვხვდება, მაგრამ ეს ნაწერები მწირე მასალას გვაწვდის ამ კუთხის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების შესწავლისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ ავტორთა ცნობები სქემატურია, არასრული და მოკლებულია სათანადო განაზომებს, მათ ჩვენთვის გარკვეული ღირებულება მაინც აქვს აღწერილი მასალიდან მეტ-ნაკლებად ვეცნობით ამ საუკუნის სახლის ტიპებს და მათ შინაგან მოწყობილობას, რაც ჩვენთვის

3 გ. ჩიტაია. დასახლების ტიპი მთიულეთში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, 1953, გვ. 205.

საყურადღებო და გასათვალისწინებელია.

მკვლევართაგან პირველი ავტორი, რომელმაც XX საუკუნის დასაწყისში კახეთის საცხოვრებელი სახლები შეისწავლა, ფრ. ბაუმპაუერია⁴. იგი სწორად იძლევა კახეთისა და საქართველოს სხვა კუთხეების კლასიფიკაციას. მათ ცალკეულ სახეობათა გავრცელების არეებს, მშენებლობის ტექნიკას, განიხილავს საკითხის შესახებ არსებულ სხვადასხვა ავტორთა მოსაზრებებს და თეორიებს. მაგრამ წიგნს ამ ღირსებებთან ერთად ნაკლოვანებებიც გააჩნია: ავტორის მიერ მოყვანილი აღწერილობითი მასალა ზოგადი ხასიათისაა და მეცნიერული სიზუსტით არ არის გადმოცემული. არც საკითხის ცალკეული მნიშვნელოვანი მხარეა ყოველთვის წამოწეული.

რაც შეეხება არასპეციალური ხასიათის ლიტერატურას, იგი საგრძნობლად მცირეა და ნაკლოვანიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე მეცნიერული მონაცემები ამ საკითხის შესახებ ცოტაა. უნდა დავასახელოთ რ. მეფისაშვილის ნაშრომი „საქართველოს კოლმეურნეთა საცხოვრებელი სახლების მშენებლობის ზოგიერთი საკითხი“⁵, სადაც მეტი ადგილი ეთმობა ახალ საკოლმეურნეო ნაგებობათა ჩამოყალიბებისა და მისი თანდათანობით განვითარების შესწავლას. მდიდარი ფაქტიური მასალის საფუძველზე ახსნილია ახალი საცხოვრებელი ნაგებობის ადგილობრივ ხალხურ ტრადიციებზე წარმოშობისა და მასთან კავშირის საკითხი. ამ თვალსაზრისით რ. მეფისაშვილს მნიშვნელოვანი მოსაზრებები აქვს გამოთქმული. განსაკუთრებით საინტერესოა მისი მოსაზრება ახალი საცხოვრებელი სახლების ევოლუციის შესახებ. მაგრამ საცხოვრებელ ნაგებობათა ამა თუ იმ სახით წარმოშობისა და განვითარების შესწავლა არ შეიძლება

4 F. R. Baumhauer. "Forschungen über die Hausformen in Georgien". 1928.

5 ქართული ხელოვნება, ქართ. ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები., 5. თბილისი 1959; ჯ. რუხაძე, საცხოვრებელი ნაგებობები კახეთში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, X, 1959.

მოწყვეტილად იქნეს განხილული იმ საზოგადოებრივ-ეკონომიკური მომენტებისაგან, რომლებიც ამ ურთიერთობაში გადამწყვეტ ან მთავარ საკითხად არის მიჩნეული, რის გარკვევასაც ვცდილობთ წინამდებარე ნაშრომში.

ს ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ე ლ ი ნ ა გ ე ბ ო ბ ა ნ ი . სოფელ აკურაში ძირითად საცხოვრებელ ნაგებობას წარმოადგენს ა გ უ რ ი ს ა და ქ ვ ი ს ერთ ან ო რ ს ა რ თ უ ლ ი ა ნ ი ს ა ხ ლ ე ბ ი, რომელთა განვითარების საფეხურების დადგენა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ და მხოლოდ ძველი ნაგებობის შესწავლის შედეგად.

დღემდე შემორჩენილია აგრეთვე ძველი საცხოვრებელი სახლის ერთი ძირითადი სახეობა — ფ ი ც რ უ ლ ი ს ა ხ ლ ი, ხოლო სახლის უფრო ძველი სახეები: გ ო მ უ რ ი || მ ი წ უ რ ი და წ ნ უ ლ ი სახლი აღარ გვხვდება. მათზე მხოლოდ ზეპირი ეთნოგრაფიული მასალა შეიკრიბა. მიუხედავად ამ ვითარებისა, ამ სახეობის სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი მაინც არსებობს, რადგან მათი ფორმების გარკვეული სახით ჩამოყალიბება სახლის ტიპების ცვლილებათა პარალელურად არ ხდებოდა. კოლექტივიზაციის პირობებში სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი თითქმის აღარ წარმოადგენს გლეხის ინდივიდუალური დოვლათის შესანახ სათავსოს. ამის გამოა, რომ მის აგებაზე მოთხოვნილება მცირდება და სახლების პარალელურად მათი ფორმირება არ იცვლება.

მ ი წ უ რ ი ს ა ხ ლ ი . ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ამ ტერიტორიაზე ძველად მ ი წ უ რ ი სახლები ე.წ. გ ო მ ე ბ ი ყოფილა გაერცელებული, რომელსაც ზოგი ბ ა ნ უ რ ს ა ხ ლ ს ეძახდა. ჩვენ არ გვაქვს ზუსტი აღწერილობითი მასალა გომის შესახებ. ირკვევა, რომ ასეთი სახლების ასაგებად „თავდაპირველად მიწა უნდა მოეთხარათ იმ ზომაზე, რომ ადამიანი შიგ ხელაწეული გამართულიყო“. მოჭრილი მიწის გვერდებზე და

კუთხეებში უნდა დაეყენებინათ ნაჯახით გათლილი მუხის კოჭები, რომლის ზემოთაც „გარდიგარდმო“ წერილი კოჭები უნდა მოეთავსებინათ. კოჭებს ზემოთ კი ხის ტოტები, ნაფოტები უნდა დაეყარათ და მერე მიწით მოეტკეპნათ.

ვაკედ გაკეთებულ მიწურს სხენი არ ჰქონდა. სახურავის ცენტრალურ ადგილზე ამოჭრილი იყო ბოლის ასასვლელი, რომლის საშუალებით უსარკმლო მიწურის განათებაც და ჰაერის გაწმენდაც ხდებოდა. მიწურის ცენტრალურ ადგილას იდგა სახლის ბანის მთავარი საყრდენი, მთლიანი ხისაგან გათლილი დაჭრელებული დედაბოძი, რომლის წინ კერა იყო მოთავსებული. კერის გვერდზე დიდი მარილის ქვა იდო, დედაბოძთან ახლო კი ჯამ-ჭურჭლის ჩასაწყობი გულამოდებული მორი თავსდებოდა. მიწურს ხის საკეტიანი ცალი კარი ჰქონდა.

წ ნ უ ლ ი სა ხ ლ ი. მიწური სახლების პარალელურად და მის შემდეგაც ყოფილა გაერცელებული წნული სახლი⁶.

საცხოვრებელი სახლის ამ ტიპის შესასწავლად ჩვენ ვეყრდნობოდით ეთნოგრაფიულ მასალასთან ერთად შინამრეწველობის მასალებს და შეძლებისდაგვარად ვიძლევიტ ამ ტიპის სახლის როგორც გარეგან კონსტრუქციას, ასევე მისი შინაგანი მოწყობილობის აღწერას. მიუხედავად ამისა, წნული სახლის განვითარების ეტაპების დადგენა რთულდება. მოწნულ სახლს წ ნ უ ლ ი ს ა ნ ჩ ა ლ უ რ სახლს ეძახიან, ზოგჯერ მას „ფარაქლიანი“ სახლის სახელითაც იხსენიებენ.

წნული სახლი მარტივი კომპოზიციის ერთსართულიანი სახლი იყო, რომლის გრძელი ფართობი 30—40 კვ. მეტრამდე აღ-

6 ამ ტიპის სახლის შესახებ ცნობები მოცემული აქვს გიულდენშტედტს, კლაპროთს, პაქსტაუზენს, პანტუხოვს, პეტეოლდს, ბაუშაუერს. ცნობები გვხვდება „Обозрение российских владений за кавказом“ 1836, ტ. I და II), მასალები, რომლებიც ამ მკვლევართა შრომებში მოიპოვება, ეხება წნული სახლის სქემატურ და მეტად ფრაგმენტულ აღწერას.

წევდა. წნულის სახლის კედლები დახეთქილი თხილის წნელები-საგან იწვნებოდა.

თხილის ახალგაზრდა ყლორტებს ზაფხულში მთაში ჭრიდ-ნენ და ჭკნობის დაწყების დროს იწყებდნენ მის დაწვნას. მიწაზე აწყობდნენ მაგარი ჯიშის თანატოლ ქვებს, რომელთა შორის თავისუფალ ადგილებს „ხურდა“ ქვით ავსებდნენ, „შემოატა-ლახებდნენ“ და ზედ დაადებდნენ ბოლოებით ერთმანეთში ჩასმულ ოთხ დირეს, რომლებიც ლატნები ს ჩასასმელად ახლო-ახლო იყო „ამობურავებული“. ლატნის ბოლოები მაგრდებოდა იხნის ამოდარულში, ლატანთან ერთად დირეში ჯდებოდა აფრა. პატარა სახლს აფრა მხოლოდ კუთხეებში ჰქონდა. მაგრამ სახლის ფარ-თობი თუ დიდი იყო, აფრა კედლების შუაზეც კეთდებოდა. აფრას გული ამოდარული ჰქონდა და წნელის თავები შიგ იყო მოქცეული. თანაბრად განაწილებული წნელით კედელი გარდიგარდმო იწვნე-ბოდა, რადგან წნელის მომატება სიგრძეზე არ შეიძლებოდა. წნის დროს ყურადღებას აქცევდნენ იმ გარემოებას, რომ წნელის თავი ყველა ერთ მხარეს არ მოქცეულიყო, ე. ი. წვნა ხან მარჯვნიდან და ხან მარცხნიდან დაეწყოთ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ცალი მხარე, საითაც წნელის თავები იყო მოქცეული, სქელი გამოვიდოდა. ხოლო საითაც ბოლოები თხელი შედიოდა, თუ სვეტზე იყო გასაკეთებული წნელი ზედ გადიოდა.

ზოგიერთი მოწნულ სახლს პირდაპირ მიწაზე აშენებდა. ნიადაგზე ჭიგოებს || მანებს დაარჭობდნენ და ზედ კედლებს აშენებდნენ. სახლი თუ პატარა იყო, სვეტებს კუთხეებში უკე-თებდნენ, მაგრამ თუ ფართობი დიდი იყო, სვეტი კედლის შუაზეც იყო საჭირო; მაშინ ერთ კედელს ორი ლისტი სჭირდებოდა. იმისათ-ვის, რომ წნელი მაგარი მოწნული ყოფილიყო, მოწნულს ზემოდან ხის უროს ან კეტს არტყამდნენ. წნელი ამოხარული წნულით ცალპირად იწვნებოდა.

სახლის სამი კედელი მოწნული იყო, უკანა კედელი, ქვის ან ხისგან იყო აგებული⁷. კედელი ნახერებების შესავსებად ბზერეული ნაკელით ან აყალო მიწით იყო გალესილი. როდესაც სახლის კედლების წენა დამთავრდებოდა, დაწნულ კედელს და აფრას ზემოდან ადებდნენ იხანს⁸ ან სარტყელს, რომელზედაც კოჭებს აწყობდნენ. საყვავის დასადებად დაბურავებული სარტყლის წინა და უკანა მხარეს ორი აფრა იყო ჩასმული. საყვავეს შუაზე სწრაფილი ჰქონდა გაკეთებული. საყვავეზე მაგრდებოდა გახერეტილი, ერთმანეთში გაყრილი კავეები, რომლის ბოლოები დირეებზე იყო დამაგრებული. კავზე ლატანი იყო გაწყობილი და ზედ ჩალა იყო დადებული. ულირსო მოწნული სახლი შალაფით მრგვლად იყო დახურული. „შალაფი აგვისტოში სოფლის ბოლოზე იკრიფებოდა, ჭანარი უნდა მოკრეფილიყო — ორთაშუა ხმელი და სახლი მაშინვე უნდა დახურულიყო“. ჩაღით დახურულ სახლს წყალი რომ არ ჩასვლოდა „თავი ჰქონდა გადაჭაპნული“. სახლის წინ „გადმოდირა“ ჩაღითვე დახურული ჩარდახი, რომელსაც საჩეხი ერქვა, იგი დერეფნად იხმარებოდა. ზოგიერთ საჩეხს გვერდები მოწნული ჰქონდა, წინ კი ღია იყო⁹. მოწნულ სახლს ორი ცალმხრივი კარი ჰქონდა, რომელიც ზემოთაც და ქვემოთაც კორით ანუ საყუნწურით კარის ჩარჩოს ფილში „ამოჩქენტულ“ ადგილში ტრიალებდა¹⁰. სახლს ფასადის მხრივ განიერი კარი ჰქონდა, რომლიდანაც „წლის მოსავალი“ და ცეცხლისათვის დიდი მორები შეჰქონდათ. ოთახს ლასტის სანათურს უკეთებდნენ, რომელსაც ღამე „ჰგულავდნენ“ და ღლისით იღებდნენ, რომ შინ დამდგარი ბოლი გასულიყო და ოთახში სინათლე შემოსულიყო. კარები ღლის განმავლობაში, გარდა ზამთრისა, ღია იყო. პაერის

7 ასეთი ცნობა კახეთისათვის პაქსაუზენსაც მოეპოვება.

8 ერთ ხალხურ ლექსში აღნიშნულია: „წნულის სახლი გაეაკეთე, ზედ დამიწყვი იხნები, შენ რომ შაირში მაჯობო, მე რაღა ბიჭი ვიქნები“.

9 კლასპროთის მიხედვით კახეთში გავრცელებული მოწნული სახლი, ჩერქეზული მოწნული სახლის ტიპიურია.

10 პაქსტაუზენი მოწნული სახლის აღწერის (1843 წ.) დროს აღნიშნავს, რომ ასეთ სახლს კარები ზოგჯერ სამ მხარეს ჰქონია.

გაწმენდაც აქედან ხდებოდა. მიუხედავად ამისა, შუაეკლესიური ბინები მაინც კვამლით იყო სავსე, ამიტომ აზევილ ჭადის ფქვილს დაწოლის დროს თვალებზე იდებდნენ.

წიწული სახლის შუა ადგილას მოხატული და ბოლისაგან გაშავებული კაბებიანი¹¹ დედაბოძი იდგა. დედაბოძის ორივე მხარეს, საქონლის ბაგის მსგავსი ორ ნაწილად გაყოფილი ფიცრის სათაესო იყო გაკეთებული. მის ერთ ნაწილში თიხის მოუკალავი ჯამ-ფილები¹² ელაგა, მეორეში კი მთელი წლის სამყოფი ქვა მარილი, რომელიც „თათრებს აქლემებით მოჰქონდათ და ფეტვზე იცვლებოდა“. დედაბოძის წინ სართაულის დასადები ქვის ან ხის კერა იყო მოთავსებული, რომელზედაც ამზადებდნენ სადილს, აცხობდნენ პურს — ხმადს, ახურებდნენ თიხის კეცებს. თონე იშვიათად ჰქონდათ, შემდეგ კი მისი აგება მასიურად დაუწყიათ.

დასაწოლად და დასაჯდომად აქ ისევ, როგორც მიწურ სახლში, ხის განიერი ტახტები იყო გამოყენებული. საფენად დაწოლის დროს ფურცლის ხარლით მოწიწებული ნეჭა („თუთის ხეს ზაფხულში გაატყავებდნენ და მას ულოს ნაჭერთან — ნამჯასთან ერთად ქსოვდნენ“. ნეჭის სიგრძე სხვადასხვა იყო, ხშირად ის ორი მეტრი ყოფილა), ფარდაგი, ტყავი ან მოთელილი ნაბადი იხმარებოდა. დასახურავად ტყავი და საბანი იყო გამოყენებული. ხმარებაში ყოფილა ბალიშები, რომელსაც ქვემოთ ხის ორნამენტირებულ ბარცაკალს უდებდნენ. ბარცაკალი ყველა ოჯახს რამდენიმე ჰქონდა, იგი მზითვისათვის განკუთვნილი ნივთი იყო, ვისაც ბალიში არ ჰქონდა, ბარცაკალზე ტყავს ან რაიმე რბილ ნივთს მიაფენდა¹³ და ისე იძინებდა. დასაწოლად განკუთვნილ ნეჭას

11 კაბები და ჩხები დედაბოძზე წინდებისა და ტანსაცმლის ჩამოსაკიდებლად და გასაშრობად იყო გამოყენებული.

12 ჭურჭელი: სადუღარი, კოკა, ლიტრა, ჯამები ან თელავის ბაზარზე იყიდებოდა ან მეჭურჭლეებს დაჰქონდათ ურმებით ვარდისუბნიდან, იყალთოდან, რუსიპირიდან.

13 უნდა აღინიშნოს, რომ მოწიწებულ სახლში ყველა ასე არ ცხოვრობდა. XVIII საუკუნეში კახეთში გავრცელებული მოწიწებული სახლის აღწერის დროს გიულდენშტედტს აღნიშნული აქვს, რომ კაცები წვეტიან ნალებზე, მათ აქვთ ბალიშები, მუთაქები და

ისევე, როგორც საბანს და ტყაეებს დილით კეცავენ და ტახტის ერთ კუთხეში აწყობდნენ.

სუფრად ტაბაკს ან გრძელ ზონჩას იყენებდნენ. ჭირსა და ღვინში კი ღურჯი ჩითის ან ხამის სუფრა იყო ხმარებაში, რომელსაც თელავში ან სოფელში მოსიარულე ეატრებისაგან ყიდულობდნენ (სუფრის სიგრძე სამმეტრანახევარი ან მეტი იყო, განი კი ნახევარი მეტრი ჰქონდა. ღურჯ სუფრაზე გამოსახული იყო თევზები, დანა-ჩანგალი და სხვა საყოფაცხოვრებო საგნები).

პურს აწყობდნენ დაწნულ ლასტზე, რომელიც სახლის კოჭზე იყო ჩამობმული. შინა ხის კოდებით, ჭურჭლისათვის განკუთვნილი ხის თაროთი და კედელზე მიმაგრებული ფეხებიანი თახჩით იყო მოწყობილი.

ოთახი განათებული იყო „წუწკი“ ლამფით, რომელიც დაგრეხილი წნელისაგან კეთდებოდა, ჭრახით ან ბიკვანით.

„შუაცეცხლიან სახლს არც ჭერი ჰქონდა და არც ფიცრიანი იატაკი — მიწური იყო“. ოთახში აყალო მიწას ყრიდნენ და ფეხით ან უროთი ტკეპნიდნენ. წნელი სახლის საჩეხი მოაჯირის გარეშე კეთდებოდა. ასეთი სახლი. თუ მას წყალი ძლიერ არ ხვდებოდა, 20—25 წელი ძლებდა. მისი გაკეთება ყველას შეეძლო, მაგრამ სოფელში ზოგიერთი გლეხი საგანგებოდ იყო დახელოვებული და ასეთი სახლის გაკეთებაში სხვასაც ეხმარებოდა.

სამეურნეო სათავსოები ან ნაგებობანი მოწნული სახლის შიგნით ან გვერდზე იყო მიდგმული, ზოგს კი ასეთი ნაგებობა ცალკე ჰქონდა გამართული. საჩეხში ან გადახურულ საფარში იდგა „შეკრული“ ამბარი, მარანში ხის საწნახელი და იქვე მიწაში ქვევრები იყო ჩაყრილი.

ზოგი მარცვლის შესანახად ამბარსა და კოდთან ერთად ღია ცის ქვეშ ორმოებს აკეთებდა. გომი || ბოსელი ხშირად სოფლის „ბოლოზე“ იყო აშენებული. საქათმე და საღორე ყოველთვის ცალკე ბაშბის საბნებიც კი.

არ ჰქონდათ გამოყოფილი.

სანამ თვითოეული სახლის ტიპის აღწერაზე გადავიდოდეთ, უნდა შევჩერდეთ სახლის მშენებლობასთან დაკავშირებულ წინასწარ სამუშაოებზე — სახლის ასაშენებელი ხისა და ქვის მასალის შერჩევასა და მომზადებაზე.

მასალის მომზადება სახლის აშენების დაწყებამდე რამდენიმე წლით ადრე ხდებოდა. უკიდურეს შემთხვევაში მოჭრილ ხის მასალას ზაფხულის ცხელი თვეები მაინც უნდა გამოეელო. ხეს ჭრიდნენ ზამთარში ან შემოდგომით, „გამოხუთშაბათებულ“ მთვარეზე, რომ მას ჭია არ გაჩენოდა და არა გაზაფხულზე, როდესაც ის იფოთლება და წყლით არის სავსე. ხის დამუშავების ეს ხალხური წესი მოწმდება არქიტექტორ ვიტრუვის ნაშრომში¹⁴. იმავე დროს დადასტურებულია, რომ ზამთარში მოჭრილი ხის მექანიკური თვისებები უფრო მტკიცეა, ვიდრე ზაფხულში მოჭრილისა. გარდა ამისა, ზამთარში ხის მასალისა თუ თვითონ ხე-ტყის მოჭრა და ტყიდან გამოტანაც გაცილებით ადვილია.

ხის მასალის მოსაჭრელად რამდენიმე კაცი ერთად მიდიოდა. თუ შემკვეთს მასალის დამზადება ეჩქარებოდა, ბევრ მუშას დაიჭირებდა. ხის მოჭრა ყველას შეეძლო, მაგრამ მასალისათვის მისი შერჩევა განსაკუთრებულ ცოდნასა და დაკვირვებას მოითხოვდა, ამიტომ დაჭირავებულ ხალხს გამოცდილი ხელოსანი თან ახლდა.

ურთიერთდახმარება საფასურის ანაზღაურებითაც იცოდნენ 1918—20-იან წლებში. ერთი დღის შრომის საფასურად 1 მანეთსა და 4 აბაზს იხდიდნენ, მაგრამ იყო შემთხვევა, როდესაც ხის მოჭრასა და თლაზე ერთმანეთს უსასყიდლოდ შეელოდნენ.

ხის მოსაჭრელად მიჰქონდათ ცული, ლარი, ნახშირი, ჯამი, წყალი და რკინის ჩანგალი. „თუ შეველა უსასყიდლო იყო, მაშინ მუშის საჭმელი მასალის პატრონისა უნდა ყოფილიყო“, მაგრამ დაჭირავებულ მუშას სადილ-სამხარი თვითონ მიჰქონდა.

¹⁴ Витрувий. Десять книг об архитектуре, книга II, IX гл, Москва, 1936.

სამასალედ გამოსაყენებელ ხეებს წინასწარ შეარჩევდნენ და დანიშნავდნენ. ამის შემდეგ ტყის მცველი მასალის მყიდველთან ერთად ტყეში მიდიოდა და შეფასების შემდეგ მყიდველს „ბილეთს აძლევდა. ნაყრის შემის ბილეთი იაფი იყო, სამასალე ფეხდგომელა ხე კი დიდათ ფასობდა“.

სამასალე ხის შერჩევა სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით იცოდნენ. კარგი მასალა სქელი, მაღალი, სწორი, ნაკლებ ტოტიანი ხისგან გამოდიოდა, რომელსაც მარტო ქოჩორი ჰქონდა. ხე მზებზე უნდა ყოფილიყო გაზრდილი, ასეთი ხე ადვილად იხერხება და ადვილი დასამუშავებელი იყო

ხის ვარგისიანობას ზოგჯერ ნაჯახის შემორტყმითაც იგებდნენ. „თუ ღრუ ხეა, მას დიდი ხმა აქვს — ის ფუყია და მასალაც არ ვარგა, მკრივი კი უხმოა და მასალისათვის კარგია“.

ხის ვარგისიანობას სხვა მონაცემების მიხედვითაც იგებდნენ. „ღრუ ხეს ზოგჯერ ზალი აქვს გვერდში, შავი წყალი გამოდის და ასეთი ხე უვარგისია. ზოგიერთმა ძველმა ხემ ხავსი იცის. მასალისთვის ასეთი ხეც არ არის კარგი. არც ხშელი და სოკოიანი ხე ვარგა მასალისათვის, ის შეშათაც არ გამოდგება. მასალათ არა ვარგა ძუა — წკეპლა ტოტიანი ხე. ასეთი ხე მაგარია და ძნელი დასამუშავებელი არის. ხშირ ნეკერიანი (ნეკერა — ხის კუკური. ზამთარს წარმოჩენილი ხე კარგია. მასალისთვის კარგია გულზე დაპეპლილი ხე; ასეთი ხე არ გამრუდდება, რადგან ძველია. მაგრამ თუ ხე წალი || ჯველი (ახალგაზრდა) იყო და თეთრი გული ჰქონდა, ის აუცილებლად დაიგრიხებოდა“.

ხის მასალის გამოცნობა ქორთუკის ჩატრითაც იციან. თუ ხეს ქორთუკი სწორად აეჭრა, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის ხე მასალად გამოდგება. მაგრამ რადგანაც ზოგიერთი ხე „ნაჯახში ცუდია“ და „ხერხში კარგი“. ამიტომ მასალის შერჩევა მხოლოდ ამ ნიშნით არ შეიძლება.

ხის მოჭრა ადგილმდებარეობის მიხედვით ხდება. ვაკეზე სხევანაირად იჭრება. ფერდობზე კი სხევანაირად „როდესაც ხე ვაკე

ადგილზე იჭრება, სანაფოტე უფრო ღრმად იმ მხარეს უნდა შეეჭრათ, საიდანაც ხე გადაზნექილია; ასე მოჭრილი ხე არ აიჩეხება, ხე თუ აიჩეხა, ის გადავარდება და გაფუჭდება. ხეს რაც უფრო დიდი სანაფოტე ექნება, ის უფრო მალე მოიჭრება, მისუსტდება და წაიქცევა“. მოჭრილ ხეს გასხუპდნენ ცულით, მერე დააჭრიან ბოლოებს: თუ ფიცრების ამოღება მაშინვე უნდათ, გაქეჩვენ და დაკუთხავენ. თუ ხე ტყიდან მოჭრისთანავე არ მოაქვთ, მას ტოტებს არ აჭრიან, რადგან ტოტებმოჭრილი ხე თუ დიდხანს დარჩება ტყეში, ადვილად ფუჭდება. მორს მოეჭრება თავი და 3-4 ან 5 ადლზე საჭირებისა და მიხედვით ცულით ან ბირდაბირით დაიჭრება. საყვავისათვის გათვალისწინებული მორი გრძელი უნდა ყოფილიყო. როდესაც მორი ნაჯახით იჭრება, მას, როგორც მთხრობლები აღნიშნავენ „ხარჯი აქვს, ბირდაბირობით მოჭრილს კი არაფერი არ აკლდება. ზოგჯერ მოჭრილი ხე გაზაფხულამდე ტყეში ან შინ აწყვია ისეთ ადგილას, რომ მას წვიმა და მზე არ მოხვდება. ამის შემდეგ გაატყავებენ მორს და რამდენიმე თვის შემდეგ, როდესაც შეხმება, ფიცრებათ დახერხავენ“.

დიდი მორი ტყიდან რომ ადვილად წამოეღოთ, ოთხივე გვერდზე ითლებოდა. პატარა მორი კი გაუთლელი მიჰქონდათ. მორს უკეთდებოდა საცხვირე, რომელშიც ებმებოდა წნელი ან ჯაჭვი. ჯაჭვს ან წნელს მოაბამდნენ უღელს და ყვევართ ან სამუდლოთ თრევით ჩამოჰქონდათ საურმე გზამდე. 190 ფიცრიან მორს უღელი კამეჩი სძლედა. ზამთარში მორის წამოღება ადვილი იყო.

როგორც აღვნიშნეთ, მორის დახერხვა გაზაფხულზე ჯობდა, მაგრამ ზოგჯერ მოტანილ მორს, მაშინვე დახერხავდნენ და დაბელლავდნენ.

მორის მთლიანად შენახვა არ იყო მიზანშეწონილი. შენახული მორის თავი და გვერდი ლპებოდა, „დაჭრილი მასალა კი უხარჯოა. მორს მზე-წვიმა აფუჭებს, თავებიდან ფუჭდება, წყალი გაუეღის, დაიხეჩება“. ამიტომ მორს დაჭრიდნენ და ისე ინახ-

აედნენ. მორი ხარაჩოზე იხერხებოდა, ხარაჩოზე ატანილ მორს თარაზოში ასწორებდნენ, ჩანგლებით ამაგრებდნენ და ხერხავდნენ. შუაზე გახეხილი მორის თვითოეული ნაწილი ილარება და შემდეგ იხერხება, რასაც ხის განათხლება ჰქვია. ნაოთხალის ფიცარი ყველაზე კარგ მასალად ითვლება. ასე დახერხილი მასალა ჩრდილში იბეღლება. მზეზე გამხმარი ფიცარი არ ვარგა, ის ადვილად იშაშრება. დაბედვლა გულისხმობდა ფიცრების ისე დაწყობას, რომ მათ შორის პაერს ემოძრავა. ამისათვის თვითოეულ ფიცარზე რამდენიმე ადგილას დებდნენ სქელ ცხირს, რომელსაც ზემოდან მეორე ფიცარს ადებდნენ და ა. შ.

საშენი მასალა მშრალი უნდა იყოს, თუმცა ის მასალა, რომელიც საკოჭედ მზადდება, ნედლი უფრო კარგი დასამუშავებელია. „კოჭის დიდხანს გახმობა არ შეიძლება, მრუდე გამოდის, ნედლზე კი კარგად იპოლებათ“, აღნიშნავენ მთხრობლები. ამ თვალსაზრისით არჩევენ ხის ორ ჯგუფს: ცაცხვის, ფიჭვის, მურყნის ხის დამუშავება ხმელი ჯობს. წიფელა, თხელა, მუხა, კაკალი კი ნედლი უნდა დამუშავდეს. განსაკუთრებით მშრალი უნდა იყოს კარფანჯრის მასალა. ის სამი წლის განმავლობაში უნდა შრებოდეს. ხმობადამთავრებული საშენი ხის მასალისაგან აგებული შენობა მაღალი ხარისხისაა.

სახლის ასაშენებელ მასალად საუკეთესოა ფოთლოვანი ხის ჯიშები: მუხა, თელა, წაბლი, თელამუში, წიფელი, მურყანი და წიწვიანი ხის ჯიშები: ფიჭვი, ნაძვი და სხვ. ხის მასალა მოაქვთ უმთავრესად აკურის ტყიდან, ნარბლის ტყიდან (რომელიც სოფელ ვაჩნაძიანის საკუთრება იყო), ბალიანიდან (მთაშია), ნაომრებიდან (აკურას ეკუთვნოდა). ამათგან თელა გამოირჩევა გამძლეობით და სილამაზით. იგი სხვასთან შედარებით ადვილი დასამუშავებელიც არის. ასევე კარგი დასამუშავებელია წიფელი და ცაცხვი. კარფანჯრებისათვის და კარების ბაზოებად კაკლის და ცაცხვის ხის მასალას ახმობდნენ.

როგორც ძველად, ასევე ახლაც, საშენ მასალად იყენებენ რიყისა და კლდის ქვას. მნიშვნელოვანი ადგილისათვის კი უმეტებენ აგურს. როგორც ერთი ზომის საშენი მასალა, იგი ძირითადად კუთხეებში იხმარება.

ქვის მასალის მოტანა გაზაფხულზე ხდება, იგი ხევიდან მოაქვთ. ზოგი ქვა ტყეში იყო და მას იქვე ჩეხავდნენ. საამშენებლო საქმეში გამოყენებული იყო შემდეგი სახის ქვები: სიპი, ხურდა || ჭუჭყა, ლურჯი ქვა, მჭადა, ჩანგალა || კიტრა ქვა, გოხი, შუბლა, ხიჭი || ხვინჭა, რომელიც კედლის შესასვლელად იხმარება. ფიქალი და ლურჯი ქვა, რომელსაც საგანგებოდ ქვის მთლელი ამუშავებს. მშენებლობაში იხმარება როგორც ქართული, ასევე რუსული აგური. „ჩვენი აგური თხელი იყო, რუსული აგური კი სქელი, რომელსაც მსუქან აგურსაც ვეძახით“. აგურებს შორისაც არის განსხვავება: იხმარება მთელი აგური, ნახევარი აგური და გათლილი ანუ „ტაბაკა“ აგური.

სახლის მშენებლობის პირველი საფეხურის — სახლის გეგმის, მასალის მოტანა-მოშადების შემდეგ იწყებდნენ მუშახელის საკითხის მოგვარებას. მშენებლობის დროს იცოდნენ როგორც დახმარება, ასევე მუშის ქირით მოყვანა. დახმარების ასეთი ფორმები იყო ქომაგი და ნაცვალგარდი. ქომაგში მონაწილეობას იღებდა ნათესავი, რომელიც ყოველგვარი საფასურისა და სანაცვლოს გარეშე, რამდენიმე დღე ეხმარებოდა სახლის მეპატრონეს. ნაცვალგარდი კი სანაცვლოს სამუშაოს შესრულებას მოითხოვდა, რომელშიც ძირითადად მეზობელი მონაწილეობდა.

ხელოსნისა და მუშის დაქირავების ორგვარი წესი არსებობდა — ნარდად და ყოველდღიური ანგარიშის სწორებით. მუშახელების მოხმარების საკითხიც ორნაირი იყო: ხელოსანი თავის მუშით ურიგდებოდა მშენებელს, მეორე შემთხვევაში მშენებელს მუშახელი თვითონ ყავდა ოჯახში ან თვითონ დაიქირავებდა. დაქირავებაც ორნაირად იცოდნენ. ნატურით და ფულადი ანაზღაურებით.

ოსტატებს გარდა მშენებლობაში მონაწილეობას იღებდნენ მეხრეები, რომლებიც ქვიშა-ქვას ეზიდებოდნენ.

აკურის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახული რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით (ეს წეს-ჩვეულება კახეთის სხვა ადგილებშიც იყო გავრცელებული), ძველად სახლის ასაშენებელი ადგილიდან — „სახლის ფუძიდან“ აღებულ ერთ მუჭა მიწას მკითხავს წაულებდნენ და ამკითხვინებდნენ. როდესაც გაიგებდნენ, რომ ამ ფუძეზე სახლის აშენება შეიძლებოდა, მაშინ იმ ადგილს მღვდელს აკურთხევენებდნენ „წმინდა წყლით“, ადგილს გაანათვლიდნენ.

სადირკვლის გაჭრა საესე დღეს უნდა დაწყებულიყო, ძირითადად კვირას. გაჭრილი სადირკვლის ოთხივე კუთხეში თეთრ ფულს, ან თეთრ ფქვილს ყრიდნენ და სადირკვლის ღვინით დალოცვის შემდეგ, ღვინოს შიგ ჩაასხამდნენ. სადირკვლისათვის ამოსაღებ მიწას ბარს პირველად ოჯახის პატრონი დაკრავდა. პირველად დაიწერდა და დაილოცებოდა. სადირკვლის გაჭრა ეაკე ადგილზე ადვილი იყო. ფერდობებზე კი ძნელი, ამიტომ იქ ნიადაგს ხელოვნურად ქმნიდნენ, ფერდობს გაჭრიდნენ და თარაზოში გაასწორებდნენ.

ხის ნაგებობის ბოძების სადირკველზე დადგომაც ზემოაღნიშნული რიტუალების შესრულებას მოითხოვდა.

როდესაც სახლის აშენება დამთავრდებოდა, დიასახლისი, ოჯახის რომელიმე წევრთან ერთად მიდიოდა ძველ სახლში „ძველ საფუძველზე“ გამომცხვარი ქადით, ჩარეკა ღვინით, მოხარშული ქათმით და სანთლებით გამოითხოვდა სახლის ანგელოზს, აანთებდა ორ სანთელს, იქვე სადმე მიაკრავდა და სახლის ანგელოზს მიმართავდა: „გამოგყე ჩენო კეთილო ანგელოზო, წამობრძანდი ახალ შენობაში, ჩენი საფარველი იყავ — კეთილი თვალით, ბარაქა მოგვეციო“. „კეთილი ანგელოზის ქადას ღვინით დაამწყვლოებდა, დაჭრიდა და ქათმის ხორციდან ერთად იქ მყოფებს აჭმევდა, დარჩენილ ქადას, ღვინოს და ცოცხს შინ წამოიღებდა“.

სახლი ორფერდა და ოთხფერდა სახურავით იხურება. ორ-

ფერდა სახურავით დახურულ სახლს სწორი ან ღირსიანი სახურავი ჰქვია. ოთხფეხა სახურავით დახურულს კი მოქცეული ანუ თუშური სახურავი, რომელსაც იმერულ სახურავსაც ეძახიან. აკურაში ამჟამადაც გავრცელდა ოთხფერდა სახურავით დახურული სახლები, რომლებიც უფრო ძვირი ჯდება და ბევრ შრომას მოითხოვს. კავი მოკლედ უნდა დაიჭრას, კრამიტიც მეტი უნდა და ღურსმანი და მუშახელიც მეტია საჭირო. რაც შეეხება ორფერდა სახურავიან სახლს, რადგამაც მას სხვენი აქვს, უფრო გამოსაყენებელია და მის აშენებას ნაკლები შრომა სჭირდება.

ჩალასთან ერთად სახლი ყავრით და ქართული მოქობილი კრამიტით იხურებოდა, რომელსაც პრაქტიკული გამოყენებაც ჰქონდა, რადგან ის გატეხილიც იხმარებოდა. სახლს რუსული კრამიტით უფრო ეკონომიური თვალსაზრისით ხურავდნენ. ის იაფი იყო. ახლა ძირითადად თუნუქს ხმარობენ.

ფიცრული სახლი ორი სახისა კეთდებოდა: ბოყვიანი ანუ აფრიანი და საყელურიანი ანუ ყურიანი. ბოყვი არის გვერდებამოღებული სქელი ფიცარი ანუ ძელი, რომელშიაც ფიცრის თავებია ჩამაგრებული, კახეთის ზოგიერთ რაიონში ბოყვს აფრას ეძახიან. ბოყვი ოთხი სახისაა: კუთხის ბოყვი, შუა ბოყვი, გამყოფი ბოყვი და კარ-ფანჯრების ბოყვი.

საყელურიანი ანუ ყურიანი სახლი შემდეგნაირად შენდებოდა: კედლის ფიცრების ნაპირი ნახევრამდე ჩატრილი იყო და ორი ასეთი ფიცარი ერთი მეორეში იჯდა, ერთმანეთს ებმებოდა და კეთდებოდა სახლის კუთხე-ყურე. ყურიან სახლს ქიზიყში ჯვარყურიანსაც¹⁵ ეძახიან.

ფიცრული სახლი საძირკველზეც შენდებოდა და უსაძირკველოდაც. ერთ ან ნახევარ არშინზე ამოიყვანდნენ ქვითკირს და დაიწყებდნენ აშენებას. უსაძირკველო სახლს კი ასე აგებდნენ: ოთხ ქვაზე დადებდნენ ჯვარედინად ოთხ ღირეს, რომელთაც საყელოები

¹⁵ შინამრეწველობის მასალები, აღმშენებლობა, I.

ამოჭრილი ჰქონდათ და ყელები ერთმანეთში გადაჭდობილი, დირეების ქვეშ დარჩენილ ადგილს ქვებით გამოავსებდნენ და ლაფით ამოაშენებდნენ. ბოყვის საშუალებით კედლის აგება ასე ხდებოდა: ღირეში ჩასმული იყო აფრა. ერთ ოთახს უკეთდებოდა დაახლოებით ექვსი აფრა, ოთხი გვერდზე და ორი კართან, რომელიც კედლის ფიცრების ჩასალაგებლად ამოდარული იყო. ფიცარი ფიცარზე ნარიმანდით, ქანიშკაფით ან ხაზით ეწყობოდა, ფიცარს ფიცარზე რომ დადებდნენ, ზემოდან უროს დაარტყამდნენ, რომ ფიცრები ერთმანეთზე დასულიყო, ერთმანეთს გაკვროდა. კარების აფრაში ჯდებოდა მოკლე ფიცრები, ფანჯრის მოკლე აფრაში ჯდებოდა ფანჯარა. მოკლე ფიცრების ერთმანეთზე გადაბმა აფრით ხდებოდა.

ყურიანი სახლის კედლები ასე კეთდებოდა: ოთხივე მხრივ კედლების გაკეთების დროს ერთი გვერდის ფიცარი მეორე გვერდის ფიცარს კუთხეში ხედებოდა და საყელოთი ერთმანეთში იკეტებოდა. ამოშენებულ კედელს „საკოჭედ რომ მოჰყრიან“, ზემოთ ადებენ სარტყელს, სარტყელზე კი ნაღს ღურსმავდნენ. ამრიგად კედლის აყვანა დამთავრებულად ითვლებოდა. ნაღზე აწყობდნენ კოჭებს, რომლებიც ამოჭრილი საყელოთი ერთმანეთში იჯდა. კოჭების ერთმანეთთან დაკავშირებას იხნების გადაბმას ეძახდნენ. გადაბმისათვის კი საჭირო იყო, რომ თითოეულ მათგანს სათანადო ადგილას ყბა ჰქონოდა ამოდარული, მიჭრილი. ამოჭრილი კოჭის თავსა და ბოლოში ჩასმული იყო ორი სწრაფილი, რომელზედაც საყვავე იყო გადებული. გრძელ შენობაში საყვავეს უკეთდებოდა მარწუხები, სიმაგრისათვის კი ხის ბოწკინტი. ძველად, როდესაც ღურსმანი არ იყო, კაყების თავებს ერთმანეთზე აბამდნენ; შემდეგ კი საყვავეზე დაწყობილ კავს ღურსმავდნენ. კოჭს მაღლა ამოყვანილი ჰქონდა საქარე, რომელზედაც საქარის ანუ ღირსის ფიცარი იყო გაკრული.

ფიცრულ სახლში ზოგჯერ ბუხრისა და განჯინებისათვის უკანა და გვერდის კედელი ქვითკირისა იყო. ზოგიერთ ფიცრულ

სახლს უკანა კედელი მოწნული ლასტისა ჰქონდა და ნეხვით იყო გალესილი. ცეცხლის კარგად დასანთებად ბუხარს წინა პირი განიერი ჰქონდა, უკანა კი ვიწრო. ბუხარს ჰქონდა თალი, რომლის ზემოთ ლამფისა და სხვა პატარა საგნების დასაწყობად ბუხრის თავი იყო გაკეთებული.

გარდა აღნიშნულისა, მთავარი ელემენტი, რითაც ფიცრული სახლი მოწნული სახლისგან განირჩეოდა, იყო კედლებში მოწყობილი თახჩები და კარადები. ამავე დროს ფიცრულ სახლში აივნის შემოღებამ შეცვალა თვით სახლის წინა ფასადის კონსტრუქცია. ასეთ სახლს ძველად ერთი მთლიანი კარები ჰქონდა, რომელიც აფრაში იჯდა. კარების თავზე ქუდი იყო მოთავსებული, რომელშიც კარები საყუნწურით იყო აყრილი. კარებს დაბლაც საყუნწური ჰქონდა გაკეთებული და ფილში ტრიალებდა. ფიცრულ სახლს თავიდანვე ფანჯრის მაგივრად სანათური ჰქონდა ამოჭრილი და როცა კვამლი დადგებოდა, სანათურის ფიცარს ამოაძრობდნენ კვამლის გასასვლელად. სინათლე ოთახში ძირითადად გაღებული კარიდან შემოდის, ვისაც შეძლება ჰქონდა, სხვენზე ფიცარს აკეთებდა, ვისაც არ შეეძლო, თევზის ფხურად დაწნულ ლასტს გაუდებდა სხვენზე და კამეჩის ნეხვით გალესავდა¹⁶.

სახლს მაღლა ბოლის ასასვლელი საბოლესი ჰქონდა. შუა ადგილას საყვავის მწვდომი კაპებიანი დედაბოძი იდგა, რომლის წინ რკინის ან ქვის კერა იყო მოთავსებული. სახლის კოჭზე ჩამობმული იყო ჯაჭვის ან წნულის საკიდელი, რომელსაც ყურიანი ქვაბის ჩამოსაკიდებლად ხის კაკუტი უკეთდებოდა. ოთახის შიდა მოწყობილობა ისეთივე იყო, როგორც მოწნულ სახლში; ერთ მხარეს განიერი ტახტი იყო მოთავსებული, მეორე მხარეს კი, ხის კიდობანი და სკივრი იდგა. პურისა და ჭურჭლისათვის კედელზე ხის თარო იყო გაკეთებული. მთელი ოჯახი ამ ერთ ოთახში ცხოვრობდა, ერთ კუთხეში უფროს თაობას ეძინა,

¹⁶ შინამრეწველობის მასალები, აღმშენებლობა, I.

მეორეში კი – უმცროსს, სამეურნეო დანიშნულების სათავსოების სახლს გვერდზე და ეზოში ჰქონდა განლაგებული.

ასეთი იყო კახეთში ძველად გავრცელებილი ხის სახლი აგებისა და მისი შიდა მოწყობილობის მხრივ.

ფიცრულმა სახლმა გაიარა განვითარების საფეხურები, რომლებიც უპირველესად სახლის საცხოვრებელი ფართობის და მისი დეკორატიული მხარის შეცვლაში გამოიხატა, იგი კვადრატული გახდა – ერთი ან ორთახიანი; მოისპო გრძელი, კერიანი ოთახის დამკვიდრებული ტიპი. აღსანიშნავია, რომ ოთახები ზოგჯერ მოძრავი ტიხრებით იყოფოდა და საჭიროების დროს ერთ ოთახად ერთიანდებოდა. ოთახების დაყოფის ასეთი ტრადიცია დასავლეთ საქართველოში იყო გავრცელებული. აკურაში ამის პირველ მკვთებლებად იმერელ ხუროებს ასახელებენ.

ასეთ სახლში არც დედაბოძი იყო და ზოგჯერ არც კერა. კერის ადგილი ბუხარმა დაიკავა; ძველებური ხის ტახტები და თაროები ხის ან რკინის საწოლებმა და საჭმლის კარადამ შეცვალა. ს ხ ე ნი და ოთახის იატაკი ფიცრით მოიგო, გაკეთდა დიდი მინიანი ფანჯრები და გ უ ლ ი ა ნ ი კ ა რ ე ბ ი, რომელიც კორით ჩამოება. ჩალის მაგივრად სახლი ყავრით ან კრამიტით დაიხურა. აივანი ორნამენტირებული ჭდეული ბოძებით და ჩარხში გამოყვანილი დონ ყ ა ზ ი თ დამშვენდა. აივანს ბოძებს შორის თხელი ფიცრიდან გამოხერხილი სხვადასხვა სახის აშიები გაუკეთდა. მიუხედავად ამისა, სახლის კონსტრუქციული აგებულება და ეზო-კარმიდამოს განლაგების ძველი ფორმები უცვლელი დარჩა.

განვითარების შემდეგ საფეხურებზე ფიცრული სახლი შეიცვალა როგორც გეგმით, ასევე შიგნითა საცხოვრებელი ფართობით და კონსტრუქციით. აქ უკვე გრძელი ფიცრული სახლის მხოლოდ შინაგანი გადაკეთება კი არ მოხდა, არამედ იგი გარკვეული ფორმითაც შეიცვალა, აშენდა ორსართულიანი სახლები. რომლის ქვემოთ

გომური მოთავსდა. ასეთი სახლი ზოგ შემთხვევაში ერთოთახიანი იყო, ზოგ შემთხვევაში ორ- და სამოთახიანი. სხვადასხვანაირი იყო სახლის შინაგანი კონსტრუქცია: იატაკი ზოგს ფიცრისა ჰქონდა, ზოგს კი მიწის. სახლის მეორე სართულის კედლები (ძველისაგან განსხვავებით) კარგად დამუშავებული ხის მასალისაგან გაკეთდა.

ქვითკირის სახლი. ხის სახლთან ერთდროულად, სოფელ აკურაში გაერცელებული ყოფილა ქვის გრძელი ერთსართულიანი სახლები. ქვის სახლმა, ისევე როგორც ხის სახლმა, ცვლილებები განიცადა. დასტურდება, რომ ქვის სხვადასხვა კონსტრუქციის სახლები უშენებიათ, რომელთაგან ზოგიერთი ეხლაც არის შემორჩენილი. ერთსართულიანი, ხევის ქვით ნაგები სახლის ნიმუშებს ვხვდებით რამდენიმე ადგილას, თუმცა მათი გეგმა, კონსტრუქცია და შიდა მოწყობილობა ცხოვრების ახალი მოთხოვნილებების საფუძველზეა გარდაქმნილი. ეს სახლები ძირითადად ქვის თევზის-ფხური წყობითაა აშენებული.

ძველი ტიპის გრძელი, ხევის ქვით ნაგები ერთსართულიანი სახლი ორფერდა სახურავით, ჩალითა და ჩადუნით ყოფილა დახურული: მას ქართული ცალი კარი ჰქონდა და სინათლისათვის სანათური ან ფანჯარა. ქვის სახლის პირველი და მეორე სართულის გვერდის კედელში კეთდებოდა განჯინები, თახჩები და წალოები. ეს კედელი ოთახის სხვა კედლებთან შედარებით, სქელი უნდა ყოფილიყო, „დაახლოებით 5 ჩარეჩის სისქის. წალოს სიმაღლე და სიგანე დაახლოებით აღლნახევარი ან ორი აღლის ტოლი იყო. წალოს ძველად კარების მაგივრად ფარდა ჰქონდა ჩამოფარებული. განჯინის კედლის სისქე არშინი იყო“. განჯინას კარები ჰქონდა შებმული და ჭურჭლისათვის თაროები ჰქონდა გაკეთებული, დედაბოძი და შუაეცეცხლი ისევე, როგორც კედლის ორ მხარეს მიდგმული ტახტები, ისევე დარჩა. სახლის გვერდზე მარანი, უკან ბოსელი, ხოლო ზოგიერთის ეზოში ბედელი და სა-

სიმიმდევრულ იდგა.

ქვის საცხოვრებელი სახლის განვითარების მომდევნო საფეხურზე იცვლება სახლის შინაგანი კონსტრუქცია, ფასადი კი უცვლელი რჩება. კონსტრუქციულად შეცვლილი ქვის სახლი შემდეგ ასე გამოიყურება: ოთახს გაუკეთდა საშუალო ზომის და ოთხკუთხედი ფორმის უთაღო ფანჯარა, მოისპო კერა და დედაბოძი. გაკეთდა ბუხარი, ფიცრის იატაკი და ფიცარგაკრული ჭერი, თუმცა კერა ბუხარში იქნა გადატანილი და საჭმლის მომზადება ძირითადად იქ წარმოებდა. მაგრამ კერის მოსპობასთან ერთად ცალკე გაჩნდა საშხარეულო. სურსათის შესანახად სახლს გაუკეთდა ლირსი და დაიხურა ყავრით ან კრამიტით, რომელიც ძირითადად ადგილობრივ იჭრებოდა. თახჩები და წალოები კვლავ დარჩა. ხის ტახტების ადგილი ხის საწოლებმა დაიჭირა. რიყის ქვასთან ერთად მშენებლობაში თანდათან დაიწყო ქართული აგურის გამოყენება (გვ. III). თანდათან შეიცვალა აივნის ზომა და ფორმაც; ოთახების გასწვრივ გაჩნდა განიერი აივანი. ქვის სახლის განვითარების შემდეგ საფეხურზე აივნის კონსტრუქცია და ორნამენტირების მოტივები თითქმის შენარჩუნებულია, აქა-იქ ვხვდებით ახალ ორნამენტებს.

ქვის სახლის განვითარების შემდეგ საფეხურს წარმოადგენს აგურის ორსართულიანი გომიანი სახლები. ერთსართულიანი ქვის სახლის და მასზე მიდგმული სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობის თანდათან მოსპობამ სახლისა და სამეურნეო ნაგებობის ერთ ჭერქვეშ მოქცევა გამოიწვია. გაბატონდა ქვის ორსართულიანი სახლები, რომლის ქვედა სართული – გომი ძირითადად სამეურნეო დანიშნულებისათვის გამოიყენეს, მეორე სართული კი საცხოვრებლად. ასეთ სახლებში სართულების პროპორცია არ იყო დაცული. ქვედა სართული მეორე სართულთან შეფარდებით დაბალჭერიანი იყო.

ქვითკირის სახლის განვითარების შემდეგ საფეხურზე ამ

ცვლილებებთან ერთად დიდი ყურადღება მიექცა სახლის როგორც შინაგან, ასევე გარეგან მოპირკეთებას. შეიცვალა სახლის დეკორატიული მხარე, რაც ძირითადად თალიანი ფანჯრების და კიდევ უფრო მეტად მოჩუქურთმებული აივნების კეთებაში გამოიხატა. კერის ბუხრით შეცვლამ ძველთან შედარებით ახლებური სახლის უპირატესობა განსაზღვრა. სახლის შინაგან კონსტრუქციაში კვლავ დიდი წარმატებით იქნა გამოყენებული ხის საკეცი კედელი. ოთახების რაოდენობა გაიზარდა, სახლი ძირითადად ორ და სამოთახიანია და ერთ მწკრივშია განლაგებული. მიუხედავად იმისა, რომ სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობის ნაწილი სახლის ქვემოთ მოექცა, ეზოს კომპლექსი კვლავ ძალაში დარჩა. აქ ვხვდებით როგორც სასიმინდეს და ბელელს, ასევე სათონეს, საბძელს, საქათმეს, საღორეს და სხვ. პირველი სართული, ისევე როგორც პირველი სართულის უმოაჯირო აივანი, თიხის იატაკითაა მოკეპული.

მეორე სართულზე ფანჯრისა და კარის თალი სხვაგვარადაც კეთდება. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ თალი კონსტრუქციულად სხვადასხვაგვარი არსებობს: ხის, აგურის, ქვის და რკინაბეტონის. თაღს სხვადასხვა მოყვანილობა, სხვადასხვანაირი სიმაღლე და სიგანეც აქვს. არსებობს აგურიანი და აგურნახევრიანი თალი. „თალის აგური ფეხზე მუშაობს, მაგრამ ყველა ფეხზე არ დგას, ზოგი წევს. ყველა ფეხზე რომ იდგეს, მაშინ კედელი ერთმანეთს არ გადაებმება“. თალის თავზე შენდება კედელი, რის შემდეგაც შენობის დაკოჭავება და კოჭის თავის გადაღვსვა ხდება, კოჭი დაიდება ნაღზე. ამის შემდეგ კი კოჭისთვის აშენებენ ერთი მეტრის სიმაღლე კედელს, რომ სახურავი, როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, „ვაკეთ (სწორად) არ მოვიდეს“, ჭერი რომ „ვაკეთ“ დაიხუროს, სახლს დაქანება არ ექნება, წვიმა სახურავიდან აივნის სახურავზე კედარ გადავა და სახლში ჩავა.

ქვის გრძელი სახლების განვითარების შემდეგ საფეხურად

ქვედა სართულზე ჭერის სიმაღლის მომატება უნდა ჩაითვალოს, თუ წინათ სახლის ქვემო სართული მხოლოდ სამეურნეო დანიშნულებისათვის იყო გამოყენებული, შემდეგ მისი ერთი ნაწილი საცხოვრებელ ოთახადაც გამოიყენეს. პირველი სართული უფრო დანაწევრდა. მარნის, ბოსტნეულის და მარცვლეულის შესანახავ საკუჭნაოს გარდა ცალკე გამოეყო აბრეშუმის ჭიის სათავსო და სამზარეულო, სადაც სადილობდნენ და რიგ შემთხვევაში მოხუცებს აძინებდნენ კიდევ. ამ ოთახში თიხის იატაკი ფიცრით დაიგო. ბუხარი კვლავ დარჩა, თუმცა ზოგჯერ ის მხოლოდ დეკორატიულ მიზანს ემსახურებოდა და თუნუქის არსებობის გამო საკვამლის მოვალეობას ასრულებდა. პირველი სართული მეორისაგან გარეგანი კონსტრუქციითაც განსხვავდებოდა, ქვედა სართულის ზოგიერთი სათავსო უსარკმლო იყო, ზოგს პატარა სარკმელი ჰქონდა, საცხოვრებელ ოთახს კი უთაღო ვიწრო ფანჯარას და გულიან კარებს უკეთებდნენ. სამეურნეო დანიშნულების სათავსოთა კარები სწორი ფიცრებისგან კეთდებოდა და მას განიერი შესასვლელი ჰქონდა. ეს განსაკუთრებით მარანთან დაკავშირებით შეინიშნება. ასეთი სახლების მშენებლობაში ქვასთან ერთად მეტი რაოდენობით დაიწყეს ქართული აგურის გამოყენება. რომელიც სხვადასხვა კონსტრუქციით შენდებოდა. ასეთ სახლში ქართული ორნამენტირებული ღია აივნები ისევ გვხვდება და მას დღესაც სახლის წინა ფასადის დეკორატიულ გადაწყვეტაში მთავარი ადგილი უკავია.

ამ ტიპის სახლები ძირითადად მე-20 საუკ. 30-იანი წლების მეორე ნახევარს და მის შემდგომ პერიოდს ეკუთვნის.

სამამულო ომის წლებში სოფელში აშენდა რამდენიმე სახლი, ზოლო ომის დამთავრების პირველ წლებში ძირითადად ძველი სახლების გადაკეთება და მათი ფასადის მოდერნიზება მოხდა.

თითოეული მოსახლე ცდილობდა, რომ მიეცა მისი სახლისათვის ღამაზი შესახედაობა და თავის მოთხოვნილება სახლის შიგ-

ნით რეკონსტრუქციითაც განეხორციელებინა. გრძელი სახლები ასე შეიცვალა. ამოშენებულ იქნა ღია აივნის ცალი მხარე და აივნის ხარჯზე ერთი პატარა ოთახი აშენდა. ზოგიერთ სახლებში შეიცვალა სარკმლები. ქუჩისპირა ფასადი ცემენტით შეიღესა და ფასადს ქალაქური სტილის რკინის ღია აივანი გაუკეთდა.

ახალი სახლების სწრაფი მშენებლობა უკანასკნელი 10—12 წლის განმავლობაში დაიწყო, რაც კოლმეურნეთა ფულადი და ნატურალური მეურნეობის სწრაფმა ზრდამ გამოიწვია.

ქვეთიკირის სახლის განვითარების შემდეგ საფეხურს უნდა წარმოადგენდეს ორსართულიანი არა გრძელი, არამედ სამოთახიანი (იხ. ტაბ. XI, სურ. 1) ე. წ. ტუმბიანი სახლები, რომლებიც განსხვავდებიან ზემოთ აღნიშნული სახლებისაგან როგორც გეგმით, ისევე კონსტრუქციით და დეკორატიულადაც. ახალი გეგმა კარგადაა გააღწევეტილი, ოთახებიც პროპორციულია, მათი ფართობი დაახლოებით 60 კვ. მ. უდრის. ერთი ოთახის მეორეს კარით უკავშირდება. ჭერი მაღალია; აივნის გასწვრივ მდებარე ოთახი შედარებით პატარაა. აივანი უმეტეს შემთხვევაში დახურულია შუშაბანდიანი გალერეით. ამ ტიპის ბინის გეგმა ორ მწკრივად განლაგებული ოთახების გეგმის მაგვარია. ეს ბინები თაღიანი ფართო სარკმლებით ხასიათდება. ახალ სახლებში ზოგჯერ კიბე შენობის შიგნითაა გამართული. დამხმარე სათავსოები ძირითადად სახლის ქვემო სართულშია მოთავსებული. ასეთივე წყობითაა აშენებული ქვემო სართულიც. ეს ორსართულიანი სახლი 6 ოთახისაგან შედგება, რომელთაგან სამეურნეო დანიშნულებისათვის ზოგჯერ მხოლოდ ორი ქვემო ოთახია გამოყენებული. უფრო მრავალოთახიან სახლებში ქვემო სართულში მოთავსებულია: მარანი, საკუჭნაო, სამეურნეო იარაღისათვის განკუთვნილი ოთახი, სანოვაგის შესანახი ოთახი და იშვიათად ბოსელი.

ამჟამად ცალმხრივ წინ წამოწეულ სახლებთან ერთად შენდება ორმხრივ წინ წამოწეული — ტუმბიანი სახლები (იხ. გეგმა

IV), სადაც ოთახები სიგრძივ კი არ არის განლაგებული, არამედ ორმწკრივად. ამ ტიპის სახლებში მაღლა, ისევე როგორც ქვემოთ, ორი დიდი ოთახი თავსდება, ხოლო გვერდზე ორი მომცრო ოთახი; წინა ოთახებს შუა შუშებიანი გალერეაა გაკეთებული. იშვიათად გვხვდება ქართული ღია ორნამენტის აივნები, რომლებიც ჩვენ კლიმატურ პირობებში ბინის ერთ-ერთ აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს; რასაკვირველია, ამათ ვერ ცვლის ის პატარა რკინის აივანი (იხ. ტაბ. XI, სურ. 2), რომელიც დამკვიდრდა და რომელსაც არა აქვს პრაქტიკული გამოყენება. ადგილობრივი მცხოვრებლები შუშაბანდების ასეთ გავრცელებას დამატებითი ფართობის მოთხოვნილების საჭიროებით ხსნიან და ამავე დროს მის უტილიტარულ მნიშვნელობაზეც (აივნის დაცვა ხდება წვიმიდან) მიუთითებენ. ახალ სახლებში ორნამენტი სახლის თუნუქის სახურავის აშიაზე და წყლის მილებზე გვხვდება. ორნამენტული მოტივები და ცალკეული დაკორაციული დეტალები წარმოდგენილია სახლის სახურავზე დეკორის სახით. ორნამენტებიდან ძირითადად აღსანიშნავია მითოლოგიური სიუჟეტები, ფრინველთა და ცხოველთა გამოსახულებანი. გეომეტრიული და მცენარეული სახის ორნამენტები და სხვ. ზოგჯერ ასახულია საბჭოთა ემბლემატიკაც. სახლის სახურავის ასეთი ორნამენტირება გათიშული ჩანს სახლის საერთო კონსტრუქციიდან და პრეტენზიულია, მაშინ, როდესაც მივიწყებას ეძლევა ქართული ხალხური ხეზე კვეთის ძველი ტრადიციები (იხ. ტაბ. XII, სურ. 1).

ასევეა გადაწყვეტილი და შეუსაბამოა დღევანდელი ნაგებობის კონსტრუქციაში კიბის საკითხი; ახალ სახლებში კიდეც უფრო გამოიკვეთა დიდი რკინაბეტონის სადარბაზო კიბეები, რაც შეინიშნება არა მხოლოდ სოფელ აკურაში, არამედ იგი გავრცელებულია როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში.

ახალ სახლებში აღარ არის ბუხარი, ხოლო საბუხრე მიწები ყველა ოთახშია გაკეთებული. ბუხარი თითქმის სამზარეულოშიც

აღარ გვხვდება, აქაც თუნუქის ღუმელია გამოყენებული. ზოგ მოსახლეს საშხარეულოში უკვე გაზის ქურა უდგას.

კიდევ უფრო დიდი ყურადღება მიექცა სახლის როგორც გარეგან, ასევე შიგნითა დეკორატიულ მხარეს. ქუჩისპირა ფასადი გალესილია, ზოგჯერ აგურით ან დამტვერეული ლურჯი ქვითაა აშენებული. ოთახის კედლები გაჯით ორპირადაა გალესილი და შეღებილი. ასევე იღებება იატაკი; ვხვდებით პარკეტით მოგებულ იატაკებსაც. ბინის დგამ-ჭურჭელიც ქალაქური ავეჯითაა მოწყობილი, რაც თავისთავად ამ სოფლის მოსახლეობის კულტურული დონის ზრდაზე მეტყველებს.

ახალი სახლების აგების ტრადიცია მეტნაკლებად დაკავშირებულია ადგილობრივ ხალხურ ტრადიციებთან, და გარკვეულ კანონზომიერებას ემორჩილება.

ორსართულიანი ცალმხრივი წამოწეული ტუმბიანი სახლის ასაშენებლად დაახლოებით საჭიროა 10000 ცალი აგური, 90 კუბომეტრი რიყის ქვა, 40 კუბომეტრი სილა და არანაკლებ 1000 ფუთი კირი, აღნიშნულ რიყის ქვაში შედის ლურჯი, თალაში, ჩანგალა || კიტრა ქვა და ხურდა ქვა. 20 კუბომეტრი ფიჭვის და წიფლის ხის მასალა.

როდესაც მასალა მზადაა, გვემის მიხედვით, საძირკვლისათვის მიწის გადაზომვა და გაჭრა იწყება. საძირკველს ჭრიან გაზაფხულზე (მაისში), როდესაც წვიმები წყდება. მიწის გადაზომვას მიწის ანგში (ფარგალში) მოყვანას ეძახიან გადაზომილი მიწა გონიოში სწორდება, საძირკვლის გაჭრა და მიწის ამოღება წერაქვითა და ნიჩბით იციან. გაჭრილი მიწის ამოსუფთაების შემდეგ იწყება საძირკვლის ამოშენება. „თუ ნიადაგი ბოშია, ან ნაყარი, ის მეტი უნდა მოთხარო, სანამ ნიადაგს, ე. წ. სიმაგრეს ვერ იპოვნი. სახლის ასაშენებლად მაგარი ნიადაგი სჯობს“. სახლის საძირკველი სხვადასხვა ზომაზე იჭრება, რადგან საძირკვლისათვის გადაზომილი მიწა ყველგან ერთნაირი სიმაგრის არ არის. ამიტომ რბილ ადგილზე მეტი მიწის ამოჭრაა საჭირო, ხოლო მაგარი მიწა ნაკლებ

სიმაღლეზე უნდა მოიჭრას.

საძირკვლის ამოჭრის დროს, აიზილება ღრავი¹⁷ — კირი. კირის ზედა ახელა წინა დღეს, ან 2—3 დღით ადრე ხდება. 4 კასრ კირზე 20 კასრი ქვიშა უნდა დაიყაროს და წყალში აირიოს. როდესაც კირი ადრე მზადდება, ის კარგად ფუფელება, მჟაუდება და იშლება. „თუ კირი გაუმღეული დარჩება კედელს გაბერავს და კედელი შეიძლება დაინგრეს“. მშენებლობისა თუ საძირკვლის ამოყვანის დროს კირი ნაწილ-ნაწილ იზილება. ერთხელ გადახედილი კირი საკმარისია დაბლა სართულის ასაგებად. კირი შენების პროცესში კვლავ უნდა გადაიზილოს — „გამჩვილდეს“.

როდესაც საძირკვლიდან მიწას მთლიანად ამოიღებენ, ხაროში ჩადებენ ერთ ფენა მსხვილ ქვას-გოხს, ამით შუა დარჩენილ ადგილზე კი გულის ამოსავსებად ხურდა და ხოჭი ქვა ჩაეწყობა.. თუ ქვებს შორის დიდი ხარვეზი დარჩა, მუშტა ქვებს ჩააწყობენ და კირის ეკონომიური ხარჯვის მიზნით ზემოდან თხელ კირს — ღრავს დაასხამენ. მთხრობელთა გადმოცემით, გულის ჩაუწყობლად კედელი ფეხზე ვერ დადგება. ამის შემდეგ იმავე წესით ქვის მეორე ფენა ჩაეწყობა და ა. შ. როდესაც საძირკვლის ამოშენება მთავრდება. ვისაც საშუალება აქვს, გარშემო ერთპირ აგურს შემოავლებს, ან ნაპირს ქვით გაასწორებს, მერე გადალესავს და აგურს მხოლოდ კუთხეებში დააყენებს. ამის შემდეგ გაყვებიან გაბმულ ლარს და ერთი ფენა ქვას „ყუნჭულამდე“ — კუთხემდე დააწყობენ და ზემოდან ნალს დადებენ. ნალზე კოჭს დააწყობენ. როდესაც საძირკვლის და ერთი ფენა ქვის ან აგურის დაწყობა დამთავრდება, ერთ მეტრზე ერთმანეთზე გადაბმის მიზნით შენდება აგურის გარეთა და შიგნითა მთავარი კუთხეები. ერთი კუთხის შემდეგ შენდება სამივე კუთხე, რის შედეგადაც კარების ჩარჩოს დაყენებით შენობის გასაშუალება ხდება. ამის შემდეგ იწყება კედლის აშენება. დაეწყობა მსხვილი ქვა და კირით ზედაპირის

17 მსხვილი ქვიშა და კირი ერთად აირევა და მას ღრავს ეხახიან.

სისწორისათვის თალაში ქვა დაშენდება. კედელში ჩაწყობა მუშტა ხურდა ქვა და კედლის საბოლოო ამოვსება წვრილი ხურდა ქვით დამთავრდება, რომელსაც გათხელებული კირი დაესხმება. ხშირად ქვის მაგივრად ხმარობენ აგურს. სახლის ქვედა სართულის კედელს არ ათხელებენ, ის ერთი სისქის შენდება. როდესაც კარების და ფანჯრის ჩარჩოს დასაყენებლად სიმაღლემდე მივლენ, მთელი კედლის სიგრძეზე გაატარებენ აგურის კარნიზს, კარნიზი ეწყობა ერთ ფენად — ცალპირად, ზოლო თუ აგური ბევრი აქვთ, „მაშინ კარნიზი ორი აგურით უნდა იყოს გადავლებული“.

სახლის ქვემო სართულის აშენების დროს კეთდება სახელდახელო ხარაჩოები. მეორე სართულის აშენების დროს ხარაჩოებს შლიან და მათ მაგივრად მიწაში ყრიან ბოძებს; კედელში კი აკეთებენ კეტებს, რომლის მეორე ბოლოს ბოძზე ამაგრებენ და ზედ სასიარულოდ ფიცრებს აწყობენ. მაღლა ამოსასვლელად და მასალის ამოტანის გასაადვილებლად კეთდება კიბე.

„სახლის კედელი ერთად არ შენდება, კედელმა უნდა დაისვენოს. დაბლა კედელი რომ გაშრება, მაღლა კედელი მაშინ უნდა აშენდეს, რომ ზემოთა კედლის სიმაღლე კარგად დაიჭიროს. აგურით ნაშენებ კედელს ოთახში ჰქონდეს დაქანება. ზოლო რიყის ქვით ნაგები კედლის უკანა-გარეთა მხარე უნდა დაქანებულიყო“. მაღლა კედელი თხელი შენდება, როდესაც მაღლითა კედლის სისქე 50 სმ-ია, მაშინ დაბლა კედლის სისქე 73 სმ უდრის; კოჭის შემდეგ იწყება კედლის აშენება. კვლავ შენდება ყუნჭულები. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა მეორე სართულის გარეთა კედლის მოპირკეთებას. კედელი შენდება დამტვრეული ან გათლილი ფიქალი ქვით ან აგურით. შიგნითა კედლისათვის ზოგჯერ მრავალ რიყის ქვას ხმარობენ. მშენებლობაში გამოყენებულია რუსული, ქართული აგური და ნახევარი აგური. ქართული აგური თხელია, რუსული აგური სქელი. ამიტომ, როდესაც სახლის მშენებელს ორივე სახის აგური აქვს კედლის სისწორისათვის, შენების დროს ერთ პირზე

გადაატარებს რუსულ, ქარხნული წესით მოჭრილ აგურს, მეორე პირზე კი ქართულ აგურს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სისწორის დასაცავად ქართულ აგურს მეტი ხსნარი ესხმება. აგურის ასეთი წყობა-შენება ძირითადად ორაგურიანი კედლის კეთების დროს იცინა, როდესაც აგური ცოტა აქვთ. სახლს გვერდის კედლებზე აგურს არ უკეთებენ.

კოჭის დაწყობის შემდეგ ოთხივე კუთხეში შენდება კუთხე ანუ „ყუნჭული“, რომელზედაც კავის დასალურსმავად ნალი დაიდება. ოთახისა და აივნის კავი შეიძლება ჩაიღაროს, ამიტომ ცდილობენ ისინი ერთმანეთზე გადააბან. კავეების გაკეთების შემდეგ კეთდება სამი ერთმანეთზე გადამჯდარი და რკინის ჩანგლით გადაბმული მარწუხი. ყელში ერთმანეთზე გადაჯვარებული ხეა, რომლის ერთი თავი სათავეს ებჯინება, მეორე კი სარტყელზეა დამაგრებული. სახლი თუნუქით და რუსული კრამიტით იხურება. საყვავე არ უკეთდება, რადგან დაწოლა არ აქვს. მარწუხებზე რეიკას ახლო-მახლო დააკრავენ და კავიც საჭირო არ არის. ქართულ კრამიტს კი, როგორც აღვნიშნეთ, რეიკაზე მსხვილი კავი უნდა. მიუხედავად ამისა, რომ ამჟამად ძალიან გავრცელდა თუნუქის დახურული სახლები, მოსახლეობა მაინც კრამიტით დახურულ სახლს ამჯობინებს. რადგან ქართულ კრამიტს დიდი გამძლეობის უნარი აქვს. მთხრობლები აღნიშნავენ: „ქართული კრამიტი ბარაქიანია. დიდ მანძილზე ეხურება. არ ტყდება და გრილიც არის. თუნუქს ყოველ წელს უნდა ღებვა, ცხელია-ო“. დახურული კრამიტით სახლის დახურვის დროს დიდ საყვავეზე პატარა საყვავე ანუ სწრაფილი მაგრდება. სწრაფილი ერთიმეორეზეა გადაბმული და საყვავეზეა დანდობილი. გვერდის პატარა საყვავე აივნის კუნჭულებს უერთდება. საყვავეზე ღებენ კავეს, რის შემდეგაც ეფინება იატაკი, რომელსაც ქვევით მიერეკება ლამფის ფიცარი.

სახლს დატანებული აქვს მიწები, რომლებიც საბუხრე მიწებისაგან განსხვავდება. სახლის სახურავზე ეს მიწები აგური-

თაა ამოშენებული, რომელსაც სილამაზისათვის გარედან თუნუქი აქვს შემოკრული.

ლამფა კეთდება ოთხი ხის: ლამფა იახიანი, ლამფა სამეული, ლამფა შიპიანი და ნარიბანდიანი. ახალ სახლებში ჭერის ფიცარი ძირითადად ფიჭვის ხისაა, ნარიბანდით არის მიშვებული და ხუშტარით პირი აქვს ამოღებული. ლამფას გარშემო უკეთდება „კარნიზი“ — ლავგარდანი, რომელიც ილურსმნება ლამფის თავებისა და გვერდების კოჭებზე. იატაკი კეთდება ხაზიანი, ნარიბანდიანი და შფუნთიანი. ახლა იატაკებს ძირითადად ნარიბანდით აგებენ. ღარამოღებულ ფიცრებს ერთმანეთს უკავშირებენ, კოჭზე ამაგრებენ და აჭედებენ. ხაზით იატაკის დაგებას ერიდებიან, რადგან „ფიცარმა მოკლება იცის“. „ფშუნთით რომაა გაპოლილი შუაზე ლამფა აქვს დაყოლილი და ჰაერი ვერ მუშაობს“. იატაკის გარშემო კედლების გაყოლებას აშეშებს უკეთებენ. ამ სახლს წინა ოთახის გასწვრივ აკრავს აივანი, რომელიც განზრახულია შუშაბანდად გადაკეთდეს. აივანი დგას რკინაბეტონის ბოძებზე. ბოძზე გადებულია ღირე, რომელზედაც დაწყობილია კოჭი, კოჭზე იატაკის ფიცარია დაგებული. სახლს ზემო სართულზე გაკეთებული აქვს მუხის ბოძები, რომლის ძირი ნალის ფიცარშია ჩამჯდარი, თავი კი ქანის ხეში. ქანის ხეზე ეწყობა და ილურსმნება მანდალიონის კოჭები, რომელსაც მაღლიდან კარნიზის ფიცარი აქვს დადებული. მანდალიონებს შუა ღია ადგილის დასაკეტად კეთდება პატარა შუბლის ლამფები, რის შემდეგაც კავი ზომისდა მიხედვით იკუწება. აივანს უკეთდება დასტანდაზი, რომელშიც ჯდება შაბაქის ფიცრები. დასტანდაზე შუშებისათვის მაგრდება ჩარჩოები.

სახლის კარები კეთდება: არტიაშკიანი, შუშაბანდიანი, თევზის ფხური, დაშფუნთულ ლოღათიანი, ქალიანი¹⁸ და ფასკიანი. კარების შებმის ძველი საშუალებები

¹⁸ ქალა ქიზიყში კარის მაღლითა კოჭის ანდა ჩარჩოს ზემოთა მხარის სახელია. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული ერის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. I,

მოსაობილია. ახლა კარს „პეტლით“ აბამენ. კიბე, როგორც აღვნიშნეთ, არის რკინაბეტონის და ხის; ამჟამად ძირითადად რკინაბეტონის სწორ და მოხვეულ კიბეს აკეთებენ, თითოეული მათგანი შეიძლება იყოს დახურული და ღია.

თითქმის ყველა მეკომურის ეზო-კარმიდამო შემოფარგლულია სხვადასხვა ღობით ცოცხალი ღობე — მაყვლის, ეკლის, (იხ. ტაბ. XV, სურ. 1). აკაციის, ქაცვის წნელის ღობე — ტყრუშული, ცალპირი ანუ წმინდაღობე, ორპირი და ფეხმდგომელა. წნელის ღობე კეთდება ჯაგ-რცხილისაგან, შავ-რცხილისაგან, შვინდის და წიფელის წნელისაგან. აკეთებენ აგრეთვე ხირხალ ღობეს, ლამფის ღობეს, ყორეს და ქვითკირიან გალავანს.

ეზოს კარი სხვადასხვანაირია. ეხედებით ალაყაფის კარს რკინისაგან გაკეთებულს და ფიცრისაგან შეკრულს. კარი შეიძლება იყოს რეიკის, ლასტის და ხირხლის.

ამჟამად მეტად გავრცელებულია რკინის კარებიანი და ქვითკირის გალავნიანი ეზოები (იხ. ტაბ. XV, სურ. 2).

ასეთია ძირითადად სოფელ აკურას ძველად და ახლა გავრცელებული საცხოვრებელი სახლები და ეზო-კარმიდამოები.

სამეურნეო დანიშნულების სათავსები და ნაგებობანი ამჟამად სრულყოფილი სახით ვერ დასტურდება. წარმოდგენილია მხოლოდ ზოგიერთი მათგანი. ორმო, ხარო და ბელელი მოშლილია, სასიმიინდე და საბძელი აქა-იქ შემორჩა და ისიც თავის უკანასკნელ დღეებს ითვლის. ხოლო დანარჩენი ნაგებობანი, გარდა სათონისა, თანდათან საცხოვრებელი სახლის ჭერქვეშაა მოქცეული.

ძველად სხვადასხვა დანიშნულების სათავსო-ნაგებობანი, ეზოს კომპლექსში ჰორიზონტალურად იყო გაშლილი, ასეთებია: მარანი, ბელელი, სასიმიინდე, ბოსელი, საცხენე, საბძელი, საღორე,

საქათმე; ორმო და ხარო კი კალოსთან კეთდებოდა.

მარცვლეულის კულტურების სათავსებისა და ნაგებობათა მნიშვნელობა დიდია. გარკვეულია რომ ცუდად შენახული და უხარისხო მარცვალი დაბალი ხარისხის მოსავალს იძლევა, მაშინ როდესაც კარგად შენახული მარცვალი ხელს უწყობს მცენარის ზრდა-განვითარებას, უხვი მოსავლის მიღებას. ამდენად, მარცვლის კარგად შენახვა იყო ძირითადი ფაქტორი ამა თუ იმ სახის სათავსი — ნაგებობათა შესაქმნელად. ამავე დროს მათი ნაირსახეობა და გამოყენება მეურნეობის ზოგიერთი დარგების განვითარება-დაწინაურებასთან, გეოგრაფიულ კლიმატური გარემოს სხვადასხვაობასა და ყოფაცხოვრების ძირითად საკითხებთანაა დაკავშირებული.

სოფელ აკურის მაგალითზე დადასტურებულ იქნა მარცვლეულის სათესი ნაგებობების ორი ტიპოლოგიური ჯგუფი: მიწაში მოთავსებული და მიწის ზემოთ აგებული. პირველი ტიპისათვის სამი სახეა ცნობილი (ორმო, ხარო, ქვევარი), ხოლო მეორე ტიპის სათავსო-ნაგებობათა ოთხ სახეობას ვადასტურებთ (ამბარი, კოდი, ბელელი, სასიმინდე).

ორმო-სათავსი ქართლისა და კახეთისათვისაა დამახასიათებელი. იგი სხვადასხვა მარცვლეულისათვის იყო გამოყენებული და ჯერ კიდევ მე-19 საუკ. მოწურულსა და 20 საუკ. დასაწყისში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, სადღეისოდ მათ ვეღარ ვხვდებით. ორმოს საბა განმარტავს, როგორც პურეული კულტურების სათავს ჭურჭელს „ორმო არს მთხრებლი მიწისა ზვარბალთა და მისთანათა სამარხავად“¹⁹.

უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს იმ კუთხეებში სადაც სათანადო კლიმატური პირობები იყო, ასეთი სათავსი ყველგან უნდა წარმოქმნილიყო. ორმო ძირითადად მშრალ არატენიან რაიონებში გვხვდება.

ჩვენ გვაქვს პირდაპირი ცნობები ორმოს არსებობის შესახებ.

¹⁹ ხუდხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, 1928, სიტყვასთან „ორმო“.

ორმოსათავსი არქეოლოგიაში პირველად რუსთავში მტკვრის ორსავე ნაპირას იქნა დამოწმებული. ისინი ადრეული და შუა ფეოდალური ხანით (VII—XIII სს.) თარიღდება. აღსანიშნავია, რომ ორმოები ძირითადად ფეტვისათვის ყოფილა განკუთვნილი, აქა-იქ ქერის მარცვლებიცაა დადასტურებული²⁰.

იოკევეა, რომ ორმო მარცვლეულის სათავსად კავკასიის ზოგიერთ ტომსაც ჰქონდა გამოყენებული²¹.

სოფელ აკურაში ორმო კეთდება ღია ცის ქვეშ კალოსთან ახლოს. იგი წარმოადგენს მიწაში ჩარჭობილ ყელვიწრო და ძირგანიერ სათავსს, რომლის კედლები წიფლის ხის ფოთლოვანი ფიჩხით იყო შემოკრული. ფოთლოვანი ფიჩხით რამდენიმე ადგილზე კაპიანი პალოებით — „კაუჩებით“ არის დამაგრებული. პალო იჭერდა ფიჩხის თავს, მისი მეორე ბოლო კი ორმოს კედლებში მაგრდებოდა, ორმოს, გარშემოკრებული ფიჩხების დასაჭერად, შუა წელზე სარტყელივით ხის წნელი ჰქონდა გაკეთებული, რომელიც ასევე პალოთი იყო დამაგრებული. ორმოს ძირში ბზეს ყრიდნენ, რომ შიგ ჩაყრილ მარცვლეულს მიწიდან სინესტე არ მიეღო: იგი ყოველგვარ მიწაზე არ კეთდებოდა, მას თირი²² — მიწა სჭირდებოდა. „ქეიშიან მიწაში გათხრილი ორმო წყალს მოიპარავს“ და არ ვარგაო — აღნიშნავდნენ მთხოვნელები.

ორმოში ჩასაყრელი ხორბალი აუცილებლად სუფთად გაცხრილული უნდა ყოფილიყო. სავსე ორმოს თავზე ნამჯას აფარებდნენ, ზემოდან მუხის ფიცრებს — ბადიმებს დააწყობდნენ, მერე ნაკელით გადაგოზავდნენ და ზედ მიწას დააყრიდნენ, რომელსაც ზემოდან კრამიტს, ღრუ ხეს დააფარებდნენ და ძემეს დააყრიდნენ.

20 გ. ლომთათიძე. რუსთავში წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. I, 1955, გვ. 175, 186—186.

21 Д. Габиев. Жилые и хозяйственные постройки у лаков в прошлом и настоящем, 1962, ხელანწერი: Материалы для антропологии Кавказа. Кумики, Диссертация на степень доктора медицины. П. Ф. Свилюцкий. С П-В. 1898 გვ 23.

22 თირი, კლდისაგან ნაშალი მიწის შესატყვისია. საბას მიხედვით „თირი არს კლდე ლბილი და ადვილსათლელი“. სულ ხან საბა ორბელიანი, დასახელებული ლექსიკონი, ხიტყვასთან „თირი“.

ორმო სხედასხვა მოცულობისა იყო. ის როგორც ერთი, ასევე სამ-ოთხ ურმიანი ყოფილა. ღარიბი გლეხი ერთ-ორ ასეთ ორმოს მაინც იკეთებდა, რადგან მისი გაკეთება დიდ სიძნელეს არ წარმოდგენდა და მასში მთელი წლის მოსაეაღს ათავსებდა. საშუალო და შეძლებულ გლეხსაც ერთი ან ორი ორმო ჰქონდა და ისიც ძირითადად ქერისა და ფეტვისათვის იყო გამოყენებული, სხვა პურეულს კი ის ამბრებში ინახავდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება ორმოს კონსტრუქციულ თავისებურებაზე, რომელიც არა მარტო მარცვლის შენახვისა და დაცვის პრინციპში მდგომარეობდა, არამედ მას სხვა თვისებასაც მიაწერდა.

ორმოში ხორბლეული ოდნავ ნოტიო, მაგრამ ერთ უცვლელ ტემპერატურაში ინახებოდა, რაც აჩქარებდა დათესილი ხორბლის გაღვივება-გაღოჯვა — ამოსვლას. ამ თვისების გამო ორმოს თრიალეთის ზეგანზე და საერთოდ, სადაც ურწყავი მამულები ჭარბობს, იყენებდნენ. შემოდგომის ნათესების დაზამთრებამდე დაჯეჯილებას მიწათმოქმედებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ამ ნიშნის განხორციელება ორმოში შენახული მარცვლებით ხდებოდა²³.

ეს საინტერესო დაკვირვება, თუ სიზუსტეს მოკლებული არაა, ხალხის ღრმა სამეურნეო დაკვირვებასა და ცოდნაზე მეტყველებს.

ზემოაღნიშნული მოსაზრების საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს ჩვენი მასალა. კახეთის ამ სოფლებში, სადაც მეტი ტენიანობაა, არა მხოლოდ სათესლე პურის მარცვალი, არამედ საერთოდ ხორბლეული ორმოში არ ინახებოდა. აქ კი, სადაც ნიადაგის რელიეფი მშრალია და გეალებები იცის, ორმოში მხოლოდ „სახარჯო პურს“ ათავსებდნენ. მთხრობელთა გადმოცემით „სათესლე წინ წვერ პურს კარგა ვინახავდით ცალკე კოდში ან ამბარში, სახარჯო უკანა წვერს კი ორმოში ვყრიდით“. გარდა ამისა, ორმოში

23 თ. რეხვიაშვილი. სამეურნეო ნაგებობა „დუი“ სამხრეთ საქართველოში. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVIII, 1954, გვ. 261, გ. ჯალაბაძე, აღმოსავლეთ საქართველოს სამიწათმოქმედი იარაღების ისტორიიდან, თბილისი, 1960, გვ. 157.

ჩაყრილი მარცვლეული არ უნდა დასველებულიყო, თორემ ასეთი მარცვლეულისაგან დამზადებული პური ცხობის პროცესში ძირს ვარდებოდა, „თონეში იწევდა“.

ორმო, მარცვლეული კულტურებიდან, ძირითადად ფეტვის და ქერის სათავსს წარმოადგენდა. არლუთინსკი თელავის მაზრის შესახებ გადმოგვცემს, რომ მარცვლეულის შესანახავ ძირითად ჭურჭლად ამბარი იყო გამოყენებული, ორმოები იშვიათად იხმარებოდა.²⁴ საფიქრებელია, რომ ავტორი ორმოში ხორბლის შენახვას გულისხმობს. ცხადია, ეს არ გამოირიცხავს ორმოს გამოყენებას ქერისა და ფეტვისათვის. აღნიშნული სათავსი რომ ფეტვის კულტურასთანაა ძირითადად დაკავშირებული, ეს ერთ ხალხურ ლექსშიც კარგად ჩანს: „ორმოში ფეტვი ჩაყვარე შესანახადო, ორმოში წყალი ჩასულა დასალპობადო, ორმოდანა ამოყვარე გასაშრობადო“.

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ორმოში ინახება სწორედ ქერი და ფეტვი, რომლებიც ძირითადად ცხოველებისა და ფრინველების საკვებად იყო გამოყენებული და ცხობის პროცესთან არ იყო დაკავშირებული. მაშინ როდესაც პურეულის ისეთ სათავსოში შენახვა, რომელიც მის ხარისხს დასცემდა, არ იყო მიზანშეწონილი.

ორმოს შესახებ არსებული სხვადასხვა კუთხეების ეთნოგრაფიული მასალის შედარებას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ორმო ფეტვის, ქერის და ხორბლის შესანახი სათავსი იყო, რომლის გამოყენება ყოველთვის ერთნაირად არ ხდებოდა. ფუნქციონალურად იგი გეოგრაფიულ-სამეურნეო ყოფასთან იყო დაკავშირებული.

მეორე ეტაპის მიწისქვეშა მარცვლის სათავსოა ხარო, რომელიც ორმოსაგან ფორმითაც განსხვავდება და დამზადების ტექნიკითაც. ხარო სწორგვერდა სათავსია და ქვითკირითაა ამოშენებული; იგი, ისევე როგორც ორმო, მეტად გავრცელებულია და ორმოსთან ერთად იხსენიება ეთნოგრაფიულ მასალებში. ხარო

24 МИБГКЗК т. 5, Т. 3. 152.

ისტორიულ წყაროებში სცემონ მესუეტის ცხოვრებიდანაა ცნობილი, სადაც აღნიშნულია, რომ არსებობდა საიფქლე ნაგებობა, რომელსაც საიფქლე ხარო ერქვა²⁵. საბას მიხედვითაც, „ხარო არს მთხრელი — შინაგან ქეიტკირით ამოგებული²⁶.

ორმო და ხარო არამართო გლეხის ეზოს კომპლექსის ერთ-ერთ შემადგენელ სათავსს წარმოადგენდა; იგი ამავე დანიშნულებით ეკლესია-მონასტრების ეზოებშიც ყოფილა გამოყენებული²⁷. სოფელ აკურის მამადავითის საეკლესიო მამულში დღესაც გვხვდება ქვითა და ღორღით ამოვსებული ხაროები. ამავე სოფლის მასალებით ირკვევა, რომ ბოლო ხანებამდე მამადავითის ეკლესიის ხაროებში რამდენიმე ოჯახი ერთად ინახავდა შეწირული პურეულის მარცვალს, რომელიც ერთმანეთისაგან ტიხრით ყოფილა გამოყოფილი. ასეთივე ხაროები ჰქონდა ამ სოფლის სხვა ეკლესიებსაც.

ისევე, როგორც ორმო, ქართლსა და კახეთშია გავრცელებული ხაროს მსგავსი მიწისქვეშა სათავსო „ღუი“, რომელიც თრიალეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშია დადასტურებული.

ჭანურში²⁸ ხარო ერქვა სასიმინდის ან ბელლის „თვალს“, რომელშიც პურეულს, ხილს და სხვა პროდუქტებს ათავსებდნენ.

იმერეთში ხაროს „ბელლის თვალს“ ეძახიან, ხოლო გურიაში (ჩოხატაურის რ.) ბელლის მსგავს სათავსს, რომელშიც ზამთრისათვის განკუთვნილ პროდუქტებს ინახავდნენ.

რადგან ორმო და ხარო გარკვეული მარცვლეულისათვის გარკვეულ კლიმატურ გარემოში იხმარებოდა, ამიტომ ორმოს გავრცელების არეში, როგორც აღნიშნული იყო, ხის კოდი და ამბარი იყო გამოყენებული. აღნიშნული მარცვლისა და ფქვილის სათავსები დღემდე იხმარება.

25 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართ. ერის მატერიალური კულტ. ისტორიისათვის. თბილისი, 1946, გვ. 59, 60.

26 სულხან-საბა ორბელიანი. დასახელებული ლექსიკონი, სიტყვასთან „ხარო“.

27 გ. ჯალაბაძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 155—158.

28 Н. Марр, Грамматика Чанского (лазского) языка. С-Петербург, 1910, სიტყვასთან „ხარო“.

მარცვლის სათავესად იყენებდნენ აგრეთვე ქვეერს, რომელიც მთლიანად კი არ იყო ჩადგმული მიწაში, როგორც ეს ქვეერის ღვინის სათავესად გამოყენების დროს ხდება, არამედ ნახევრად, და თავზე სიპი ქვა ან ხის სარქველი ჰქონდა დახურული.

არის თუ არა ქვეერი მარცვლეულის ძირითადი ტიპური სათავესო, თუ შემთხვევით იყო გამოყენებული ამ დანიშნულებით?

არქეოლოგიური ძიების შედეგად გამოვლინდა შემდეგი:

ურბნისში აღმოჩენილი იქნა სხვადასხვა ზომის 16 ქვეერი, რომლებიც თითქმის მუცლამდე ჩანდა თიხატკეპნილ იატაკზე. ასეთ ჩაფლულ ერთ ქვეერში მარცვლეული ეყარა და თავზე სარქველი ჰქონდა გაკეთებული. ზოგიერთ ქვეერს ჰაერის მოძრაობისათვის ძირში ხერელიც ჰქონდა დატანებული, თუ რა თქმა უნდა, მასში მარცვალს შეინახავდნენ. ქვეერები დათარიღებულია VI—VIII სს. და ხორბლის ძირითად სათავესად არის მიჩნეული. არქ. ლ. ჭილაშვილს თავისი მოსაზრების საფუძვლად მოჰყავს როგორც ქვეერის ძირზე ჰაერის სამოძრაო ხერელის არსებობა, ასევე ქვეერის სანახევროდ მიწაში ჩადგმის წესი²⁹.

ამ მხრივ საყურადღებოა და ანგარიშგასაწევია სომხური არქეოლოგიური მასალაც.

ბ. პიოტროვსკის ცნობით კარმირბლურში წარმოებული გათხრების შედეგად ნახული ზოგიერთი ქვეერი სხვადასხვა სახის მარცვლის, ქერის, ფეტვის, ხორბლისა და ფქვილის სათავესად ყოფილა გამოყენებული. მკვლევარს გამოთქმული აქვს ვარაუდი, რომ აღნიშნული ქვეერები განკუთვნილი იყო ღვინისათვის, ხოლო მარცვლეული კულტურებისათვის ციხე-სიმაგრის ალების დროს გამოიყენებოდა. გამოთქმულ მოსაზრებას ავტორი იმით ასაბუთებს, რომ ქვეერებს ფსკერზე არა აქვთ ჭუჭრუტანები, რომელიც უნდა გააჩნდეს მარცვლისათვის განკუთვნილ ჭურჭელს. ამავე დროს აღნიშნულ ქვეერებზე სითხის ტევადობის ურარტული საზომია

29 ლ. ჭილაშვილი, ურბნისის ნაქალაქარი არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში, ურბნისი, 11, 1962

აღნიშნული. გამოთქმული ვარაუდის დასამტკიცებლად ბ. პიოტრო-
ესკი ასახელებს ამავე სათავესში ნაპოვნ თიხის ძაბრს³⁰. ძველი
დათარიღებულია XIII—VI საუკ. (ძველი წელთაღრ.) აქვე უნდა
აღვნიშნოთ, რომ ქვეერის არა მარტო ღვინის, არამედ სხვადასხვა
მარაგის შესანახავად გამოყენება მარტო კავკასიის ტერიტორიაზე
არ გვხვდება, იგი ოლივიის ნაქალაქევის გათხრებითაც დასტურ-
დება³¹.

რადგან არქეოლოგიურ საკითხთა მეცნიერულ გადაწყვეტას
ჩვენ ვერ შევძლებთ, ხოლო ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურე-
ბულ ასეთსავე სათავესზე სავარაუდო მოსაზრების გამოთქმა
შეგვიძლია, ამიტომ რამდენიმე სიტყვას ვიტყვით ამ ქვეერების
მსგავსებათა შესახებ.

ეთნოგრაფიული მასალით ირკვევა, რომ მარცვლეულისათ-
ვის განკუთვნილი ქვეერების ნაწილი (ზემო აღწერილ ქვეერების
მსგავსად) ზვრელიანია. მაგრამ ჰაერის სამოძრაო ზვრელიანი
ქვეერის არსებობა, რა თქმა უნდა, მისი წარმოშობის სიძველესთან
და საწყისებთან არ უნდა იყოს დაკავშირებული.

თუ უდავოდ ვაღიარებთ, რომ ჩვენში ღვინო მხოლოდ ქვეერში
ინახებოდა და ანგარიშს გაეუწევთ იმას, რომ მარცვლის სათავეს
უნაჩრეტო ქვეერიც წარმოადგენდა. მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ
ქვეერის მარცვლის სათესლედ გამოყენება შემთხვევით გარემოებას
წარმოადგენდა და მისი თავისებურებით იყო გამოწვეული.

ზემოთხსენებულ სათავესთა გარდა აკურაში გვეულება თავისი
ფორმით და აგებულებით განსხვავებული სათავეები და ნაგებო-
ბანი: ა მ ბ ა რ ი , კ ო ღ ი , ბ ე ღ ე ლ ი და ს ა ს ი მ ი ნ დ ე .

აღსანიშნავია, რომ ა მ ბ ა რ ი , როგორც მარცვლეულის სა-
თავესი დღესაც გამოყენებულია. ამბარი წარმოადგენს სხვადასხვა
ზომის მარტივად გაკეთებულ დიდ ყუთს, რომლის შიდა ნაწილი

30 Б. Б. Пиотровский, Кармир-блур. II, Ереван 1952, გვ. 18, 19, 20.

31 Производство археологических исследований, ОАК за 1902 год, Петербург, 1904, გვ. 21.

იათალებად || თვლებად არის დაყოფილი. ამბარი იყო სხვა-დასხვა ტევადობის — ნახევარურმიანი, ერთ ურმიანი და 3-4 ურმიანიც³².

ამბარის გაკეთებას სირთულე არ ახლავს. ჯერ ხდება წიფლის, ცაცხვის ან აბანოზის ხის ფიცრების ოთხკუთხედად დათლა წინასწარ დანიშნული ზომების მიხედვით. შემდეგ დამზადებული ფიცრების შეერთება-შეკერა. მერე კეთდება თვლები, სახურავი ანუ „ზემო კარი“ და საკეტი. ამბარს მეორე კარი წინა მხრიდან უკეთდება.

ამბარში დასუფთავებულ მარცვალს ზემო კარიდან ყრიან, ხოლო წინა კარიდან იღებენ. როდესაც ამბარი სავსეა, წინა კარი უნდა დაიკეტოს. კარს აქვს რაზა და კოჭაკი, რომელშიც მაგარი ჩხირია ჩამაგრებული.

პრაქტიკული გამოყენების მიხედვით, ჩვენ ვხვდებით სხვა-დასხვა სირთულის ამბრებს, რომლებიც, როგორც სიდიდის, ასევე მისი დანაწევრებით უნდა გამოიხატებოდეს. მარცვლეულის სხვა-დასხვა სახეობისათვის სხვადასხვა თვალი იყო განკუთვნილი. ოჯახში ძირითადად ერთი ამბარი იდგა, მაგრამ ზოგიერთს ორი ამბარიც ჰქონდა. ამბარი იდგა გადახურულ ან დახურულ შენობაში: შინაში, საჩეხში ან მარანში.

ამბარი იგივე მარცვლის სათავსი უნდა იყოს, რაც ხალამბარი, რომელიც ს. ორბელიანის განმარტებით მცირე ბელელია, სადაც მარცვლეული კულტურები ინახებოდა და სადაც მის პროდუქტს — ფქვილს ინახავდნენ. ამბარი და ხალამბარი კონკრეტულ ეთნიკურ გარემოში ბელლის პარალელურად იხსენიება.

ამბართან ერთად მარცვლეულის შენახვა კოდებშიაც იცოდნენ. დიდ ცაცხვებს მოჭრიდნენ, „ამოჩქუტნიდნენ“, ღრუს გააკეთებდნენ, ძირს გააკეთებდნენ და ღრუში ჩასვამდნენ. თავს || სახურავს შეაბამდნენ და როდესაც გაშრებოდა, შიგ მარცვალს ყრიდნენ. კოდი, ისევე როგორც ამბარი, სხვადასხვა ზომის იყო.

32 ურემი როგორც საზომი ერთეული უდრის 20 კოდს, კოდი 3 ფუთია.

სოფელ აკურის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხის სამეურნეო ცხოვრების ნათლად წარმოდგენისათვის ჩვენ მარცვლეულ კულტურათა შესანახ შენობებსაც — ბელელი, სასიმინდე — უნდა შევხვით.

ბელელი მთელ საქართველოში გავრცელებული ნაგებობაა. ბელელი დას. საქართველოში ძველთაგანვე ყოფილა ხმარებაში. აღმოსავლეთ საქართველოში კი ის გასული საუკუნის დასაწყისიდან ჩანს. სოფელ აკურაში ბელლების არსებობა იმდროინდელი საზოგადოების დიფერენციაციის მანიშნებელი უნდა იყოს. ეთნოგრაფიული მასალით ირკვევა, რომ ბელელი მხოლოდ შეძლებულ ოჯახებს ჰქონდათ³³.

ბელელი არა მარტო მარცვლეულისა და ფქვილის საცავი ნაგებობაა, არამედ იქ მეურნეობის სხვა პროდუქტებიც ინახება.

ბელელში მოთავსებულია აგრეთვე კასრები, კოდი ფქვილისათვის, კედელზე გაკეთებულია ხის თარო, რომელზედაც დგას თიხის ჭურჭელი, ჯამ-ფილები და სხვა. მას შემდეგ, რაც ბელელმა ძირითადი მნიშვნელობა დაკარგა, აქ სხვადასხვა ნივთების შენახვაც დაიწყო.

სოფელ აკურაში ერთ ტიპის ხის ბელელი იყო გავრცელებული. იგი წარმოადგენდა კვადრატულ ნაგებობას, პატარა შესასვლელი კარით, რომელიც კრიჭაკებით იყო შებმული და რაზით იკეტებოდა. ბელელს ორფერდა ან ოთხფერდა ჩალით, ყავრით ან კრამიტით დახურული სახურავი ჰქონდა.

ბელელი ქვის ან ხის დაბალ ბოძებზე იდგა და ფასადის მხარეს პატარა აივანი ანუ საჩეხი ჰქონდა გაკეთებული. ბელელს აგებდნენ მშრალ ადგილას სამზარეულოს სახლთან ახლოს. მასალად არჩევდნენ მაგარი ჯიშის ხეს — ცაცხეს, თელას და სხვ., რომელთაც თაგვი და ჭია ნაკლებ აფუჭებდა. მთხრობელთა გადმოცემით ბელელი „ერთი კარგი ოთახი იყო და ოთახის მასალაც ჭირდებოდა“. ბელლის აშენების დროს ყურადღებას აქცევდნენ იმ გარემოებას,

³³ ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით დას. საქართველოში ბელლების გამოყენების ხანგრძლივი ტრადიცია დასტურდება. ბერელს ეხვდებით XI ს. ისტორიულ ლოკუმენტში — ნიკორწმინდის სიგელში.

რომ მას მთლიანობა ჰქონოდა შენარჩუნებული. ე. ი. ნაკლებად ყოფილიყო „დაკუწული“ — დაჭრილი, ამიტომ მასალად კარგად დამუშავებულ და მეტად ფართო ფიცრებს იყენებდნენ, რომლებიც ერთმანეთთან კორით მაგრდებოდა. ხოლო მათი კუთხეები ერთმანეთში ევლებით იკეტებოდა.

ბელლები, ისევე, როგორც ხის სახლები, დას. საქართველოდან მოსულ ხის ხუროებს აუგიათ³⁴. სოფელ აკურაში ისევე, როგორც საერთოდ კახეთში, ბელლების გავრცელება უშუალოდ უკავშირდებოდა ამ კუთხეთა დასახლების ტიპის იმ მკვეთრ ცვლილებას, რომელიც აქ აღნიშნულ დროიდან მოხდა. შესაძლებელია ეს გარემოება გარეშე მტრის შემოსევის საშიშროების მოსპობით იყოს გამოწვეული.

სასიმიინდე სოფელ აკურაში გვიანდელი მოვლენაა. ამას გვაფიქრებინებს მეურნეობის ხასიათიც. მისი გაჩენა შეპირობებული იყო მარცვლეული კულტურის იმ სახეობით, რომელიც საქართველოს ამ კუთხეში ყველაზე გვიან დამკვიდრდა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სიმიინდი სასიმიინდეების გაჩენამდე სახლის სხვენში და ძარაშიც ჰქონიათ შენახული.

სოფელ აკურაში გავრცელებული სასიმიინდეები ყურადღებას იპყრობს თავისი გეგმის გადაწყვეტით. აქ გვხვდება როგორც კეადრატული, ასევე გრძელი ფორმის ერთ განყოფილებიანი სასიმიინდეები, რომლებიც მაღალ ქვის ან ხის ბოძზე დგას და ორსართულიანი, ასევე ბოძებზე დამდგარი სასიმიინდეები. ფასადის მხარეს სასიმიინდეს უკეთებენ პატარა კარს, რომელიც ან სიმიინდის სახურავის გვერდებს შორისაა მოქცეული ან შუა ადგილას (იხ. ტაბ. XVI, სურ. 2).

ჰაერის სამოძრაოდ სასიმიინდის კედლის ფიცრები ორი სახისაა: მოწნული და ფიცრული. მოწნული სასიმიინდის სხვა-

³⁴ ბელლის ასაგებად გამოიხმული მასალის დამუშავების პროცესი თითქმის იმავე საფეხურიტაა წარმოდგენილი, როგორც ხის სახლის, ამდენად ამ მასალას ჩვენ აქ არ მოვიტანთ.

დასხვა სახეებია დადასტურებული — მოწული ცალპირი ან ლობური. ფიცრული სასიმიინდე ორგვარია: ფიცრული უმარტივესი, რომელსაც არა აქვს ორნამენტები და ფიცრული თევზი ფხურათ გაკეთებული — დაჭრილი რეიკებისაგან აგებული.

ძველად სასიმიინდეს ორფერდა სახურავით, ჩალით ან ყავრით ხურავდნენ. ახლა სასიმიინდეები კრამიტითაა დახურული.

სოფელ აკურაში ჩვენ დიდი ზომის სასიმიინდეებს ვხვდებით. როგორც ველზე მოპოვებული მასალით ირკვევა, ასეთი დიდი სასიმიინდეების აგება მაშინ დაუწყიათ, როცა სიმიინდის ნათესები მასობრივი გამხდარა. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როდესაც მოსახლეობამ ნათესების ფართობი გაადიდა, ამ პროდუქტის შესანახი სათავსიც გაზარდა.

მოწული სასიმიინდე ასე იგებოდა: მას შემდეგ რაც სასიმიინდისათვის განკუთვნილი მასალა მომზადდებოდა. იწყებდნენ საძირკვლის გაჭრას. გაითხრება მიწა და ჩაიყრება ქვის საძირკველი. საძირკველი კეთდება ქვითა და აგურით და სწორდება თარაზოში. სასიმიინდის ქვემო სართული აგურითაა აშენებული და სინათლისთვის სანათური აქვს დატანებული. სასიმიინდის ქვემო სათავსის დამთავრების შემდეგ, კედლებს დაეწყობა წიფლის ხის ოთხი კოჭი, რომელიც ერთმანეთზე საყელურით არის გადაბმული. კოჭი შეიძლება ნედლი მასალისაგან დაამზადონ. კოჭი ამოიჭიმება სატეხით იმდენ ადგილზე, რამდენი მანაც საჭიროა კედლების დასაწნავად. ერთი მანა მეორისაგან უნდა იყოს დაშორებული ერთი ჩარეკით. მანები წიფლის ხის (წერილი) ტოტებისაგან მზადდება, რის შემდეგ კუთხეებში წინ და უკან, ასევე გვერდებში დგება გვერდისა და კუთხის აფრები. სულ საჭიროა 8 ან 10 აფრა. პატარა მოცულობის სასიმიინდეს 6 აფრაც ყოფნის. აფრის შემდეგ დამზადებული მანები ჩაესხმება ანუ დასხდება კოჭზე. მანები უნდა იყოს ნედლი, მშრალი ადვილად ტყდება. კედლის დასაწნავად საჭირო თხილის წკნელი კი ერთი კვირის მთვარეზე იჭრება, ახალ მთვა-

რეზე მოჭრას ერიდებიან, „ჭია ადვილად გაუჩნდება წკნელსაო“. ამის შემდეგ იწყება კედლის დაწვნა.

ღობურად კედელი შემდეგნაირად იწვნება: დაიწყება ჯერ ერთი კედლის დაწვნა, მერე მეორის, რის შემდეგ აფრებზე და მანებზე დაჯდება ამოღარული სარტყელი; მანები მოყვება ამონალარში. სარტყელს კუთხეებში უკეთდება ჭდე აფრისათვის და ღარი მანებისათვის. ამის შემდეგ კეთდება სასიმიინდის ჭერი, რომელიც მოგებულია ფიცრით ან ჭერებით. სარტყლის შემდეგ კეთდება წიფლის ან თელის ხის საყვავე, რომელიც დევს შუა კარის აფრაზე. იმისათვის, რომ საყვავე არ დაიხაროს, ქვემოდან უდგამენ ყბიან მარწუხს. საყვავის შემდეგ კეთდება წიფლის მრგვალი ან ფიცრულად დახერხილი კავები, რის შემდეგაც სასიმიინდე კრამიტით ან ჩალით იხურება. სახურავი ეხურება ყაფრათ, რომ წყალი უკან არ წამოვიდეს.

ორსართულიანი სასიმიინდის ქვემო სათავსში მოთავსებული იყო ბოსელი ან საქათმე. ზოგჯერ ქვემო სართული ორ ნაწილად იყო გაყოფილი, რომლის ერთი ნაწილი (წინა) ბოსელს წარმოადგენდა, მეორე კი საღორეს ან საქათმეს. ორსართულიან სასიმიინდეს წინა მხარე მოჩარდახული ჰქონდა და ქვის ან ხის, ზოგჯერ აგურის მაღალ ბოძებზე იყო დაყრდნობილი. სასიმიინდის ჩარდახქვეშ თონე იყო მოთავსებული.

მაგრამ ყველა სასიმიინდე არ იყო ორსართულიანი. ჩვეულებრივი სასიმიინდე ხის ან ქვის მაღალ ბოძებზე იდგა და მისი ქვემო ნაწილი შეშის ან სხვა სასოფლო-სამეურნეო ნივთების დასალაგებლად იყო გამოყენებული.

საყურადღებოა, რომ სასიმიინდეს უკანასკნელი სამი საუკუნის განმავლობაში დიდი ცვლილებები არ განუცდია. ჩვენს მიერ ზემოთ აღნიშნული სასიმიინდე დიდ მსგავსებას იჩენს იმ სასიმიინდესთან, რომელიც XVIII საუკუნის სამეგრელოსა და გურიაში ნახა და

ჩახატა იტალიელმა მხატვარმა კასტელიმ³⁵.

სოფელ აკურაში და საერთოდ საქართველოში გავრცელებული მემინდვრობის, მებაღეობის, მევენახეობის პროდუქტთა დასაცავ ნაგებობათა ასეთი მრავალსახეობა მიწათმოქმედების განვითარების თავისებურებაზე და მრავალფეროვნებაზე მეტყველებს.

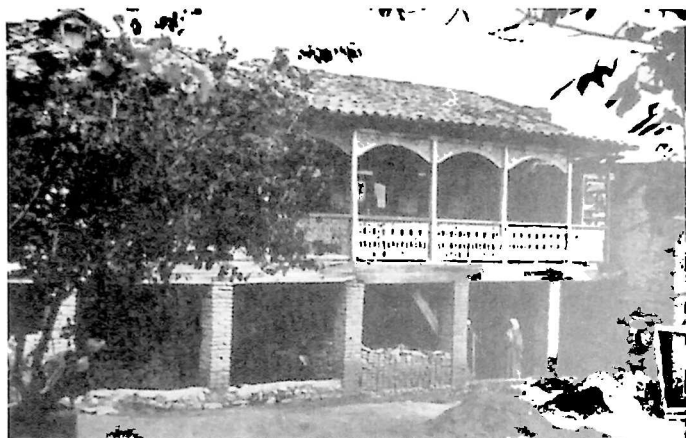
სამეურნეო ნაგებობათა ახალი სახეების ჩასახვა და განვითარება ხდებოდა ადგილობრივ სამეურნეო ეკონომიკურ ბაზაზე, რომელიც ჩამოყალიბდა დიდი ხნით ადრე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, რასაც გარდა არქეოლოგიური მასალისა, ისტორიული წყაროებიც გვიდასტურებს.

სოფელ აკურაში წარმოებული დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ საკარმიდამო კომპლექსში სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი თანდათან შემცირდა. ორსართულიან ახალ სახლებში ხშირად ქვედა სართული სამეურნეო დანიშნულებისათვის არის განკუთვნილი. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც გლეხი თავის საკარმიდამო ნაკვეთში ძეგლის დაუნგრევლად აგებს ახალს, მაშინ ძველი სახლი ასრულებს ამ ნაგებობათა დანიშნულებას (აქ ძირითადად ამბარი დგას, სამზარეულო, ახორი და საკუჭნაო გამართული). ახლად გაშენებული ოჯახი გარდა მარნისა და სამზარეულოსა, სხვა სათავსებსა და ნაგებობებს თითქმის აღარ იკეთებს. სამაგიეროდ ჩნდება საკოლმეურნეო ბაზაზე ახალი ფართო და კეთილმოწყობილი მარცვლის სათავსები, საქონლის სადგომი გომურები, საკვების შესანახი სათავსები, რძისა და მისი პროდუქტებისათვის განკუთვნილი ნაგებობანი და სხვ. მაგრამ ახალთან ერთად კიდევ იხმარება ძველი ტიპის სასიმინდეები და სხვა სახის სამეურნეო ნაგებობანი.

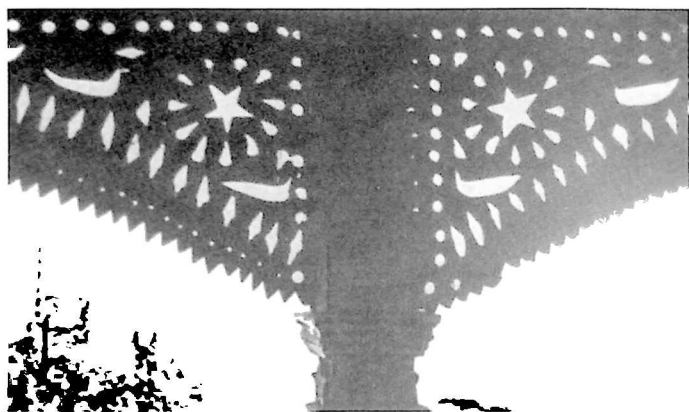
35 კახეთში გავრცელებული სასიმინდეების შესახებ ცნობები მოცემული აქვთ გიულდენშტედტს, ვიხვალდს, პაქსტაუზენს. უფრო სრულად ეს სათავსო აღწერილია ფრ. ბაუმპაუერის და მერცბახერის შრომაში. ძალიან ძუნწი ცნობები გაფანტულია პერიოდულ გამოცემებში. აღნიშნულ ავტორთა ცნობები სქემატურია, არასრული, არ არის აღნიშნული მათი ნაირსახეობა და ფართოდ გავრცელება, მოკლებულია განზომებს, მაგრამ მათ ჩვენთვის გარკვეული ღირებულება აქვთ.

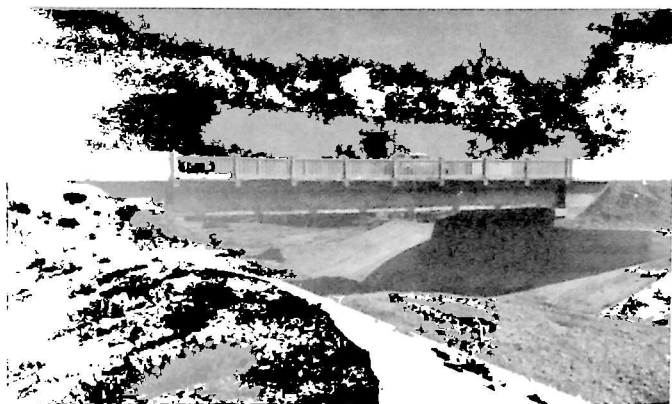
სოფელ აკურის სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობათა აღწერა შესაძლებლობას იძლევა წარმოდგენა ვიქონიოთ ამ სოფლის დასახლების პირუანდელ და შემდეგდროინდელ სახეზე.

სადღეისოდ მოპოვებული კვლევა-ძიების საფუძველზე გაირკვა აკურის საცხოვრებელი სახლისა და მისი კომპლექსის შემადგენელი ნაწილების უძველესი და შემდეგში წარმოშობილი სახეები და მათი დანიშნულების ძირითადი მოტივები.

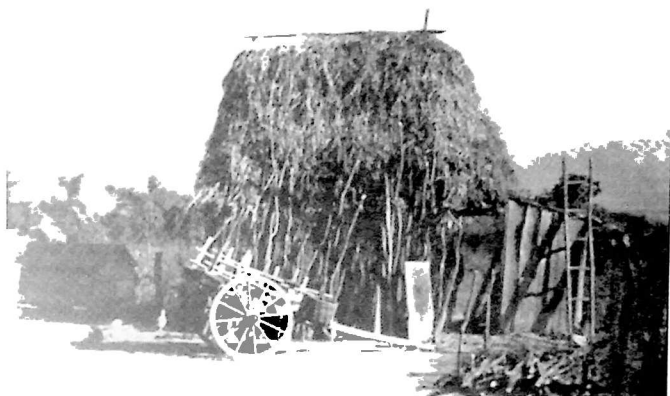

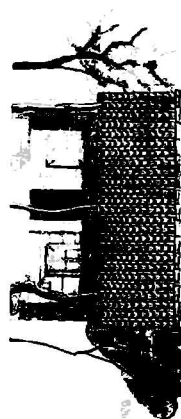

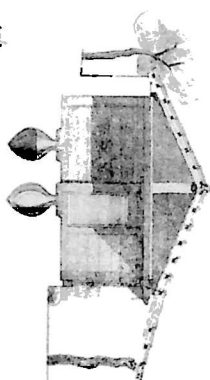

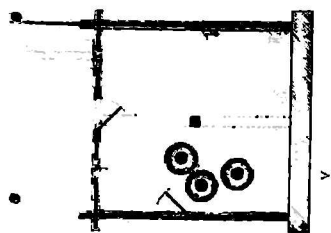

000000

000000 AB NO

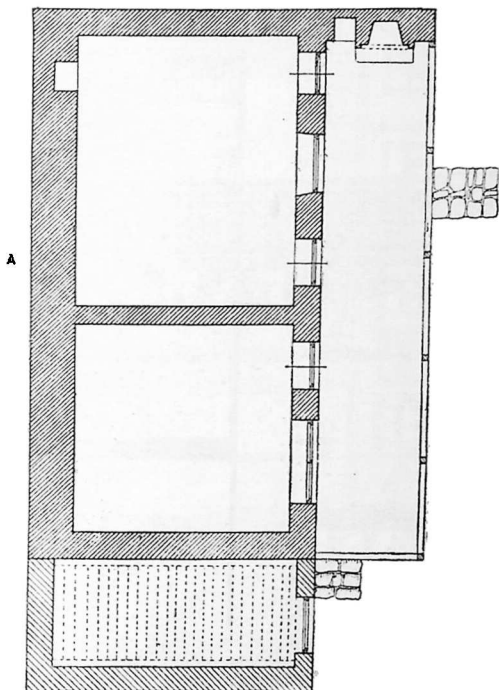

A

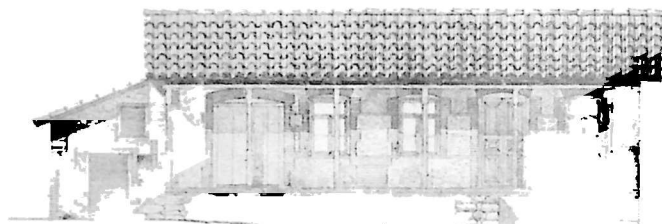
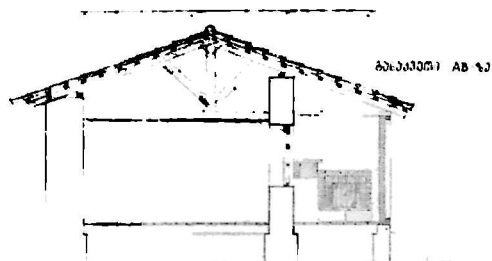
000000

ს. თ. ა. შ. მ.
ბ. ბოგერლიშვილის სახლი

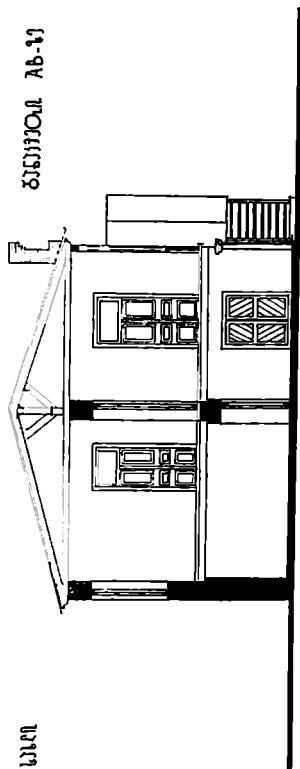
ბოგერლი

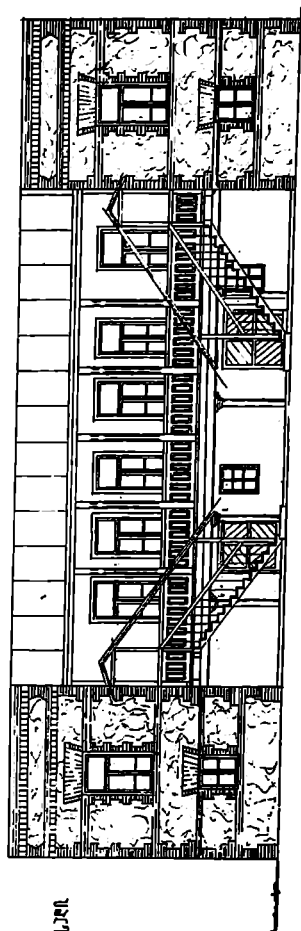
601-03001

המבנה
המבנה

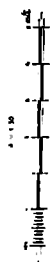
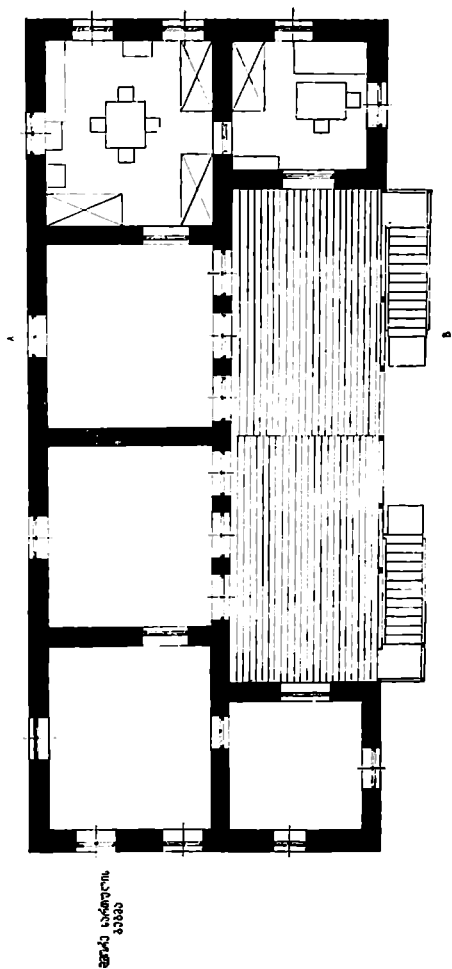
המבנה
המבנה

המבנה

2nd Floor
 2nd Floor

ღრუბლიანი ღღე გათენდა, წვიმს. დიდი გზა მაქვს წინ. მაგრამ მაინც სიხარულით მივდივარ სამუშაოდ. ღღეს საინგილოში ვიქნებით, ჩვენს ძველ პერეთში, რომელიც მე-5 საუკუნიდან ამ სახელით იხსენიება. ორნი ვართ, მე და არქიტექტორი¹.

ეს ჩვეულებრივი ექსპედიცია არაა, ველუავ. მაგონდება ბევრი რამ ამ უთვალავად აწიოკებული მხარის ცხოვრებიდან: ოსმალთა და ირანელი დამპყრობლების ბატონობა. დაღესტნის მომთაბარე ტომთა შემოტევები და ამ ნიადაგზე საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებები.

ავტობუსი დაიძრა, თბილისის მიდამოებს გასცდა და შორ გზას დაადგა. ჯერ წვიმდა, მერე ღრუბლები გადაიყარა. გამოჩნდა თბილისიდან საინგილოს გულამდე მიმავალი ლამაზი და მშვენიერი გზა. პეიზაჟები ერთმანეთს ცვლიან. გვხვდება მდიდარი კახეთის ოქროსფერი ყანა-ვანახიანი მინდვრები და ზეგნები, ხილის ბაღები, კრამიტითა და თუნუქით დახურული ახალი საცხოვრებელი სახლები. აგერ ლაგოდეხი, საიდანაც გზა აღმოსავლეთისაკენ უხვევს. პირველად ვხედავ ამ ველებს, მანქანის ფანჯრიდან გავეყურებ და მხიბლავს მშვენიერება.

ჩვენმა სამგზავრო მანქანამ საქართველოს საზღვრებთან ერთად მოასფალტებული გზა დატოვა, მყუდრო მაჭისწყლის ხეობაში შევიდა და გზატკეცილს გაჰყვა. კარგა ხნის მანძილზე სოფლები არ ჩანდა. გზის უმეტესი ნაწილი დაბურულ ტყეს ეჭირა, მანქანა ტყის კამარის შუა მიდიოდა. ჩენი მძღოლი ხშირად არღვევდა მყუდროებას და გვისახელებდა გზაზე შემხვედრ ადგილებსა და სოფლებს. შორს გამოჩნდა პატარ-პატარა ისლით დახურული სახლები, ბოსლები და სხვა სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი.

მალე თვალწინ მშვენიერი სანახაობა გადაგვეშალა: მთათა სარტყელში ტაფობში მოქცეული სოფელი კახი. შორს ღრუბლებში

¹ არქიტექტორი გივი თუხარელი.

**ისტორიული კაკლის ხეივანი ლაგოდეხ-ნუხის გზაზე
(ი.აღამიას მიხედვით).**

დაღანდული დათოვლილი კაკლასიონის მწვერვალებით, ქვევით დათოვლილი ტყითა და საბალახოებით.

როგორც იყო შევედით სოფელში. გზა გრძელი მომეჩვენა. მზეც დაიწვერა, სუსხი იგრძნობა.

მოვათავსეთ თუ არა ჩვენი ზურგ-ჩანთები სასტუმროში, მაშინვე კახის დათვალიერება დავიწყეთ. მეორე დღეს დიდი ბაზრობის დღე იყო. გარშემო სოფლებიდან შემოაქვთ აქ გასაყიდად სურსათი. ბაზარი საესე იყო ხალხით. გზის პირას სოფლის ქალები იდგნენ, რომელთა შორის ერთმა მიიპყრო ჩვენი ყურადღება. მოხუცი ქალი ინგილოურ ტანსაცმელში იყო გამოწყობილი. ქალს საგანგებოდ გამოველეპარაკე, პასუხი გამცა, მაგრამ ყურს მიუჩვეველს მათი დიალექტის გაგება გამიჭირდა. აქაურები თანამედროვედ არიან ჩაცმული, ერთი ორი თუ ატარებს ინგილოურ ტანსაცმელს. ჩემი მუშაობის თემა სულ სხვა იყო. მაგრამ პირველად შემთხვევით ნახულმა სურათმა გადამაწყვეტინა, რომ მუშაობა ინგილო ქალის

თალიანი აგურის ხიდი მდ. ლექართის წყალზე
(ი.ადამიას მიხედვით).

ყოფა-ცხოვრების აღწერით დამეწყო. ეს პირველი შთაბეჭდილება არასდროს დამავიწყდება.

ახლა მოუსმინეთ ინგილო ქალს, რას ამბობს თავის ცხოვრებასა და ჩაცმულობის შესახებ.

შემოდგომის მიწურულს, როდესაც ყოველ სამეურნეო საქმეს დავაბინავებდით და ზამთარი დადგებოდა, ინგილო კაცი აიკრავდა თავის გულა-ნაბადს და მთებს გადაივლიდა. მთელი 5 თვის განმავლობაში ზამთრის გრძელ ღამეებს და თითქოს დღის დიდ ნაწილს ბუხართან ვატარებდით, ხელსაქმით ვიქცევდით თავს. ზოგი საჯეჯიმე მატყლს ჩეჩავდა, ზოგი საჩოხეს, ზოგი ჩვენთაგანი ართავდა, ზოგიც დაზგებზე ხალიჩებსა, ფარდაებს და ჯამაათის სუფრებს ქსოვდა.

გაზაფხულდებოდა თუ არა, მამაკაცები ბრუნდებოდნენ შინ და გაღვიძებულ ბაღ-ვენახებში იწყებდნენ მუშაობას. მაშინ ქალები ჯონჯოლისა და დანძილის კრეფას ვიწყებდით. ამასთან ერთად სხვა გარეშე და საოჯახო საქმეებიც გვევალებოდა.

ჩუმი და მოკრძალებული იყო ინგილო ქალი, მუდამ საქმიანი და მშრომელი. დროს ტარება და გართობა ინგილო ქალისთვის უცხო იყო. ერთადერთი გასართობი და დღესასწაული მისთვის ქურმუხის წმ. გიორგის დღესასწაულია, სადაც იგი მთელი თავის მორთულობით წარსდგებოდა ხოლმე.

ბევრი რამ შეიძლება ჩვენს ქალზე ითქვას, დასძენს მოხუცი, მის დაბადებაზე, აკვანში ნიშნობაზე, ქორწილზე და სხვ. მძიმე იყო პატარძლის როლი ოჯახში. უფრო მძიმე პირობებში უხდებოდა ინგილო ქალს მშობიარობა და ჩვილი ყრმის მოვლა. მაგრამ ამაზე დაწვრილებით არ შევჩერდებით.

ახლა მოვესმინოთ ინგილო ქალს, რას ამბობს თავის ჩაცმულობის შესახებ.

პატარძალს ზავერდის ლაბადა ეცემა და ჟღერიალა იმართით იყო შემკული (იმართა გულმკერდის და თავის შესამკობი ვერცხლის სამკაულებია). თავზე კი სამკუთხედად ან ირიბად გადაკეცილი ჩიქილა პქონდა მოხვეული და ნაწნავები პქონდა გაკეთებული. ჩიქილად წითელ ჩარღათსაც იხურავდნენ ხოლმე. პირისახეზე ცხვირამდის იფარებდნენ თეთრ მარლას. ნიკაპ ქვეშ კი ამოიდებდნენ „ვესტორს“ (ვისტორს), წვრილ ძეწკეს. ამის შემდგომ იხურავდნენ ლეჩაქს, რომელიც ქსოვილისაგან იკერებოდა ქუდივით. ყურებთან ქონდა „ყოჩ ბონუზები“ — ყოჩის რქასავით დაგრეხილი ნაჭერი.

სადღესასწაულოდ მორთული იგნილო შუბლზეც იკეთებდა ვისტორს, რომელიც წვრილი ძეწკვის და მასზე ჩამოკიდებული ვერცხლის ორშაურიანებისა და სხვადასხვა სახის ჟინჟილებისაგან

ინგილო ქალი
(მაქს ტილკეს
მიხედვით).

შედგებოდა. ქალის გულმკერდს ერთმანეთზე გადაბმული ვერცხლის ფულები ამკობდა, რომელსაც ილგაგი ერქვა.

ლექაქზე იხურავდნენ მარლის მსგავს ნაჭერს ჟუნას, რომელზედაც ხელმანდილს იკრავდნენ. ხელმანდილად შავ აბრეშუმს ხმარობდნენ, რომელსაც სამჯურ კეცად გადმოკეცავდნენ, სამი თითის სიგანედ შუბლზე შემოიკრავდნენ და წვრილი ძეწკვით — ვისტორით ყურებთან იმაგრებდნენ. უკან მის ბოლოებს ჰკრავდნენ ყარმახით, რომელზედაც იყო სანაწნავო. ქალი, გათხოვების 3-4 წლის შემდეგ ხელმანდილს იხდიდა და მხოლოდ სტუმრად წასვლის დროს იხურავდა.

ინგილო ქალის სადღესასწაულო ტანსაცმელი აბრეშუმის ან ზავერდის ნაჭრისაგან იკერებოდა და შემკული იყო ვერცხლის ჟინჯილებით. სადღესასწაულო პერანგს წინ ვერცხლის პატარა ჟინჯილებშემოვლებული ყოშები ჰქონდა, რომლებიც ხელის ზედაპირს ფარავდა. სადღესასწაულოდ მორთული ქალი ატარებდა ვერცხლის ქამარს, რომელზედაც ვერცხლის ფულები იყო დამაგრებული. საინგილოს ზოგიერთ სოფელში ამ ტანსაცმელზე ზემოდან იცვამდნენ ქათიბს ანუ ქულაჯს, რომელიც აბრეშუმის ან ზავერდის ქსოვილისაგან მზადდებოდა, მას ნაპირებზე შემოვლებული ჰქონდა ბატკნის ან სხვა ცხოველის ბეწვი.

ასევე განსხვავებული თარგით იკერებოდა ქალის შარვალიც, ზოგი შარვალი ფართო იყო, რომელსაც ბოლოები წინდებში ჰქონდა ჩატანებული. ზოგი კი ვიწრო შარვალს ატარებდა, რომლის ბოლოები წინდებში არ ჰქონდა ჩატანებული. შარვალს იკერავდნენ როგორც აბრეშუმის, ასევე ჩითის ქსოვილისაგან და ბოლოებზე მოყვითალო ბუზმენტს ავლებდნენ.

კაბის წინ იკეთებდნენ წინსაფარს „მაფზარ“-ს, რომელიც ორი ან სამი ნაჭრისაგან შედგებოდა. მას გარშემო და ნაკერებზე ავლებდნენ წვრილ ვერცხლის ფულს. მაიზარის გულზე ჩამოსაკიდებლად და გვერდებზე უკან შესაკერელად აკერებდნენ

„ბალებს“. მაიზარა ლაბადაზე გრძელია და „მუხლამდე“ სწვდება მის ჩამცემელს.

სადღესასწაულოდ, ისევე როგორც საშინაოდ, ინგილო ქალი სხვადასხვა ორნამენტიან ფერად შალის წინდებს ატარებდა. ჭრელი წინდის სახეებია: ფარი ჭრელი, ხამსაი, კავწინდაი, კატიბილაი, ყოჩბომნუზ (თურქ. ნიშნავს ყოჩის რქას) ჩიტებიანი, მამლებიანი, ირმებიანი და სხვ.

ფეხსაცმელი ქოშები იყო. საშინაოდ იცვამდნენ აგრეთვე ჩუსტებს. ცხელ ზაფხულში კი ფეხშიშველად დადიოდნენ.

საყოველღეოდ ქალებს გრძელი — უკან გადაწეული და მოკლე სახელოებიანი ჩითის ლამბადა ეცვათ. ლამბადის შიგ კი ეცვათ პერანგი. პერანგებს ახალგაზრდა ქალისთვის კერავდნენ ისიოთ ჩითით, ყალამქარ ჩითით, ყოზი ჩითით, ერიზ ჩითით, მოხუცებისთვის: შილაითი, ალით. ქალის პერანგი მამაკაცის პერანგზე განიერი და გრძელი იყო. ლაბადას გული ღიაა და უსახელო. წელთან იკერის ბაწრით ან დუგმით.

ამ შთაბეჭდილების გაზიარების შემდეგ, მინდა ზოგადად შევეხო ჩემი მოკლევადიანი მოგზაურობის შედეგად მიღებულ შედეგებს.

საინგილო² საქართველოს ერთ-ერთი ძველი ისტორიული პროვინციაა, რომლის მთელ ტერიტორიას, დღევანდელი კახეთის დიდ ნაწილს და ჩრდილო-დასავლეთ აზერბაიჯანს (ყოფილი შირაქის ოლქი ანუ ნუხის მაზრა), V საუკუნიდან პერეთი ერქვა.

იგი მდებარეობს ალაზნის გაღმა მხარეს. დღეს შედის აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში და მოიცავს კახის, ზაქათალას და ბელაქნის რაიონებს. ინგილოები ამჟამად მოსახლეობენ ალაზნთან ახლოს მდებარე სოფლებში: კახში, ალიაბადში, ალიბეგლოში, ალათემურში, ქოთოქლოში და ზოგიერთ სხვა სოფელში.

ამ წერილის ხასიათი არ იძლევა საშუალებას სრულად მიმოვიხილო ის ლიტერატურა, რომელიც არსებობს საინგილოს

² ინგილო შერქმეული სახელია.

სოფ. კახ-ინგილო.
წმ. გიორგის საყდრის
სამრეკლო
(ი. ადამიას მიხედვით)

ისტორიული ბედის შესახებ თანამედროვე მეცნიერებში. ამიტომ შემოვიფარგლები ორიოდ სიტყვით.

საინგილო ისტორიული კახეთის აღმოსავლეთი ნაწილია. ამიტომ იგი ისტორიულ ლიტერატურაში „აღმოსავლეთ კახეთის“ სახელითაც იხსენიება.

მრავალი საუკუნის განმავლობაში საინგილოში ბატონობდნენ ოსმალო და ირანელი დამპყრობლები. ამ აგრესიის შედეგად საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებების ნიადაგზე XVIII საუკუნის 20-იან წლებში იგი კახეთის სამეფოს ჩამოსცილდა.

1860 წლიდან რუსეთმა უგულვებელყო საინგილოს კულტურულ-ეკონომიკური და ეთნიკური დამოკიდებულება საქართველოსადმი. იგი ჯერ ზემო დაღესტნის უფროსის გამგებლობაში შეიყვანა, შემდეგ კი „კავკასიის სამთო სამმართველოს“ მფარველობის ქვეშ მოაქცია (მ. ღუმბაძე). ამ დროიდან საინგილოს ეთნიკური შემადგენლობა მკვეთრად შეიცვალა. მასში ქართველების მცირე რაოდენობა დარჩა. მხოლოდ XIX ს-ის 50-60-იან წლებში შეჩერდა ამ მოსახლეობის გადაშენების პროცესი; მაგრამ სულ მალე (1863 წ.) კვლავ განახლდა ინგილოთა დევნა-შევიწროება.

საინგილოს ქართველი მოსახლეობა თანდათან მოსწყდა მდიდარ მშობლიურ კულტურას, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ინგილობმა მაინც შეინარჩუნეს თავიანთი ეროვნული სახე, მშობლიური ქართული ენა და ზნე-ჩვეულება. ამიტომაცაა, რომ ამ მძიმე

ისტორიული ბედის მქონე ხალხის ყოფა სრულიად ბუნებრივად საზოგადოებისა თუ მეცნიერთა განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს.

ქურმუხის წმ. გიორგის ტაძარი
(ი. ადამიას მიხედვით)

ფეოდალური საქართველოს ეს პროვინცია, პერეთი, მრავალმხრივად საყურადღებო იმ ძეგლებით, რომლებიც ქრისტიანული

ეპოქის ქმნილებას წარმოადგენს და ისტორიული ხუროთმოძღვრების თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იწვევს; ასეთებია: ბახთაღის ღვთისმშობლის ეკლესია, ქურმუხის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია, ლეჩეთის დედათა მონასტერი და სხვ., რომლებიც სამართლიანად ითვლება ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ნიმუშებად და ჩვენს მამა-პაპათა სახელოვან წარსულზე მეტყველებს. მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესოა საინგილოს ქართველი მოსახლეობა ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. მათ წარსულში შექმნილი ბევრი რამ გადმონაშთის სახით დღევანდლამდე მოიტანეს; კერძოდ, ინგილო ქართველების მატერიალური კულტურის, წეს-ჩვეულების და იდეოლოგიის ზოგიერთი გადმონაშთის წყალობით ჩვენ შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ისეთი მხარეები საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, რომლის შესახებ სხვა წყარო ძალიან ძუნწად თუ გვეუბნება რასმე.

ამდენად, საინგილოს ეთნოგრაფიული მასალის გამოვლენასა და შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართველი ტომების კულტურის ისტორიის საკითხების გარკვევისათვის.

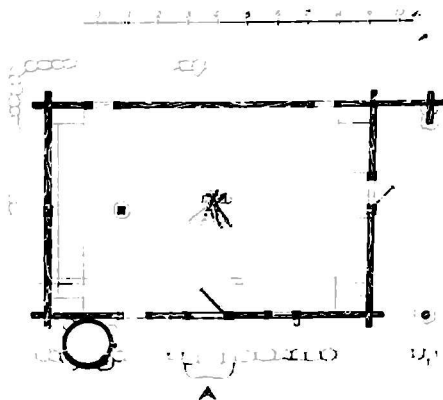
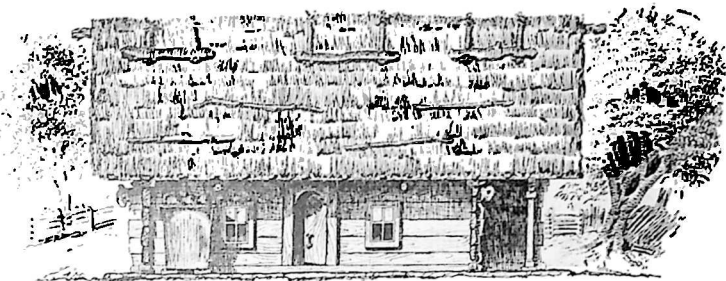
1959 წლის ნოემბერში საინგილოში, ამ მრავალმხრივ საინტერესო კუთხეში, ჩატარებული ექსპედიციის დროს, ჩვენი ყურადღება

მიიპყრო საცხოვრებელმა ნაგებობამ, შინამ და კარ-მიდამომ, რომელშიც აზერბაიჯანული კულტურის დიდი გავლენის მიუხედავად, ქართულთან საერთო მსგავსება ზერელე განხილვითაც თვალსაჩინოა.

გეოგრაფიულ თავისებურებათა და მოსახლეობის განლაგების მიხედვით საინგილოში სამი სახეობის სოფელს ვხვდებით: გაფანტულად დასახლებულ სოფელს, ქუჩის გასწვრივ ორივე მხარეზე განლაგებულ სოფელს და შეკგუფულად დასახლებულ მთის სოფელს.

ბარში, ალაზნის მახლობლად მდებარე სოფლებში და ქურმუხის ხეობაში (კლიმატური პირობების გამო) ხის სახლებია გავრცელებული, აქა-იქ ქვის სახლებიც გვხვდება, მთაში კი ძირითადად დულაბით ნაგები ქვის სახლები იყო გაბატონებული. დროთა განმავლობაში მთაში მცხოვრებ ინგილოებს ცუდი სამეურნეო პირობების (გლეხთა ქონებრივი დიფერენციაციის ნიადაგზე მიწების მკვეთრი შემცირება, უწყლობა და სხვ.), ან აეარული ტომების მხრივ დევნა-შევიწროების გამო მიუტოვებიათ თავის ადგილ-სამყოფელი და ბარში, დაბლობისაკენ გადმოხიზნულან. ასეთი ვითარების პირობებში, ბუნებრივია, რომ ინგილოური ძველი ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობანი მეტ-ნაკლები სისრულით შემოინახა.

პირველ რიგში შევჩერდებით რაიონული ცენტრის კახის საცხოვრებელ ნაგებობებზე და მათ კარ-მიდამოზე, რადგანაც ამ სოფელმა უკეთ შემოინახა ძველი საცხოვრებელი ნაგებობანი და ახალი სახლებიც აქ შედარებით უფრო მეტად გვხვდება. სოფელი კახი გაფანტულადაა დასახლებული და რამდენიმე უბნისაგან შედგება (ძველად იგი დაყოფილი იყო გვარებად ანუ თოხუმებად, რომელსაც მამასახლისი — ქეთხუდა ჰყავდა). საცხოვრებელ სახლს აკრავს ბაღი, ვენახი, ბოსტანი და ზოგჯერ სახნავ-სათესი მამული. ეზოს კომპლექსი დიდი არაა: გარდა სახლისა, ეზოში დგას ბოსელი, რომელსაც ინგილოები ზროხის ქოხს ეძახიან.

ერდლიან-აყარიანი ხის საცხოვრებელი
(ი. ადამიას მიხედვით)

ქოხის წინ — აივანზე აწყვია სასოფლო-სამეურნეო იარაღები და მარცვლის შესანახი ხის კასრები. გარეთ იქვე, ცის ქვეშ დგას თონე, რომელიც თითქმის ნახევრად მიწაშია ჩადგმული. სასიმინდის, ბეღლის ან სხვა სასოფლო-სამეურნეო სათავსების მაგივრობას სწევს აყარი, რომელიც სახლის სახურავსა და ჭერს შორის მდებარეობს. აყარში ინახავენ ხორბალს, ქერს, ჩაღთუქს (გაუცეხავი ბრინჯი), ხილს, ჩირს და ყოველგვარ სურსათ-სანოვანებს. ბოსლის აყარში ინახავენ საქონლის საკვებ მარაგს (ბზეს, ჩალას, თივას). მაღალი და განიერი აყარის ორი მხარე მოწნული

და გაღესილია ბზითა და ტალახით, მას ორი კარი აქვს. აყარის ჭერიც ტალახითაა გადაღესილი.

აყარის შუა ადგილი წინათ ბოლის ასასვლელად იყო დატოვებული. ეს ადგილი აყარში ოთხივე მხრით იყო შემოსაზღვრული და ზემოდან, ცეცხლის ნაპერწკლებისაგან დასაცავად, ლასტი ჰქონდა გადახურული. აქ ბოლოს ასასვლელი ისე კეთდება, როგორც სვანეთში და ამის აღსანიშნავად იგივე ტერმინი აყარი დასტურდება. მხოლოდ იქ, სადაც ინგილოები არ ცხოვრობენ, ტერმინი აყარი აღარ გვხვდება.

ეზოში გვხვდება აგრეთვე დინგი, რომელსაც ცალკე ფარდული აქვს გამართული. დინგი ორი სახისაა: ფეხისა და წყლის. ფეხის დინგი თითქმის ყველა ეზოს კომპლექსის შემადგენლობაში შედიოდა, წყლის დინგი კი რამდენიმე ოჯახს საერთო ჰქონდა. დინგი ჩალთუქის და თრიმლისაა (სარადანის, რომლის ფოთოლი ტყავის დასამუშავებლად იხმარებოდა), სანაყი იარაღია. ფეხის დინგი დღესაც გვხვდება საინგილოში, წყლის დინგი უკვე აღარ არის ხმარებაში (ფეხით ცეხვა მეტისმეტად შრომატევადი და მომქანცველი იყო, რის გამოც მომუშავენი ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ; ცეხვაში მამაკაცებიც იღებდნენ მონაწილეობას).

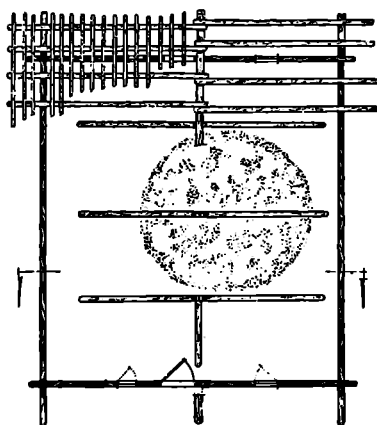
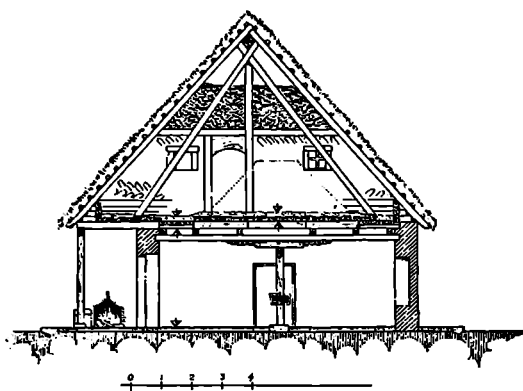
ეზოს კომპლექსის მეურნეობაში წარმოდგენილი დინგი და საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემონახული ამ ტიპის ხელსაწყო ოჩამურე, ჩამური (სამეგრელო, გურია), საცეხველი (იმერეთი, რაჭა), ჯორგო (ლეჩხუმი), საბეგველი (აჭარა), ალაჭეარა (აფხაზეთი), ჩამური, მანგანა (ჭანეთი), დინგი (ხევსურეთი) და სხვ. აგებულებითა და მასალით — ისევე, როგორც მათი ცალკეული ნაწილების დანიშნულების მხრივ — მარცვლელ კულტურებთან დაკავშირებული სასოფლო-სამეურნეო იარაღია, რომელიც თავისი სპეციფიკური ფუნქციით მიწისმოქმედების მაღალ დონეზე მიუთითებს, მის სიძველეს ამოწმებს და ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ძველ მონაპოვარს წარმოადგენს.

ეზოშივეა შემოფარგლული ცხერის საზაფხულო სადგომი ადლი (აზერბ.) და სათაუე//სათივე, რომელიც თივის დიდი ზეინის დასადგმელად ოთხ ბოძზე კეთდება. აქვს ერთი მეტრის სიმაღლის ბოძზე გადებული ფიცარი, რომელზეც გასაშრობად გარეცხილ ჭურჭელს ალაგებენ. ზოგიერთ სოფელში მას თარველს ეძახიან, ზოგან კი საზუე//სოზიე-ს.

სახლის აღმოსავლეთ მხარეს, საჩრდილობელი ხის ძირას მოთავსებულია ქვევრები (ინგილოურად ქევრ//მრავლ. — ქვერევ.), რომლებიც ინგილოებს წმინდა ადგილად აქვთ მიჩნეული. აქ ინახება, როგორც ჩვეულებრივ, ყოველდღიურად სახმარი, ისევე რომელიმე დღეობისათვის შეთქმული ღვინის ზედაშეები — დადაშაე (ინგილ.). ეზოში დგას საფუტკრეები — „გეჟ“ (ინგილ.). იქ, სადაც ისლამის გავლენასთან გვაქვს საქმე და ინგილოები აღარ ცხოვრობენ, ზედაშეები და ქვევრები აღარ გვხვდება.

ინგილო კარგად უელის ეზოს. ის შემოფარგლულია ლასტის ღობით ან ქვის ყორის გალავნით. აღსანიშნავია ეზოს შემოსასვლელი დახურული ჭიშკრის — დარეოზეჟ ტრადიცია. კარები ხისაა და მასზე ჩაჭრით შესრულებულია გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტები. აქა-იქ ქართული ჩუქურთმა-არშიის ლამაზი სახეებიცაა შემორჩენილი; ამ მხრივ საყურადღებოა ჭდელი ჭიშკრის სვეტები და სხვ. კარნიზებიანი, მოჩუქურთმებულ ჩარჩოში ჩამჯდარი კარით. ამ ტიპის ორნამენტებს ჩვენ ეხედებით დასავლეთ საქართველოს და ნაწილობრივ აღმოსავლეთ საქართველოს ბარშიც. კარებს ორფერდა სახურავი აქვს და გადახურულია ლერწმით ან კრამიტით.

ინგილოური ძველებური კედლიანი (წნული) და ჩერთამბული ანუ ფიცრული სახლი ერთი გრძელი ოთახისაგან შედგებოდა (აღმოსავლეთ საქართველოში უპირატესობა ენიჭებოდა ოთახების ერთ მწკრივში განლაგებას) და მასში დიდი ოჯახი 40-60 სული, ცხოვრობდა. ოთახი მიწით იყო მოტკეპნილი და მას ფანჯრების ნაცვლად პატარა სანათური ჰქონდა გაკეთებული; სინათლე ოთახში ძირითადად გაღებული კარიდან შემოდიოდა.

**საცხოვრებელი სახლი. სახლი, კრილი და აყარის გეგმა.
ს. კახ-ინგილო (ი. ადამიას მიხედვით)**

სახლის კარი ერთი მთლიანი ხისა იყო, რომელიც საყუნწურით იყო აყრილი და აფრაში იჯდა. სახლს ორფერდა ჩალით დახურული სახურავი ჰქონდა.

შინას ცენტრალურ ადგილას მოწყობილი იყო შუა ცეცხლი,

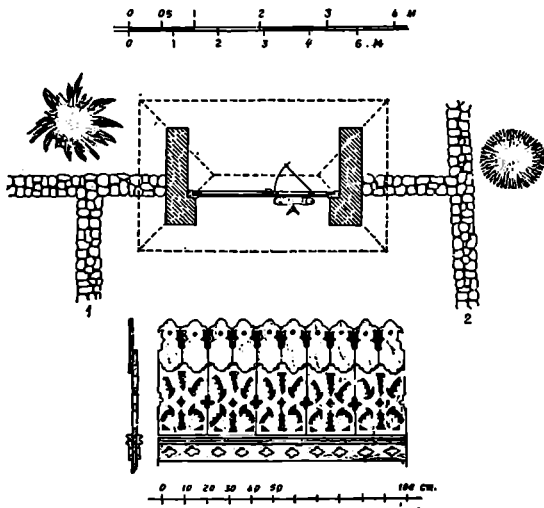
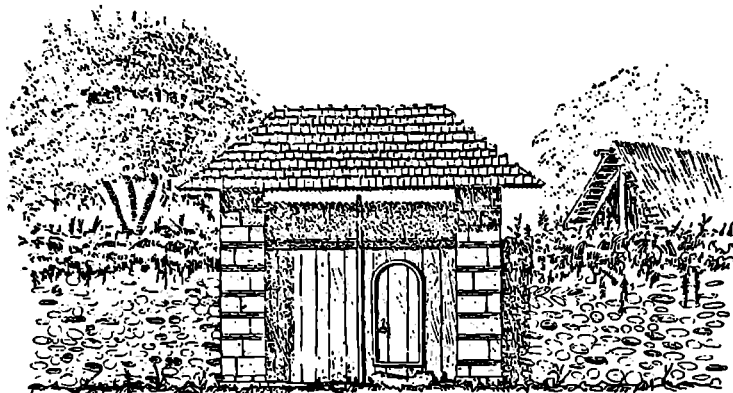
ცეცხლთან ინგილოურად „ცეცხლის გულთან“, შეშის თავის დასადებად რკინის ან ქვის კერა იყო მოთავსებული, რომლის ერთ მხარეს დადგმული იყო რკინის სამფეხი. სახლის კოჭზე სხვენის ცენტრიდან შუა ცეცხლის გასწვრივ, ჩამობმული იყო ჯაჭვის ან ხის ჩანგალი — საკიდარი, რომელზედაც ჩვეულებრივ თუჯის ქვაბი ეკიდა. კერის ირგვლივ ადგილი დანაწილებული იყო ოჯახის წევრებზე სქესისა და ასაკის მიხედვით.

შინაში განიერი ტახტები პქონდათ გამართული, რომელსაც „სკამლოგინად“ იყენებდნენ და მასზე ჯეჯიმები იყო გაშლილი. სასთული//ბალიში კი მატყლისაგან კეთდებოდა. ინგილოები ხშირად მიწაზე შლიდნენ ჯეჯიმს, საბნადაც მას ხმარობდნენ და ისე წევბოდნენ. დილით ჯეჯიმებს ერთმანეთზე დააწყობდნენ და ერთ მხარეს ზედიზედ დაალაგებდნენ. ინგილო ქალები ჯეჯიმებს ფერადი შალის ძაფისაგან ქსოვდნენ და სითბოსათვის ქვემოთ მოთელილ ნაბადს აკრავდნენ.

დღესაც ისევე, როგორც ძველად, ინგილოები ჭირსა და ღვინში პურსა ჭამენ გრძელ ლურჯ სუფრასთან, რომელსაც ჯამაათის სუფრას ეძახიან. სუფრას ქალები ქსოვდნენ შალის ორი ფერის ძაფისაგან. ძირითადად სუფრა ლურჯია და მას წითელი არშია აქვს შემოვლებული. ჩვენ ენახეთ აგრეთვე თეთრი შალის სუფრაც, რომლის სიგრძე 12 მეტრი იყო, განი კი 37 სმ. ზემოაღნიშნულს გარდა ჩვეულებრივ ინგილოები საჭმელს მიწაზე ან ჯეჯიმზე დადგმულ ხონჩაზე ჭამდნენ და სამფეხა სკამზე კუნძ-ზე სხდებოდნენ.

ამჟამად ჩვენ არ შეგვხვდა თავისებური და დამახასიათებელი მოტივებით გამოსახული სუფრები, რომლებიც სრულიად დამოუკიდებელ ადგილზე აყენებდა ქართულ „ლურჯ სუფრებს“, მაგრამ ამ ეთნიკურ ჯგუფში გრძელი ლურჯი სუფრის არსებობა იმ ხანგრძლივი ტრადიციით განმტკიცებული წესის შედეგი უნდა იყოს, რომელიც მხოლოდ ერთი საუკუნის ნაყოფი ვერ იქნებოდა და წინ უთუოდ განვითარების შორი გზა ექნებოდა გამოვლილი.

შინაში, კედელზე ხის თარო//კორთეა მიმაგრებული, რომელზედაც დიდი მზრუნველობითაა დალაგებული სპილენძის ჭურჭელი. ეს ჭურჭელი განირჩევა თავის დამზადების ტექნიკითა და შემკულობით;

გადახურული ჭიშკარი.
ს. კახ-ინგილო (ი. ადამიას მიხედვით)

იგი მატერიალური კულტურის ორიგინალური ნიმუშია. ინგილოები განსაკუთრებით მდიდრულად კორთეს ფასადს აჭრელებდნენ. ჩვენ მიერ ნახულ კორთეს რელიეფი ამოსერილია ყალმით//სატეხით. იგი შესრულებულია სოფელ კახში, დაახლოებით ამ ასიოდე წლის წინ

და მასზე როგორც გეომეტრიული, ისე მცენარეებისა და ცხოველების სახეებია წარმოდგენილი. დასტურდება ფრინველის გამოსახულების რამდენიმე სახეობა, წრეხაზის სწორხაზოვანი და რკალის სახის ჩარჩოები, რომლებიც დატიხრულია და ჩასმული საღებავში, ადამიანის ფიგურა — მამაკაცი; გამოსახულია აგრეთვე ყვავილის ფურცელი, ჩანგი, მცენარეულის მოტივი და სხვ.

ამგვარი მოტივი ძლიერ გავრცელებულია სასანური ხელოვნების ძეგლებზე. საქართველოში ამ ორნამენტის გავრცელებას შეიძლება თვალი გავადევნოთ გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის მიჯნიდან გვიანფეოდალურ ხანამდე ხელოვნების სხვადასხვა დარგში.

ფიგურები განლაგებულია ერთმანეთის გვერდით და თითოეული მათგანი გამოყოფილია ტიხრით. ზემოთ და ქვემოთ ორნამენტებს შემოვლებული აქვს არშია. ორნამენტის ეს ტიპი, როგორც ცნობილია, ძველი ტრადიციებიდან მომდინარეობს. ხეზე ამოკვეთის ასეთ სახეებს პარალელი მოეპოვება ქართულ და კავკასიურ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. ორნამენტთა მრავალსახეობაში აქა-იქ ვხვდებით უცხოურ (მუსლიმანურ) ელემენტებსაც. კორთეზე ასახულ გამოსახულებებს ინგილოების ყოფაში შესაძლებელია მაგიურ-რელიგიური მნიშვნელობა ჰქონოდა. ამის სათანადოდ გაშუქებისა და დადგენისათვის ინგილოების რელიგიის შესწავლაა საჭირო. კორთეს თავისებურება მარტო მის კონსტრუქციასა და ფუნქციებში არ მდგომარეობდა, იგი ინგილოური შინას განუყოფელი ნაწილი იყო. აღსანიშნავია, რომ კორთეს ორნამენტების პრაქტიკა დიდი ხანია გაქრობის გზას დასდგომა.

გადახურული ჭიშკრის კარის
ჩუქურთმის ნიმუშები.
(ი. ადამიას მიხედვით)

ხის კორთეს პარალელურად ეხედებით თაროებით გამართულ შინას — ჭურჭლისათვის, რომელიც აგრეთვე კორთეს სახელს ატარებს. უნებლიედ გვაგონდება სვანეთში საცხოვრებელი სახლის პირველი სართულის მაჩუბის სამხრეთ კედელზე ცხვრების სადგომის თავზე მოთავსებული, გეომეტრიული ორნამენტებით შემკული ხის ჭურჭლის კარადა, რომელიც კორთა//ლაშად-ის სახელითაა ცნობილი.

შინას მარჯვენა კედელთან ეწყობ სკივრები//კიდობანი, რომელშიც ქალები ტანსაცმელს ინახავდნენ. იქვე იდგა პატარა „წმინდა კიდობანი“, რომელსაც ხელს ვერავინ ახლებდა გარდა მამისა და ვაჟიშვილისა. მასში ინახებოდა საკმელი, ბამბა და ცვილი. იგი მზითვის საგანი იყო და ოჯახში წმინდა ნივთად ითვლებოდა. ინგილო განსაკუთრებით პატივს სცემდა კიდობანსა და კორთეს: სანთელს მათზე ანთებდნენ და საქორწილო და საახალწლო რიტუალებსაც იქვე ასრულებდნენ. კორთეს და კიდობანს ეხლაც ემჩნევა სანთლის ჩამონადვენთი და ალისაგან დამწვარი ადგილები.

შინას ერთ კუთხეში ჩამოკიდებული იყო კახაჩი//ლორი და ჭიჭნაგურები//ძეხვი. იქვე ეწყობ სხვადასხვა დანიშნულებისა და სახის კასრები.

როგორც აღნიშნული მონაცემებიდან ჩანს, ინგილოების იდეოლოგიაში წარმართული კულტის გადმონაშთები ქრისტიანულ ელემენტებთან არის შერწყმული და აქ უცხო ზეგავლენით შემოსული სხვა ოფიციალური რელიგიაც თავის გამოსახულებას პოულობს. ალბათ მალე ქართული ტრადიციული ნახელობანი უკვე ისტორიას ჩაბარდება და გაქრება.

თანამედროვე სახლი ქართული სახლის ტრადიციას არ ამჟღავნებს. ამჟამად სახლი შეცვლილია როგორც გეგმით, ისევე შიგნითა საცხოვრებელი ფართობით და კონსტრუქციითაც. აქ უკვე გრძელი ფიცრული თუ ქვითკირის სახლის შინაგანი გადაკეთება ისე მოხდა, რომ იგი გარეგნული ფორმითაც შეიცვალა. ინგილოური სახლებისათვის დამახასიათებელი სადა სწორი ხაზები და მაღალი აყარიანი სახურავი უცვლელად დარჩა. ცვლილებები სახლის ცალკეული ელემენტების თანდათანობით გაუმჯობესებით დაიწყო. ოთახს

საშუალო ზომის და ოთხკუთხედი ფორმის უთადო ფანჯრები და მაღალი ჭერი გაუკეთდა, კარ-ფანჯრისათვის გამოყენებული ხის მასალა დაიშუადა. გაქრა კერა და ოთახის შუა ბოძი, კერა ბუხრით შეიცვალა. ამ გარეცხოვრებამ ძველთან შედარებით ახლებური სახლის უპირატესობა გამოავლინა, კეთილება ფიცარგაკრული ჭერი, მაგრამ ფიცრული იატაკი იშვიათად გვხვდება. სახლის შინას ნაწილის გადაკეთების ხარჯზე გამოეყო ერთი ოთახი შენობის შიგნით, რის შედეგად მივიღეთ სასტუმრო ანუ საყონაღე და შინაურებისათვის განკუთვნილი ოთახი. პირველი გამკუთვნილია საზეიმოდ და სტუმრის მისაღებად. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეული ოთახის ფუნქციური დანიშნულება მტკიცედ არ არის დიფერენცირებული. საყონაღეს აუცილებელ ელემენტს ბუხარა//ბუხარი შეადგენს, რომელიც აგებულიებით და კამარით ტიპიურია საქართველოს მთაში, თუშეთში გავრცელებული ბუხრებისა. ამჟამად ბუხარს დეკორატიული მნიშვნელობა აქვს და გამოყენებულია რკინის ღუმლის მილისათვის. სხვაობა თავს იჩენს სხვა გარემოებაშიც. სახელდობრ, შენდება მეტად სქელი ქვის კედლები, რომლებიც ბზე-ნარევი მიწითაა შელესილი და კირითაა გათეთრებული. კედლებში დატანებულია სხვადასხვა ზომის ნიშები. დიდ ნიშს, რომელშიაც ჭურჭელია დაწყობილი, ინგილოები კორთეს ეძახიან, პატარას კი — ხახრას.

ამ სახლების ახლებურ მოწყობილობასთან ერთად კვლავ გვხვდება განიერი ხის ტახტები, კიღობანი და ხის გრძელი კორთე. ადგილზე შესაძლებლობა გვქონდა გვენახა კორთეს მიწაში ჩადგმული ქვეერი, რომელიც ღვინით იყო სავსე, წინათ იგი სასოფლო თუ საოჯახო დღეობისთვის შეთქმულ ზედაშეს წარმოადგენდა და „წმინდა“ საკულტო საგნად ითვლებოდა. აქვე შინას ღირეზე ჩამობმული იყო კარაქის სადღეებელი — ნარამაჟ (აზერბ.).

ადრინდელი ტრადიციების მიხედვით ჩამოყალიბებული საცხოვრებელი სახლების გვერდით ვხვდებით ახალი ტიპის სახლებსაც, რომლებიც ცხოვრების ახალი მოთხოვნილებისა და გემოვნების შესაბამისად შენდება, თუმცა ისიც ძველ ტრადიციებთან არის დაკავშირებული. ამის გავლენა უნდა იყოს სახლის კედელში დატანებული ჭურჭლის დასაწყობი ნიში — კორთე, რომელსაც კარები ან ფარდა

აქვს გაკეთებული და ჭურჭლის კარადის დანიშნულებას ასრულებს. ძველებური წესით მართავენ სამეურნეო დანიშნულების აყარიან ორფერდა სახურავს და სხვ. ზოგიერთ სახლს ქვემოთ უკეთდება სარდაფი, ეხლა დაიწყეს ორსართულიანი სახლების მშენებლობა.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ საქართველოს სოფლების თანამედროვე მშენებლობაში შემჩნეული ღია აივნების უარყოფის ტენდენციას აქ ვერ ვხვდებით. ძველ სახლს ისევე, როგორც თანამედროვე სახლს, აივანი ფასადის გასწვრივ გააჩეყება. ეს სახლები ძირითადად კრამიტით იხურება. ახალ სახლებში თავს იჩენს შემდეგი ცვლილებები: გაიზარდა სახლის საერთო ზომა, მშენებლობაში გამოიყენება ალიზის ფილები, გაკეთებულია ფართო სარკმლები, ხოლო ოთახების ფართობი შემცირებულია ოთახების რაოდენობის გადიდების მიზნით. აღსანიშნავია ისიც, რომ სიახლე თავს იჩენს ოთახების ქალაქურ ყაიდაზე მოწყობაშიც: ხის განიერ ტახტებთან ერთად ვხვდებით რკინის ან ნიკელის საწოლებს, მასზე დაფენილ ჭრელ ჯეჯიმებს, მაგიდას, სკამებს, კარადას და სხვ. ეს წარმოადგენს თანამედროვე სოფლის წინსვლის ნათელ დადასტურებას. ახალი სახლის ჩამოყალიბებაზე გარკვეული გავლენა იქონია მეზობელ კახეთში გავრცელებულმა სახლებმა.

საინგილოს საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, კარმიდამო შინა წარმოგვიდგება როგორც საცხოვრებელი სახლის თავისებური ტიპი, რომლის ძირითადი ელემენტები — კორთე, კიდობანი, ლურჯი სუფრა, ზედაშე, ქვევრი, თორნე, საცეხველი, ეზოს სადარბაზო შესასვლელი, საკარმიდამო კულტურა აღმოცენებულია ქართულ ნიადაგზე და ასახავს საინგილოს ძველ კულტურულ მემკვიდრეობას.

ამ კუთხის ეთნოგრაფიული მასალა, რა თქმა უნდა, მარტო ზემოთხსენებულით არ ამოიწურება. იგი შემდგომ სერიოზულსა და ხანგრძლივ მუშაობას მოითხოვს.

1959 წ. ნოემბერი.